

видавництво
Гене́за

**УКРАЇНСЬКА
МОВА**

**УКРАЇНСЬКА ТА ЗАРУБІЖНА
ЛІТЕРАТУРИ**

5

ЧАСТИНА 1

УКРАЇНЬСЬКА МОВА

УКРАЇНЬСЬКА ТА ЗАРУБІЖНА ЛІТЕРАТУРИ

ЧАСТИНА 1

**Підручник
інтегрованого
курсу для 5 класу
закладів загальної
середньої освіти**

*Рекомендовано
Міністерством
освіти і науки
України*

Київ
«Гене́за»
2022

Тема 1. Спілкуюся й вивчаю світ

З цієї теми ти дізнаєшся:

- Для чого існує стільки мов у світі?
- Як виникає мета читання?
- Чим відрізняється слухання літературного твору від читання?
- Як порозумітися тим, хто не знає мови одне одного?
- Чим усне спілкування відрізняється від писемного?

Нові поняття тижня				
Комунікація	Інформація	Мовні засоби	Текст	Літературний твір
Адресат, адресант Ситуація спілкування	Гіпотеза Факт	Державна мова Фраза, такт Фонетика	Типи мовлення	Автор, оповідач

Польові дослідження

1 А. Прочитай у Хрестоматії вірш Дмитра Білоуса «Найдорожче» та візьми участь в уявному опитуванні, яке проводить поет. Якою є твоя відповідь на питання поета «Яку ви любите найбільше мову?». З'ясуй відповіді своїх однокласників та однокласниць.

Б. З якими мовами тобі доводилося стикатися в побуті, школі, медіа? Які мови використовуєш під час подорожей чи спілкування онлайн? Які мови побутують у твоїй родині, селі чи місті? Поміркуй, яку роль відіграє у твоєму житті кожна з названих мов.

Створи свій мовний портрет: намалюй піктограми, позначивши кожную мову, яка побутує чи траплялася у твоєму житті.

В. Обговоріть з однокласниками та однокласницями ваші мовні портрети.

Дмитро Білоус
(1920–2004) – український поет, перекладач, літературний критик

Спільно заповніть таблицю за зразком.

Мовний досвід у нашому класі

Рідна мова	Державна мова	Іноземні мови

Д* **Державна (офіційна) мова** – мова, яку повинні знати всі громадяни держави, щоб мати змогу порозумітися одне з одним і брати повноцінну участь у суспільному житті.
В Україні державною мовою є українська мова. Це визначено в статті 10 Конституції України.

Г. Почни створювати власне портфоліо. Це може бути паперовий, електронний чи змішаний варіант. Розмісти у своєму портфоліо свій мовний портрет і не забувай уточнювати його кожного разу, як у твоєму досвіді з'являтиметься нова мова.

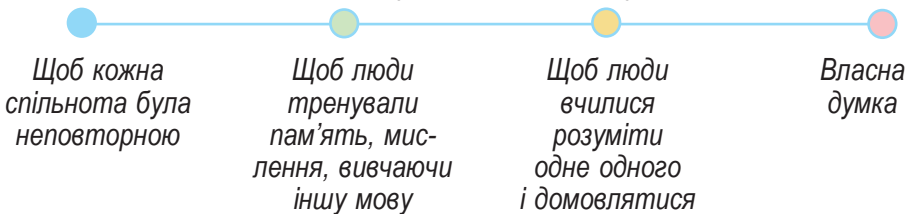
МОЄ ПОРТФОЛІО:

- творчі здобутки, напрацювання
- власні словнички (фразеологізмів, нових слів тощо)
- мапа знань з певної теми
- схеми
- алгоритми
- інше

Дискусійний майданчик

2 Прочитай у **Хрестоматії** поезію **Дмитра Білоуса «Із прадавнього коріння»**. Обери на шкалі варіант відповіді на запропоноване питання та аргументуй свою думку під час спільного обговорення.

Для чого існує стільки мов у світі?

Зверни увагу, чи виникають у тебе труднощі під час записування висловлювання. Якщо так, то які саме?

* Позначка **Д** вказує на те, що більше інформації з цієї теми ти знайдеш у **Довіднику**.

Наукова лабораторія

- 3 Подивися серію анімафільму «*Книга-мандрівка. Україна*» про Івана Франка за QR-кодом або посиланням: <https://cutt.ly/QWjHn3P>.

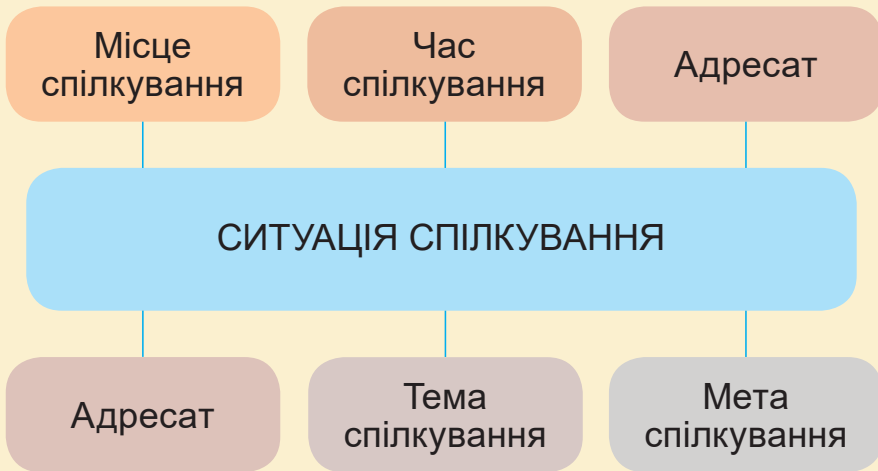

Чи є перегляд фільму ситуацією спілкування?

Д **Ситуація спілкування** – це сукупність конкретних обставин і умов, необхідних для здійснення мовленнєвих дій.

Адресант – це мовець, що ініціює розмову й визначає її тематику, тон, тривалість в часі.

Адресат – це слухач / аудиторія слухачів.

Хто створив фільм «*Книга-мандрівка. Україна*»? Де шукати відповідь на це питання?

Яка інформація подана в титрах на початку анімафільму? У середині? У кінці?

Визнач, для кого створено цей фільм.

Запиши два-три аргументи на користь своєї думки.

Зверни увагу, чи виникають у тебе труднощі під час запису висловлювання. Якщо так, то які саме?

Польові дослідження

- 4 Розглянь піктограми та визнач, які тексти читаєш ти. З'ясуй, яким текстам віддають перевагу твої однокласники й однокласниці. За результатами обговорення створи діаграму читацьких уподобань класу, використовуючи наведені піктограми.

Соціально-політичні/
економічні новини,
огляди

Фахова/ ділова/ на-
вчальна/ наукова
література, аналі-
тичні статті, огляди,
професійні довідники

Художня література:
проза і поезія

Самовчителі/ довід-
ники/ поради про
хобі, рукоділля, ве-
дення господарства,
виховання дітей

Тексти про життя
зірок, спорт, моду,
цікаві події, крос-
ворди, анекдоти

Тексти про куль-
туру, мистецтво,
літературу

Форум читачів і глядачів

- 5 А. Прочитай у Хрестоматії текст «10 найбільших бібліотек світу». Накресли таблицю за зразком і заповни її необхідними відомостями з тексту, упорядкувавши перелік бібліотек за датою їх заснування (від найстарішої до наймолодшої).

10 найбільших бібліотек світу

№ з/п	Назва бібліотеки	Кількість книг	Місце розташування	Дата заснування

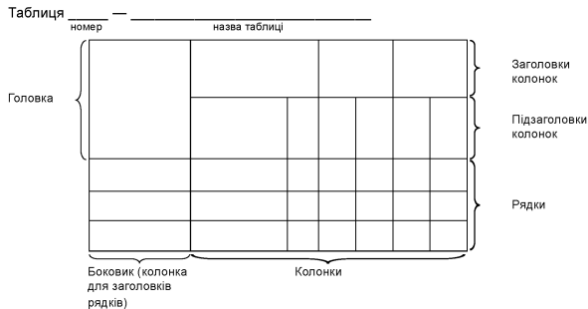
Б. Поміркуй і запиши, навіщо у світі створено стільки книжок.

Зверни увагу, чи виникають у тебе труднощі під час запису висловлювання. Якщо так, то які саме?

Практикум

- 6** Чим відрізняється інформація в тексті від відомостей у таблиці? Чи правильно сказати, що таблиця – це спосіб стискання, ущільнення однотипної інформації?

Розглянь *рисунок* і прочитай назви складників таблиці. Зверни увагу на ті назви, про які дізнався / дізналася вперше. Поміркуй, чим таблиця в завданні 5 відрізняється від запропонованого нижче зразка. Як можна пояснити такі відмінності?

Прочитай вимоги до оформлення заголовків і підзаголовків у таблиці. Порівняй, чи правильно оформлені заголовки колонок у таблиці в завданні 5.

Заголовки колонок таблиці починають з великої літери, а підзаголовки – з малої, якщо вони утворюють одне речення із заголовком. Підзаголовки, які мають самостійне значення, подають з великої літери. У кінці заголовків і підзаголовків таблиць крапки не ставлять. Зазвичай іменники в заголовках пишуть в однині.

Польові дослідження

- 7** Досліди, які тексти та з якою метою ти читаєш протягом тижня. Зафіксуй усі тексти (художні книги, інформаційні статті або замітки, матеріал підручників, інструкції для користування побутовими приладами, рецепти страв тощо) у таблиці, створеній за поданим зразком.

Тексти, які я читаю

День тижня	Назва тексту	Кількість сторінок	Мета читання

Розмісти таблицю на онлайнівій дошці й заповнюй її щодня.

Дізнайся, що читають однокласники та однокласниці впродовж тижня та з якою метою. Поцікався, як виникає мета читання. Чи є в класі учні та учениці з однаковим читацьким досвідом за тиждень?

Дискусійний майданчик

8 Прослухай оповідання *Івана Франка «Грицева шкільна наука»* за QR-кодом або посиланням <https://cutt.ly/1WjHERx>.

Поміркуй та запиши, які переваги має слухання літературного твору, а які – читання.

Які труднощі виникають у тебе під час запису висловлювання?

Практикум

Іван Франко (1856–1916) – український поет, прозаїк, драматург, літературний критик, науковець

9 Обговоріть у парі наведені нижче питання, що стосуються оповідання *Івана Франка «Грицева шкільна наука»*. Визначте ті, на які було складно відповісти. З'ясуйте в інших однокласників та однокласниць їхні відповіді.

1. Хто є оповідачем у творі?
2. Як довго тривають події, змальовані у творі?
3. Коли відбуваються події? Наведи докази.
4. Де відбуваються події?
5. Як Гриць почувався серед гусей до початку шкільних занять та після «шкільної науки»? Чим це можна пояснити?
6. Що у творі можна вважати вигадкою (фантазією) автора?
7. Які особливості мови твору?

Д **Оповідачем** називають особу в оповідному художньому творі, від імені якої письменник розповідає про людей і події. Автор може не називати оповідача, але завжди наділяє його рисами характеру, що проявляються у манері говорити, у ставленні до людей і подій, про яких йдеться у творі.

Наукова лабораторія

- 10 А.** Попрацюйте в парах. Прочитайте по черзі уривок з оповідання Івана Франка «Грицева шкільна наука» без пауз (коротких перерв у мовленні) та з однаковою інтонацією. Чи вдалося це? Яку роль відіграють паузи та інтонація в мовленні?

В тій хвили увійшов професор. Усі хлопці, як сполошені воробці*, попірסקали до лавок, тільки Гриць остався зі сльозами в очах і з губами, забіленими крейдою. Професор грізно зблизився до нього.

– Як називаєшся? – крикнув.

– Глиць.

– Що за Гриць? Ага, ти новий. Чому в лавці не сидиш? Чого плачеш? Чим забілівся? Га?

– Та я їв ерусалим.

– Що? Який ерусалим? – допитувався професор.

Хлопці знов аж душилися зо сміху.

– Та давали хлопці.

– Котрі хлопці?

Гриць озирнувся по хаті, але не міг нікотрого пізнати.

– Ну, ну! Иди сідай і вчися добре, а ерусалима більше не їж, бо будеш битий!

Ілюстрація І. Філонова

Які з цих речень розповідні окличні? Розповідні неокличні? Питальні неокличні? З якою метою автор використав стільки питальних речень?

Навіщо потрібні правила оформлення висловлення на письмі?

Д

Засобом членування мовленнєвого потоку є **паузи** (короткі перерви у мовленні) та **інтонація**. Розповідні, питальні та спонукальні речення вимовляються з різною інтонацією. Також з різною інтонацією вимовляються окличні та неокличні речення. Паузи та інтонація на письмі передаються, як правило, за допомогою розділових знаків (кома, крапка, знак питання, знак оклику тощо).

Б. Прочитай речення вголос так, щоб слухачеві було зрозуміло, що хлопці робили щось одне, а Гриць – щось інше.

* **Воробці** (діал.) – горобці.

Запиши речення, указавши знаком || місце, де потрібно зробити паузу тривалістю «раз – два».

Усі хлопці, як сполошені воробці, попірסקали до лавок, тільки Гриць остався зі сльозами в очах і з губами, забіленими крейдою.

Д Зміст висловлювання оформлюється за допомогою вимовних одиниць. Основною вимовною одиницею є фраза. Здебільшого межі фрази збігаються з межами простого речення. Між фразами у висловлюванні робимо паузу («раз – два»).

Прочитай уголос першу фразу. Чи потрібні були тобі паузи під час читання? Укажи знаком | ті місця в реченні, де потрібна пауза.

Усі хлопці, як сполошені воробці, попірסקали до лавок, ...

Д Фрази поділяють на менші вимовні одиниці – такти. Такти розділяють паузами, але меншими від фразових («раз»).

В. Полічи, скільки слів у частині речення, а скільки наголосів. Чи можеш пояснити різницю?

Усі хлопці, як сполошені воробці, попірסקали до лавок, ...

Д Такти поділяють на менші вимовні одиниці – **слова**. Вимовлене слово має один наголос. **Словесний наголос** – виділення силою голосу певного складу в слові. Слова службових частин мови в потоці мовлення переважно не мають наголосу, тому їх вимовляємо разом зі словами самостійних частин мови.

Г. Обговоріть з однокласниками та однокласницями, чому на письмі мовці часто роблять помилки, пишучи як одне слово такі сполуки:

на жаль, на щастя, до побачення, до зустрічі, до вподоби, до останку, навряд чи, не можна, коли б, сказав би, хоч би, тому що.

Практикум

11 А. Випиши з-поміж поданих слів із оповідання «Грицева шкільна наука» ті, лексичне значення яких ти можеш пояснити. З'ясуй, чи збігається твій вибір з вибором однокласників та однокласниць.

обора, сіни, вигін, толока, царина, гривий, попелястий, повстяний, таракати, швакнути, луп'яр, нагло, борзо, поводатор, воевода, намісник, комин, камізелька, кафтан, личко, лупка, остроки, справуватися, перепудитися, зацитькувати, хрупати, пофалатати, микати, улій, будущина

Б. Де можна з'ясувати тлумачення слів, значення яких тобі не відоме? Чи можна дізнатися лексичне значення незрозумілих слів з тексту оповідання? Чи значення всіх слів можна відшукати в тлумачному словнику? Чому?

До яких із наведених вище слів можна дібрати синоніми? Запиши ці слова та їхні синоніми.

В. Випиши з тексту по два слова з різною кількістю складів. Пригадай, як визначити кількість складів у слові.

Д Слова поділяють на **склади**. Склад утворюється одним поштовхом видихуваного повітря і є найменшою вимовною одиницею. Мінімальний склад – це один голосний звук. Довші склади виникають, коли до голосного доєднуються один або кілька приголосних звуків. Складотворчим є голосний звук, тому в слові стільки складів, скільки в ньому голосних звуків.

Польові дослідження

12 **А.** Прочитай уривок з оповідання «Грицева шкільна наука» та поміркуй, чи дійсно гуси могли щось розуміти.

Білий гусак і грива гуска не забули ще свого колишнього доброго пастиря і кинулися до нього. Гриць розповів, що навчався в школі, сказав, що вивчив «А баба галамага».

Знов сик зачудування, немов ані одна з тих 40 гусячих голів не могла зрозуміти такої глибокої мудрості. Гриць стояв гордий, недосяжний. Аж нарешті білий гусак здобувся на слово.

– А баба галамага! А баба галамага! – скрикнув він своїм дзвінким, металічним голосом, випростувавши, піднісши високо голову і тріпочу чи крилами.

Гриць був зламаний, засоромлений! Гусак в одній хвилині переймив і повторив ту мудрість, що коштувала його рік науки!

Ілюстрація І. Філонова

Користуючись інформацією з різних джерел, зокрема в інтернеті, наведи один-два факти, які підтверджують або спростовують твою гіпотезу щодо наявності розуму у тварин.

Д **Гіпóтеза** (або **зáсновок**) – припущення, достовірність якого потребує перевірки шляхом проведення експериментів, наведення фактів тощо. Факт (від латинського *factum* – зроблене) – дійсна, не вигадана подія, яка у певний спосіб зафіксована й правдивість якої може бути перевірена чи не піддається сумніву.

Б. Запиши дієслова, якими люди позначають те, як «говорять» птахи, і виділи в кожному з них склади. Обведи ті з виділених складів, які є відкритими. Щоб легко ділити слова на склади, спробуй їх вимовляти, як це роблять затяті уболівальники на стадіоні, скандуючи «У-кра-ї-на – чем-пі-он!!!!!».

Зразок: буль/ка/ти

гагакати, гел'готати, каркати, квоктати, кректати, крукати, крумкати, крякати, кувати, кудахкати, курликати, пишчати, підпадьомкувати, пугукати, свистіти, сичати, скиглити, скоботати, скреготати, скрипіти, стрекотати, сюрчати, туркотати, тьохкати, тюрлюкати, угукати, цвірінчати, щебетати, ячати

Д **Відкритий склад** – це склад, що закінчується на голосний звук, а **закритий** – склад, що закінчується на приголосний.

Обговоріть з однокласниками та однокласницями, яким саме птахам належать «голоси». За потреби звертайтеся до словника. Поміркуйте, які з цих дієслів уживають, щоб позначити особливості мовлення або спілкування людей. Схарактеризуйте ці особливості.

Форум читачів і глядачів

Редьярд Кіплінг
(1865–1936) –
англійський
поет і прозаїк

13 Прочитай / пригадай оповідання *Редьярда Кіплінга «Як було написано першого листа»* і поміркуй, чому в цій історії персонажі не одразу порозумілися.

Чому в історії, розказаній Кіплінгом, урешті все скінчилося добре? Чи міг би бути інший розвиток подій, якби творець виявився не таким чемним і терплячим?

За бажанням прослухай оповідання за QR-кодом або посланням <https://cutt.ly/zWjHYsv>.

Дискусійний майданчик

14 А. Чи справдилося пророцтво вождя про те, що коли люди створять літери, то зможуть читати й писати, а отже, «висловлюватимуться однозначно й чітко»?

Б. Пригадай відомості про український алфавіт, прочитавши текст *«Алфавіт»* у *Довіднику*. За бажанням знайди в бібліотеці або в інтернеті інформацію про те, як за останні 100 років змінювався український алфавіт, а також поцікався, які бувають алфавіти та скільки букв в алфавітах різних мов.

Творча студія

15 А. Що допомагає порозумітися людям, які не знають мови одне одного? Спільно з однокласниками й однокласницями розіграйте епізод твору Кіплінга, де Теффі «спробувала на мигах пояснити» незнайомцеві, «що робить її татусь».

Б. Напиши невелике есе про те, як порозумітися людям, які не знають мови одне одного. Щоб пригадати, що таке есе, звернися до *Довідника*, де прочитай текст *«Есе як різновид письмового тексту-роздуму»*. Зверни увагу, чи виникають у тебе труднощі під час запису висловлювання. Якщо так, то які саме?

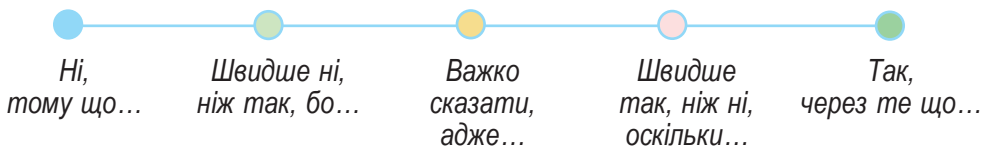

Ілюстрація
С. Артюшенка

Дискусійний майданчик

16 Прочитай у *Хрестоматії* текст *«Про смайли як спосіб спілкування»*. Обери варіант відповіді на запропоноване питання й аргументуй свою думку.

Чи може спілкування за допомогою малюнків стати універсальною мовою світу?

Творча студія

17 А. Намалюй смайли, якими можна передати емоції зображених дітей.

У яких відомих іграх учасники мають пояснювати одне одному певні назви чи поняття, не вживаючи спільнокореневих слів або взагалі мовчки, використовуючи лише жести та міміку?

Б. Знайди в оповіданні фрагменти, де описано емоції Тегумая, коли все плем'я розігнало своєю появою його рибу. Озвуч кількома репліками, як Тегумай «уїдливо подякував» одноплемінникам «вишуканою неолітичною промовою». У якому значенні автор уживає тут слово «подякував»? Якими жестами та словами ми можемо передати почуття щирої вдячності?

В. Об'єднайтеся в групи і скажіть одне одному слово «Дякую» тими мовами, які ви знаєте. З допомогою дорослих скористайся голосовим онлайн-перекладачем, щоб послухати, як це слово звучить різними мовами світу. Яке звучання тобі сподобалося найбільше?

Творча студія

17 А. Прочитай уголос уривок. Визнач наголошені склади.

Далі накреслю тобі дорогу до моєї мами. Йди прямо, аж поки побачиш два **дерева** (ось **дерева**), відтак піднімайся на пагорб (ось пагорб), за яким потрапиш у болото, повне бобрів.

Ілюстрація Р. Кіплінґа

Пригадай, які склади називають наголошеними, а які – ненаголошеними. На який звук у складі падає наголос? У чому особливість вимови ненаголошених голосних звуків порівняно з наголошеними? Яке правило допоможе перевірити написання ненаголошеного звука в корені слова? Запиши транскрипцію виділених форм того самого слова.

Д Звук мовлення є будівельним матеріалом мовлення. Кожен звук у слові можна виокремити й повторити за мовцем. **Транскрипція** – це спосіб запису усного мовлення з метою найточнішої передачі вимови. Розділ науки про мову, який вивчає усне мовлення, називають **фонетикою**, а фразу, такт, слово, склад і звук – **фонетичними одиницями мови**.

Б. Перепиши текст, уставляючи пропущені літери.

Я не можу їх усіх зобразити, бо не вмію м..лювати цих звірків, однак намалювала їхні г..лівки; і це все, що ти зможеш розд..витися, коли бр..стимеш через нього. Об..режно, не провались у трясовину! Наше ж..тло одразу за болотом. П..чера не така в..лика порівняно з паг..рбом, але я не вмію зображувати речі дуже м..ленькими.

Які труднощі виникли з позначенням ненаголошених звуків? Позначення яких голосних звуків є орфограмою? Чи в усіх випадках можливо застосувати те саме правило? Якими ще правилами потрібно скористатися, щоб з'ясувати написання ненаголошених звуків у коренях слів? За потреби скористайся текстом *«Правопис слів з ненаголошеними голосними звуками [e^и], [u^е], [o^у] в коренях слів»* у Довіднику.

Д В українській мові під наголосом можуть бути 6 голосних звуків: [a], [o], [y], [e], [и] та [і]. Ненаголошені голосні звуки [a], [y] та [і] вимовляють так само чітко, як і наголошені.

Ненаголошений звук [o] у вимові може наближатися до звука [y], якщо в наступному складі є наголошений звук [ú] або [í], наприклад: [го^улúбка], [мо^утúзка], [со^убі], [ко^уліно].

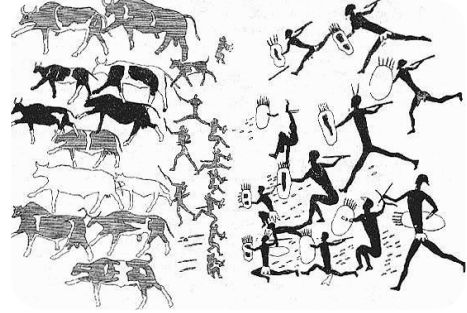
Ненаголошені звуки [e] та [и] вимовляють з наближенням одне до одного, наприклад: [пе^ичэра], [жи^етлó]. Різниця у вимові голосних звуків [e^и], [и^е] майже не помітна, тому позначення цих звуків на письмі є орфограмою. Для правильного написання слів з цими звуками потрібно користуватися певними правилами.

В. Знайди в оповіданні «Як було написано першого листа» епізод появи племені Тегумая на березі річки. Що це: опис, розповідь, роздум?

Обґрунтуй свою думку. За потреби скористайся текстом «Типи мовлення» в Довіднику.

Малюнкове письмо
з Кам'яної Могили (Україна)

Наскельні малюнки
(Південна Африка)

Польові дослідження

18 А. Об'єднайтеся в групи, щоб створити на великому аркуші карту понять за темою «Українська мова», на якій зазначте, що вам уже відомо.

Кожен працює з певним із наведених нижче питань.

1. З чого складається мова?
2. Які значення мають слова?
3. Чим різняться слова у своєму звучанні?
4. Які є форми слів?
5. Які є різновиди текстів?
6. Які є правила правопису?

Презентуйте свою роботу іншим групам.

Б. Зроби фотографію карти понять та розмісти її у своєму портфоліо, позначивши дату її створення й імена тих, хто її створив.

Мірило поступу

1. Чому різноманіття мов є багатством людства?
2. Якою може бути мета читання?
3. Які переваги й недоліки слухання твору та його читання?
4. Як можна порозумітися з людиною, не знаючи її мови?
5. У чому полягають відмінності усного та письмового спілкування?

Тема 2. Подорожую Україною й шаную культурне розмаїття

З цієї теми ти дізнаєшся:

- Чи однаково звучить українська мова в різних куточках нашої країни?
- Чи можуть звуки мовлення створювати настрій?
- Чому садок коло хати вишневий?
- Для чого люди складають та розповідають легенди?
- Як пісня може об'єднувати українців?

Нові поняття тижня				
Комунікація	Інформація	Мовні засоби	Текст	Літературний твір
Комунікативний намір	Судження. Буклет	Українська літературна мова Жанри мовлення	Кліп (відеокліп)	Асонанс Легенда

Форум читачів і глядачів

1 Прочитай у Хрестоматії вірш Дмитра Білоуса «Чудесні барви». Обговори з однокласниками й однокласницями, що відображає заголовок цього вірша: тему чи основну думку. Щоб пригадати, що таке тема та основна думка тексту, звернися до однойменного тексту в Довіднику.

Практикум

2 А. Знайди у вірші власні назви. Чи всі вони тобі відомі? З якою метою автор використовує їх у тексті? Запиши власні назви з вірша, розподіливши їх по стовпчиках у таблиці, накресленій за зразком.

Назва краю	Назва населеного пункту	Назва річки

Уточни свої знання, прочитавши текст «Власні та загальні назви» у Довіднику.

Б. Випиши з репліки дідуся слово, яке яскраво демонструє особливості мовлення в місцевості, де він мешкає.

Спробуй пояснити, що таке діалект (знайди підказку в рядках вірша).

3 Обери на шкалі варіант відповіді та аргументуй свою думку під час спільного обговорення.

Яку роль відіграють діалектні слова в нашій мові?

Наукова лабораторія

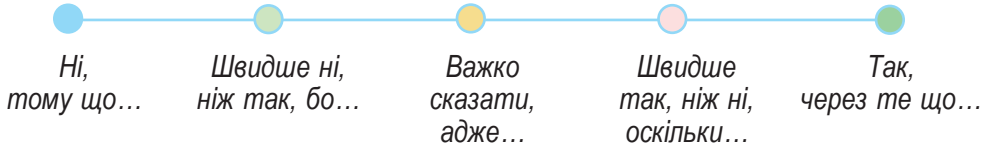
4 Уяви себе мовознавцем. Розглянь мапу з позначеними на ній місцевостями, де по-різному називають того самого птаха, та поміркуй, біля яких слів у словнику потрібно поставити позначку *діал.*, тобто «діалектне». Обґрунтуй свою думку. Перевір свої висновки як мовознавця, звернувшись до тлумачного словника.

Дискусійний майданчик

5 Обери на шкалі варіант відповіді та аргументуй свою думку під час спільного обговорення.

Чи сприяє шкільна освіта поширенню української літературної мови?

- Д** **Українська літературна мова** – це загальноприйнята мова писемного та усного спілкування. Основною ознакою літературної мови є норми, тобто правила, якими послуговуються мовці. Те, як людина володіє українською літературною мовою, вказує на рівень її освіченості й дає змогу їй порозумітися з мешканцями різних куточків нашої країни. Крім літературної, в українській мові є різні діалекти.

Польові дослідження

- 6** **А.** Об'єднайтеся в групи. Створіть на великому аркуші карту понять за темою «**Літературний твір**», на якій зазначте, що вам уже відомо про художню літературу.

Кожен у групі працює з певним із наведених питань.

1. Із чого складається література?
2. Чим віршовані твори відрізняються від прозових?
3. З яких елементів складається сюжет твору?
4. Які є жанри віршованих творів?
5. Які є жанри прозових творів?
6. Які є художні засоби?

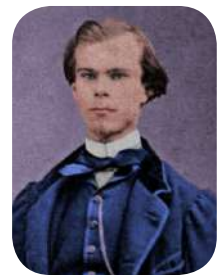
Презентуйте свою роботу іншим групам.

- Б.** Зроби фотографію карти понять та розмісти її у своєму портфоліо, позначивши дату її створення й імена тих, хто її створив.

Наукова лабораторія

- 7** **А.** Прослухай вірш французькою мовою, написаний *Полем Верленом*, за QR-кодом або за посиланням: <https://cutt.ly/gWPdSzh>.

Поль Марі Верлен
(1844–1896) – французький поет

Під час прослуховування особливу увагу звертай на звучання вірша. Чи можеш ти сказати, не знаючи французької мови, про що цей вірш? Зроби припущення, про що в ньому йдеться, спираючись на ті емоції та враження, які вірш викликав у тебе завдяки особливостям звучання. Обговори з однокласниками та однокласницями, чи схожі емоції та враження виникали у вас під час прослуховування цієї поезії.

Б. Прослухавши ще раз вірш Поля Верлена французькою мовою, з'ясууй, які голосні звуки часто в ньому повторюються. Запиши їх. Чи можна стверджувати, що саме вони вплинули на формування твоїх емоцій і вражень від цього вірша?

Прочитай у *Хрестоматії* статтю «*Чи мають звуки значення?*» і знайди в ній підтвердження своїм міркуванням.

Форум читачів і глядачів

8 Ознайомся в *Хрестоматії* з кількома перекладами вірша Поля Верлена українською мовою. Кому з перекладачів, на твою думку, вдалося найбільш точно відтворити настрій і розкрити тему вірша? Як повтори звуків відображають емоції? Чому складно точно передати зміст, почуття, перекладаючи твір з однієї мови на іншу?

Д **Асонанс** – художній засіб мови, який пов'язаний з повторенням в рядку або фразі голосних звуків для створення милозвучності, підсилення музичності (*Кудись іду / У даль бліду...*).

**Олекса
Слісаренко**
(1891–1937) –
український
поет і прозаїк

Практикум

9 А. Прочитай у *Хрестоматії* вірші про осінь *Олекси Слісаренка* та *Ліни Костенко*. Наскільки складно було б перекласти ці вірші іншими мовами? Чому? Знайди в текстах асонанси. Які емоції, враження авторам удається передати за допомогою цього художнього прийому?

Б. Що означають слова й вислови пелехатий, Снігоцвіт, осанна, горілиць, багдадський злодій? Для розуміння значення яких із них варто звернутися до довідкових джерел? Знайди в мережі Інтернет пояснення їх.

В. Випиши з текстів віршів форми слів і спільнокореневі слова до наведених нижче. Додатково добери до кожного й запиши кілька інших спільнокореневих слів. Визнач їхню будову. Пригадай відомості про будову слова, прочитавши текст *«Будова слова»* у Довіднику.

осінь, біль, сон, день, шепіт

Простеж, що відбувається з голосними звуками [o], [e], [i] у цих словах. Як називається таке звукове явище? Ознайомся із важливими деталями цього явища у Довіднику (текст *«Чергування голосних звуків»*).

Дискусійний майданчик

- 10** Прослухай пісню у виконанні Ольги Богомолець на вірш Ліни Костенко за QR-кодом або посиланням: <https://cutt.ly/uWPdXgq>.

Обери на шкалі варіант відповіді та аргументуй свою думку під час спільного обговорення.

Чи посилює музика емоційний вплив вірша?

Творча студія

- 11** Вивчи один із розглянутих віршів – Поля Верлена (у чиемусь перекладі), Олексі Слісаренка, Ліни Костенко. Прорекламуй його перед класом, попередньо дібравши музичний супровід на свій смак і відповідно до своїх уявлень. Зокрема, можна скористатися фрагментом концерту *«Осінь»* Антоніо Вівальді (із циклу *«Чотири пори року»*) за QR-кодом або посиланням: <https://cutt.ly/kWPd476>.

Готуючись до виступу, зроби відеоозапис власного декламування та прослухай його з опорою на зазначені критерії. Оціни, над чим ще слід попрацювати.

- ✓ знання тексту
- ✓ вимова звуків (дикція)
- ✓ наголос
- ✓ темп
- ✓ інтонація
- ✓ жести, міміка

Ліна Костенко
(1930) –
видатна
українська
письменниця

Форум читачів і глядачів

12 А. Прочитай у Хрестоматії вірш Ліни Костенко «Я хочу на озеро Світязь». Визнач настрої цієї поезії. Що допомагає створити цей настрій і якою мірою? Оціни свої спостереження за 5-бальною шкалою (0 – не допомагає, 4 – дуже допомагає).

Б. Послухай вірш у виконанні авторки за QR-кодом або посиланням: <https://cutt.ly/FWPftiZ/>.

Чи збіглися твої припущення й спостереження щодо настрою вірша з тими емоціями, які передала Ліна Костенко, читаючи його?

В. Опираючись на інформацію, отриману з довідок, спробуй пояснити, чому у вірші звучить голос дивний, помурний, як надтріснутий дзвін і тонесенький плач.

Озеро Світязь

Світязь – найглибше озеро в Україні, розташоване у Волинській області на території Шацького національного природного парку (Волинське Полісся). Довжина озера 7,8 км, ширина 4,1 км. Площа 27,5 м², найбільша глибина 58,4 м.

Бату́рин – місто в Чернігівській області на річці Сейм. Батурин був гетьманською резиденцією. З ним пов'язана діяльність Івана

Мазепи, Пилипа Орлика, Кирила Розумовського.

Після переходу Івана Мазепи на бік шведського короля Карла XII Батурин був захоплений московським військом. Місто було вщент зруйновано, а більшість мешканців знищено. Цю подію називають Батуринською трагедією.

Зараз у Батурині розташований Національний історико-культурний заповідник «Гетьманська столиця».

А́льта – річка на Київщині, відома під різними назвами ще з літописних часів. На річці Альті відбулося кілька кровопролитних битв у княжі та козацькі часи.

Г. Переглянь відео про одне із семи природних чудес України – озеро Світязь за QR-кодом або посиланням: <https://cutt.ly/BWPf4IW>.

Під час перегляду занотуй почуте. Що в прослуханій інформації є фактами, а що – судженнями?

Чи відбувалися на озері Світязь значущі історичні події і що з почутого дозволяє це стверджувати?

Д **Судження** – це думка, що виражається розповідними реченнями і може бути як істинною, так і хибною.

Дискусійний майданчик

- 13** Розглянь світлини. Добери порівняння до зображень на них. Поміркуй над висловом давньоримського оратора й філософа Цицерона «Якщо в тебе є сад і бібліотека – ти маєш все, що тобі потрібно».

Форум читачів і глядачів

- 14** Пригадай/перечитай і продекламуй вірш *Тараса Шевченка* «Садок вишневий коло хати». Які відомі тобі символи є в цьому творі?

Які емоції викликає вірш? Обери відповідне слово – назву почуття з наведеного нижче переліку.

задоволення, злість, сум, повага, нудьга, радість, журба, захват, розчарування, замилювання, туга, ненависть, упевненість, заздрість, обурення, довіра, презирство, симпатія, жах, ніжність, любов, смуток, тривога, страх, жаль, безнадійність, образа, гнів, ворожість, розгубленість, вдячність

Практикум

- 15** Уяви, що ти режисер музичного кліпу. Прослухай пісню на слова *Дмитра Луценка «Мамина вишня»* (музика Анатолія Пашкевича) у виконанні Раїси Кириченко за QR-кодом або посиланням: <https://cutt.ly/eWPffle>.

Обговори з однокласниками та однокласницями ідеї для відеокліпу (ключові кадри, епізоди, кольори), які допоможуть передати настрій пісні. Чи будуть ці ідеї доречними і для екранізації вірша «*Садок вишневий коло хати*»? Аргументуй свою думку.

- Д** **Кліп (відеокліп)**, -у, чол. Короткометражний відеофільм, що супроводжує музичний номер, естрадну пісню, рекламу певних товарів, послуг і т. ін.

Дмитро Луценко
(1921–1989) –
український
поет,
журналіст

Дискусійний майданчик

- 16** Прочитай у Хрестоматії текст пісні *Дмитра Луценка «Мамина вишня»* та з'ясуй, чи є в цьому творі ті самі символи, що й у вірші Тараса Шевченка.

Практикум

- 17** А. Добери з тексту пісні слова з ненаголошеними голосними *е, и, о* в коренях слів для диктанта. Повправляйся в парі в написанні такого диктанта.

Б. Визнач у запропонованому нижче переліку загальні та власні назви. Запиши їх відповідно у два стовпчики.

місто Львів, річка Сейм, Київська область, поет Дмитро Білоус, композитор Анатолій Пашкевич, співачка Раїса Кириченко, вірш «Садок вишневий коло хати», пісня «Мамина вишня»

Перевір свою роботу з однокласником або однокласницею.

Польові дослідження

- 18** Об'єднайтеся в пари. Користуючись вікіпедією, дізнайтеся, де в Україні розташована гора Аюдаг. Як перекладаються з кримськотатарської мови два слова, що складають її назву (*Ayuv Dağ*)? Поміркуйте, чому гора має таку назву.

Ведмідь-гора

Форум читачів і глядачів

- 19** Часто походження назв міст, сіл, гір та інших географічних об'єктів люди пояснюють у легендах.

Д **Легенда** – фантастична, казкова розповідь про подію чи життя якоїсь особи.

Прочитай у **Хрестоматії**, як кримськотатарська легенда тлумачить назву гори Аюдаг. Поясни, чому прочитаний текст є легендою.

Практикум

- 20** **А.** Назви персонажів легенди. Знайди діалог, у якому юнак переконує дівчину поплисти на його батьківщину. Як йому це вдається?

Д **Комунікативний намір** – внутрішнє налаштування мовця, бажання розпочати спілкування, яке визначає добір мовних засобів (слова, інтонації, жести тощо).

Б. Якими рисами в легенді наділено вожака ведмедів? Знайди слова, якими його описано на початку та наприкінці тексту. Про які почуття до дівчини свідчать ці слова?

Польові дослідження

- 21** **А.** Звернувшись до бібліотеки, розпитавши дорослих або скориставшись інтернетом, з'ясууй, які легенди про гору, річку, село, місто тощо існують у твоїй місцевості. Запиши одну з таких легенд і представ її в класі.

Обговоріть гуртом обрані вами легенди, даючи відповіді на такі запитання:

1. Про яку незвичайну подію або життя якої особи йдеться?
2. Що фантастичного в цій розповіді?

Б. Розмісти легенду у своєму портфоліо, за бажанням до-
бери ілюстрації до неї.

Форум читачів і глядачів

22 Від якого слова походить прикметник легендарний? Кого або що називають легендарними? Поміркуй, про що може йтися у статті із заголовком *«Легендарний «Червоній руті» – 50 років»*. Прочитай у *Хрестоматії* статтю, щоб перевірити своє припущення.

Чи знають і співають цю легендарну пісню в твоїй родині?

Дискусійний майданчик

23 Обери позицію одного з умовних учасників дискусії та підкріпи її аргументами на основі прочитаного тексту.

«Червону руту» називають легендарною, бо автор написав її, спираючись на легенду про чарівну квітку руту, яка допомагає причарувати кохану людину.

«Червону руту» вважають легендарним твором, адже вже понад 50 років ця надзвичайно популярна пісня об'єднує українців з усіх куточків нашої великої країни і навіть із-за кордону.

Володимир Івасюк
(1949–1979) –
український
композитор-
виконавець,
поет

Форум читачів і глядачів

24 Послухай пісню *«Червона рута»* у виконанні автора *Володи-
мира Івасюка* за QR-кодом або за по-
силанням: <https://cutt.ly/zWPfEUK>.

Перечитай текст пісні у *Хрестоматії*. Ви-
знач тему та основну думку твору. Знайди і
процитуй рядки, у яких юнак говорить про
свої почуття. Які аргументи він знаходить,
щоб запевнити кохану в своїй любові?

За бажанням заспівай пісню разом із
однокласниками та однокласницями.

Наукова лабораторія

- 25** Уяви ситуацію спілкування, зображену в пісні. Що висловлює юнак, звертаючись до коханої словами, виділеними в тексті твору: прохання чи наказ? Заповни порівняльну таблицю жанрів мовлення, накреслену за зразком.

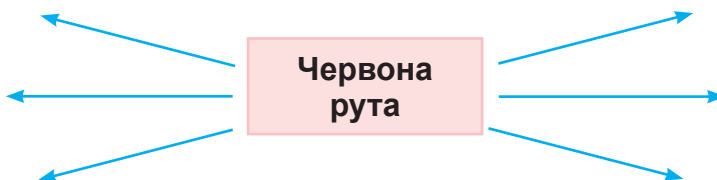
Прохання	Наказ

Склади діалог, який міг би відбутися між юнаком і його коханою в цій ситуації. Використовуй формули етикету, звертання одне до одного.

Д **Мовлення** – це процес спілкування людей між собою за допомогою мови. Для ситуацій спілкування характерні типові теми, формули мовленнєвого етикету (у ситуаціях зустрічі, прощання, прохання тощо), певна будова (початок, кінець). Тобто можна говорити про **жанри мовлення**.

Практикум

- 26** А. Чи відомо тобі, яку рослину українці називають червоною рUTOю і де її можна побачити? Прочитай у **Хрестоматії** текст «**Червона рута**» і на основі отриманої інформації склади схему, послуговуючись якою, тобі легше буде переказати прочитане.

Б. Проаналізуй наведені нижче твердження. Обери до кожного з них і запиши відповідь «Так» або «Ні», спираючись на прочитаний текст із **Хрестоматії**.

- Червона рута квітне навесні.
- Червона рута насправді жовтого кольору.
- Червона рута квітне в горах.
- Червона рута належить до родини папоротей.
- Червона рута є отруйною рослиною.

Дискусійний майданчик

27 Які квітки та рослини є народними символами України? Що називають державними символами?

Державні символи України

Чому Державний гімн мусить знати кожен громадянин країни? Чи можна пісню «Червона рута» визначити як «народний гімн»?

Коли українці співають Державний гімн? А коли народний? Послухай, як на стадіоні під час футбольних змагань українці співають державний і народний гімни.

<https://cutt.ly/ZWPfFmi>

<https://cutt.ly/RWPfNfd>

На діаграмі Вєнна покажи, що спільного, а що відмінного в державного й народного гімнів України.

Практикум

28 Поміркуй, чи є спільнокореновими такі пари слів: рута та отрута, червень та червоний, бистрий та бистрина. За потреби скористайся тлумачним словником. Запиши ці слова транскрипцією, зверни увагу на вимову ненаголошених голосних.

Творча майстерня

29 А. Знайди інформацію про легенди свого краю, пісні, рослини-символи, історичні місця та видатних людей. Обговоріть у класі отримані відомості та створіть гуртом туристичний буклет про рідний край.

Д **Буклét, -а**, чол. Друковане видання на одному аркуші, складене по згинах один чи кілька разів.

З допомогою дорослих розтиражуйте буклети в попередньо визначеній кількості. Проведіть соціально-просвітницьку акцію, у межах якої розповсюдьте буклети серед учнів школи, членів родини, сусідів тощо.

Б. Коротко день за днем описуй етапи роботи над буклетом, роби фотографії матеріалів. Після завершення роботи розмісти записи і фотографії у своєму портфоліо, позначивши необхідні дати й імена тих, хто брав участь у створенні буклета.

Мірило поступу

1. Які відмінності може мати те саме слово в різних куточках України?
2. Як за допомогою звуків мовлення можна створювати настрій?
3. Які рослини вважають символами України?
4. Чи є розповідь у легенді правдивою?
5. Чому деякі пісні можуть об'єднувати українців?

Тема 3. Ціную індивідуальність

З цієї теми ти дізнаєшся:

- Як у народній казці проявляються особливості певного народу?
- Як у літературній казці відображається індивідуальність письменника?
- Чи можна дізнатися про характер людини з огляду на її мовлення?
- У чому може допомогти порівняння різних мов?
- Як не втратити й розвинути індивідуальність?

Нові поняття тижня				
Комунікація	Інформація	Мовні засоби	Текст	Літературний твір
Етикет. Етикетні слова	Світлина як носій інформації. Світлина репортажна та постановочна	Звуки мови та звуки мовлення	Стилі мовлення	Образ. Образ оповідача

Форум читачів і глядачів

1 Прочитай у Хрестоматії українську народну казку «*Мудра дівчина*». Запиши, які персонажі є головними, а які – другорядними. Усно обґрунтуй, чому ти так вважаєш. Щоб пригадати, хто такий головний персонаж, а хто – другорядний, звернися до Довідника (текст «*Головний і другорядний персонажі*»).

Практикум

2 А. Як ти думаєш, хто є оповідачем казки «*Мудра дівчина*»? Опиши усно його чи її. Хто з персонажів подобається оповідачеві, а хто – ні? Чому ти так вважаєш?

Б. Знайди в тексті приклади переказування оповідачем загадок пана й дівчини. Які слова використовує оповідач для цього? Чому він не завжди передає загадки дослівно?

Д **Образ** – найхарактерніша особливість художнього відтворення дійсності на відміну від наукового. Головними у творі є образи персонажів.

Образ оповідача особливий у творі. Основний, а часто і єдиний засіб створення цього образу – властива йому мовна манера, за якою проглядається певний характер, спосіб мислення тощо.

Наукова лабораторія

3 Об'єднайтеся в пари. Прочитайте ще раз фрагмент казки «*Мудра дівчина*» від початку до того місця, коли брати вирішили позиватися. Випишіть з тексту казки слова, що інакше передають наведені нижче поняття, дії або ознаки.

жили (два брати), *бідний* (брат), *змилювався* (над братом), *взагалі* (не має молока), *відпрацюєш* (за корову), *пожалкував* (що віддав корову), *говорить* (братові), *поверни* (корову), *дуже мало* (було роботи), *школа* (стало праці)

Порівняйте наведені в підручнику та виписані вами в зошиті слова. Чи мають вони однакове значення? Чим вони відрізняються? Зробіть припущення, чому в казці вжито саме такі слова.

Форум читачів і глядачів

4 Прочитай у *Хрестоматії* кримськотатарську народну казку «*Розумна донька скотаря*». Запиши, які персонажі є головними, а які – другорядними.

Практикум

5 Поміркуй, що спільного і відмінного в головних персонажів української та кримськотатарської казки. Заповни діаграми Венна «Пан і хан» та «Маруся і Фатіма».

Польові дослідження

6 Об'єднайтеся в групи. Оберіть одну з прочитаних казок. Поміркуйте, що дає підстави визначити її як українську або кримськотатарську. Дайте письмову відповідь, скориставшись запропонованим початком:

Я вважаю, що казка «Мудра дівчина» / «Розумна донька скотаря» – українська / кримськотатарська, тому що ...

Для аргументації використовуйте слова наприклад, отже, втім, зрештою тощо. Презентуйте свої відповіді класові.

Дискусійний майданчик

7 Обери на шкалі варіант відповіді та аргументуй свою думку під час спільного обговорення.

Чому казки різних народів подібні одна до одної?

Люди спілкуються між собою, тому казкові сюжети «мандрують» від одного народу до іншого

Представники різних народів мають схожі риси та проблеми, тому відображають їх у казках

Власна думка

Запиши 2–3 аргументи на користь своєї позиції.

Творча студія

8 А. Що зміниться в казці про розумну українську чи кримськотатарську дівчину, якщо дія відбуватиметься в інших краях?

Склади свою казку зі схожим сюжетом, змінивши країну, де розгортатимуться події. Придумай відповідні імена й особливі риси персонажів. Додай цікаві епізоди та характерні деталі.

Запиши свою казку. Під час запису перевіряй орфограми в зручний спосіб.

Б. Чи трапилися тобі орфограми, пов'язані з голосними звуками в префіксах або суфіксах? Пригадай за допомогою тексту *«Правопис слів з ненаголошеними голосними звуками [e^и], [и^е] у префіксах і суфіксах»* у Довіднику відомості про правопис ненаголошених звуків [e^и], [и^е] в цих частинах слова.

За бажанням добери ілюстрації до своєї казки або зроби її аудіоверсію. Презентуй казку однокласникам і однокласницям.

В. За бажанням запиши відеоверсію своєї казки.

Перед розміщенням на онлайнній дошці переглянь свій відеозапис з опорою на зазначені критерії. Оціни, над чим ще слід попрацювати.

- ✓ знання тексту
- ✓ інтонація
- ✓ темп

- ✓ наголос
- ✓ вимова звуків (дикція)
- ✓ жести, міміка

Форум читачів і глядачів

9 Прочитай у *Хрестоматії* українську народну казку «*Ріпка*», цю ж казку в обробці *Івана Франка* та казку *Юрія Ярмиша* «*Та сама мишка*». За якими ознаками можна визначити, що ці тексти належать до жанру казки?

Практикум

10 А. Об'єднайтеся в групи й заповніть діаграми Венна «Казка народна та в обробці І. Франка» та «Казка народна і в переказі Ю. Ярмиша».

Узагальніть і обговоріть основні ознаки літературної казки. Порівняйте свої спостереження з матеріалом у тексті «*Казка як жанр*» у *Довіднику*.

Б. Поясни лексичне значення наведених слів і словосполучень у казці «*Ріпка*» в обробці *Івана Франка*. Напиши транскрипцію виділених слів.

мотика, марно, **тішитися**, **сидить** як пень, гичка, **торочка**, шпарка

В. Випиши з казки «*Ріпка*» в обробці *Івана Франка* репліки персонажів зі звертанням до інших персонажів. З'ясуй комунікативну мету кожної з них. Зроби припущення, для чого автор у своєму переказі народної казки приписує персонажам ці репліки. У разі потреби прочитай текст «*Звертання*» у *Довіднику*.

Г. Прочитай етикетні слова. Склади 4–5 речень відповідно до різних мовленнєвих ситуацій, у яких доречно використання наведених етикетних слів. Зроби припущення, чому в прочитаних казках ці слова не використовують.

Вибачте! Пробачте! Перепрошую! Даруйте! Простіть! Прошу вибачити! Будь ласка!

Д **Етикéт** – вироблені суспільством норми поведінки. Дотримання таких норм передбачає використання певних слів та висловів, за допомогою яких ми передаємо вітання, побажання, подяку, вибачення, вітання тощо. Такі слова та вислови називають **етикéтними словами**.

Крім вживання відповідних слів, дотримання етикету проявляється в темпі й гучності мовлення, інтонаціях, жестах, міміці, позах тощо.

Дискусійний майданчик

- 11** Об'єднайтеся у дві групи. Обговоріть у своїй команді таке запитання:

Чому з появою літературної казки не відбулося знецінення народної?

Поділіться результатами свого обговорення з іншою групою. Чи збігаються ваші припущення?

Практикум

- 12** Чим текст Івана Франка відрізняється від двох інших варіантів казки, чим захоплює?

Запиши три особливості цього тексту, у яких проявляється індивідуальність письменника.

Д Кожна людина неповторна за своїми якостями, ознаками, тобто є **індивідуальністю**. Письменник виявляє свою індивідуальність в результатах творчого процесу – художніх творах.

Польові дослідження

- 13** Прочитай початок тексту. Пригадай, як називається цей твір. Розкажи, що за сюжетом відбуватиметься далі.

Скульптор *Г. Маркс*

Один чоловік мав осла, який багато років покійно возив йому лантухи до млина. Та під старість сили покинули осла, і він став нездатним до роботи. Тоді господар почав думати, як би здихатися його, щоб не годувати. Зрозумів осел, що лихим вітром віє, втік від господаря та й подався до ...

Розглянь світлину, на якій зображено скульптуру «Бременські міські музики», й обговори з однокласниками та однокласницями, чому вона стала родзинкою міста Бремен у Німеччині. Поміркуй, це репортажне чи постановочне фото.

Автор світлини стоїть врівень із фігурами скульптури чи фотографує знизу? Як це впливає на сприйняття зображення?

Д **Світліною** називають зображення, цифрове або відтворене (надруковане) на певному матеріалі, здебільшого на цупкому папері зі спеціальним покриттям. Залежно від подій, що відображаються, світлини поділяють на:

- репортажні (фіксуються події, що відбуваються без втручання фотографа);
- постановочні (зрежисовані фотографом кадри).

Ра́курс – перспектива зображення предмета; різні кути огляду, з яких знімається предмет задля формування більш повного уявлення про нього.

Перечитай за QR-кодом або за посиланням <http://surl.li/agccg> (1) казку «*Бременські музиканти*», яку написали письменники-казкарі *Якоб і Вільгельм Грімми* за мотивами німецької народної казки.

За бажанням прослухай аудіоверсію цієї казки за QR-кодом або посиланням <http://surl.li/agcfj> (2).

Знайди в казці епізод, відображений на світлині вище. Чому скульптор розташував персонажів саме в такому порядку? Як поставилися господарі до осла, kota, пса й півня? Чи можна назвати таке ставлення справедливим? Які риси характеру допомогли осла, псу, коту й півню подолати життєві негаразди?

Якоб
(1865–1936)
і Вільгельм
(1865–1936)
Грімми –
німецькі казкарі,
мовознавці

Творчий майданчик

14 Об'єднайтеся в групи й розіграйте один із епізодів казки на власний вибір. Спостерігаючи, як інша група розіграє епізод, оцініть виконавців за наведеними критеріями.

✓ голосно/тихо	✓ злагоджено/незлагоджено
✓ емоційно/ неемоційно	✓ переконливо/непереконливо

Практикум

15 А. Склади перелік індивідуальних рис характеру персонажів казки, визначивши для кожного одну з наведених нижче характеристик і доповнивши її.

працьовитий, покірний, винахідливий, добрий

Яка частина мови знадобилася, щоб описати риси характеру? Чому саме вона?

Б. Склади простий план до тексту казки. У якій частині тексту, згідно з планом, висловлена основна думка твору? Поясни, як ти її розумієш.

В. Порівняй німецьку казку «*Бременські музиканти*» і українську – «*Ріпка*», використовуючи діаграму Венна.

Творчий майданчик

16 Уяви, що ти режисер фільму про бременських музикантів. Підготуй для актора короткий опис одного із персонажів казки, на роль якого він проходитиме кастинг.

За потреби ознайомся у Довіднику з текстом «*Як правильно побудувати твір-опис*».

Форум читачів і глядачів

17 **А.** Прочитай казку відомого данського письменника Ганса Крістіана Андерсена «*Непохитний олов'яний солдатик*» у Хрестоматії або прослухай її за QR-кодом чи посиланням <http://surl.li/agefo>.

Які види описів є в цьому творі? Обґрунтуй свою відповідь.

Ганс Крістіан Андерсен
(1805–1875) – данський письменник, казкар

опис інтер'єру
(приміщення)

опис місцевості

опис зовнішності
(персонажа)

Б. Чи можна стверджувати, що в цьому творі є ще й такий вид опису, як опис думок і почуттів (внутрішнього стану) персонажів?

Обговоріть це питання в класі, беручи до уваги оповідача. Чи є він персонажем твору? Де перебуває під час подій? Що бачить? Що знає? Визначте тип цього оповідача, проаналізувавши схему.

Оповідач – учасник подій твору (персонаж)	Оповідач – сторонній спостерігач
Персонаж , який розповідає від першої особи свою історію.	Спостерігач , який знає про події, думки й переживання персонажів і описує їх.

Д Оповідач – і як учасник подій твору, і як сторонній спостерігач – інколи відкрито спонукає читача до спілкування: він веде оповідь, ніби комунікуючи з читачем, звертаючись до нього на «ти» або «ви».

Практикум

18 А. Переглянь твір і визнач, скільки реплік у ньому належать олов'яному солдатику, а скільки – балерині.

Запиши відповіді на питання:

1. Які риси характеру головного персонажа виявляються в такій мовній поведінці?

2. А як це характеризує балерину?

Знайди в тексті підтвердження своїм припущенням. Обговоріть у парі свої висновки.

Б. Підкресли в наведеному переліку синонімічних висловів до слова мовчати три, які найкраще описують мовну поведінку олов'яного солдатика. Поясни свій вибір.

води в рот набрати; грати в мовчанку; забути язика в роті; критися зі своїми думками; мовчати як риба; не висловлюватися; не говорити; не давати волі язику; не зронити ні слова; не мовити і слова; не розтуляти рота; німотствувати; німувати; прикусити язик; справляти мовчанку; справляти німоту; тримати при собі думки; тримати язик за зубами

19 Як ти розумієш крилатий вислів «Слово – срібло, а мовчання – золото»? У яких ситуаціях краще змовчати, ніж щось говорити?

Творчий майданчик

20 Уяви, що ти режисер / режисерка фільму за казкою «*Непохитний олов'яний солдатик*», і хочеш, щоб історія мала щасливий кінець. Що б сказали одне одному олов'яний солдатик і балерина наприкінці твого фільму?

Ілюстрація Л. Мараї

Зрежисуй нову кінцівку після такої фрази: Він тільки дивився на неї, та вона не вимовила ані слова.

Б. Обговори з однокласниками та однокласницями, які варіанти запропонували вони. Занотуй відгуки друзів і подруг на твій варіант. У разі потреби відредагуй свій текст. Розмісти створений варіант кінцівки казки у своєму портфоліо, позначивши дату та супроводжуючи його відгуками, які тобі дуже сподобалися.

Дискусійний майданчик

21 Обери позицію одного з учасників дискусії та підкріпи її аргументами на основі тексту *«Нескладотворчий звук [ʏ] – особливість нашої мови»* в Довіднику.

В українській мові на позначення 6 голосних звуків існує 10 букв: **а, о, у, и, і, е, я, ю, є, ї**.

В українській мові букв на позначення голосних звуків не **10**, а **11**.

Наукова лабораторія

22 А. Прочитай вголос окремі слова та словосполучення з казки *«Непохитний олов'яний солдатик»* українською мовою та спробуй озвучити їхні відповідники білоруською мовою. Читаючи білоруські відповідники, пам'ятай, що більшість букв білоруської абетки схожі на наші, але деякі відмінні: букву **ы** треба вимовляти як наш звук [и], букву **э** – як звук [е], а букву **ў** – як щось середнє між нашими звуками [у] та [в] або як щось подібне на звук [w] в англійській мові (якщо ти вчиш цю мову).

солдатиків – салдацікаў, **почав розставляти** – пачаў расстаўляць, **відрізнявся** – адрозніваўся, **протягнувши** – працягнуўшы, **подумав** – падумаў, **сховався** – стаіўся, **полетів** – паляцеў, **мовчав** – маўчаў, **стискав** – сціскаў, **почувся** – пачуўся, **це все** – гэта ўсё, **було в риб'ячому животі** – было ў жываце рыбы, **двері в кімнату** – дзверы ў пакоі

Б. У яких позиціях у словах білоруської мови трапився звук [ʏ]? Чи відрізняються ці позиції від тих, де вимовляється [ʏ] в словах української мови? Поміркуй, чи є відсутність спеціальної букви на позначення [ʏ] недоліком українського алфавіту?

В. Утвори словосполучення, зважаючи на прийменник *у* та *в* між словами. Як їх необхідно вимовляти в кожному випадку? Запиши слова з таблиці, зазначаючи в дужках транскрипції, який звук вимовлятимеш: голосний звичайний звук [у], голосний нескладотворчий звук [ў] чи приголосний звук [в]. Обговоріть закономірності вживання на письмі прийменників *у* та *в* між словами.

Солдатик	у коробці	[у]	Солдатика	в коробці	[ ]
	у хлопчика	[ ]		в хлопчика	[ ]
	у човні	[ ]		в човні	[ ]
	у животі	[ ]		в животі	[ў]
	у рибі	[ ]		в рибі	[ ]
	у куховарки	[ ]		в куховарки	[ ]
	у воді	[ ]		у воді	[ ]
	у своєму мундирі	[ ]		у своєму мундирі	[ ]
	у вогні	[ ]		у вогні	[ ]
	в огні	[в]		в огні	[ ]
	в іншій ситуації	[ ]		в іншій ситуації	[ ]

Прийменники *у* та *в* на письмі треба вживати за певними правилами, щоб відображати на письмі милозвучну вимову. Ці правила знайдеш у **Довіднику** (текст «**Основні правила правопису прийменників у та в**»).

Польові дослідження

23 У який спосіб можемо продемонструвати іншим свою індивідуальність?

Ознайомся в **Хрестоматії** з різними думками, висловленими під час опитування на тему «**Як ми формуємо перше враження про людину?**». Проведіть таке опитування в класі. Узагальніть отримані дані й визначте, на що найчастіше звертають увагу, коли знайомляться. Складіть рейтинг важливості таких показників: мовлення, поведінка, постава, погляд, одяг, зачіска, міміка, жести.

Як через ці зовнішні вияви людина демонструє свої внутрішні особливості: характер, уподобання, смаки, культуру тощо?

Форум читачів і глядачів

- 24** А. Прочитай казку *Ганса Крістіана Андерсена «Гидке каченя»* у *Хрестоматії* або прослухай її за QR-кодом чи посиланням <http://surl.li/agcfu>

Знайди у творі епізоди, де зображено першу реакцію навколишніх під час знайомства з каченям. Доведи, що цю ситуацію можна вважати булінгом (цькуванням).

Які саме риси головного персонажа казки викликали негатив з боку інших? Хто з персонажів намагався зважати не лише на зовнішній вигляд, а й на риси вдачі каченяти? Прочитай відповідні рядки.

Д **Булінг** – це агресивна поведінка однієї дитини або групи дітей стосовно іншої дитини, що проявляється у вигляді психологічного тиску (приниження, образа почуттів, глузливі оцінки), а часто – і у фізичному насиллі. Не варто тримати у таємниці, якщо хтось стає жертвою булінгу.

Б. Пригадай оповідання *Івана Франка «Грицева шкільна наука»* і порівняй вимову головного персонажа із загальноприйнятою: «Я-а пе-е-лсий ла-а-з у сколі...», «Ні, не хочу. А сцо то таке...», «Ой, не дуже добре». Які звуки не вимовляє Гриць?

Уяви, що ти став свідком ситуації, коли дитину булять за її особливу вимову. Як ти протидіятимеш? Знайди відповідні поради для різних учасників булінгу: жертви, кривдника, спостерігачів. За цими порадами створи «Пам'ятку з антибулінгу».

В. Обговоріть гуртом, як протидія булінгу дає змогу виявити й зберегти індивідуальність.

Практикум

- 25** А. Переглянь анімаційний фільм *«Гидке каченя»* за QR-кодом чи посиланням <http://surl.li/agcfr>

Чому події у мультфільмі розвиваються інакше, ніж у казці? Чому каченя зі стрічки Волта Діснея не зазнало таких труднощів і страждань, як персонаж літературного твору? Запиши 2–3 аргументи на захист власної думки.

Б. Прочитай уривки з казки «Гидке каченя» і простеж, як мати-качка змінювала свою думку про сина:

«Бач, як гарно гребе воно лапками, як рівно тримається! Це моє рідне дитя! Ні, справді, воно нічогеньке, коли до нього добре придивитись».

«Воно хоч некрасиве, але в нього хороша удача, і плаває воно теж чудово. Я гадаю, воно покращає з часом або принаймні хоч зростом менше стане. Воно надто довго лежало в яйці і тому не має належного вигляду. Я думаю, він буде дужим і виб'ється на дорогу!»

«Хоч би мої очі тебе не бачили».

Ілюстрація
Л. Марі

Як думка інших персонажів вплинула на ставлення матері-качки до свого сина?

Чи був би іншим фінал казки, якби родина захистила каченя від негативного ставлення навколишніх?

В. Окрім цькування під час безпосереднього спілкування, існує ще кібербулінг (приниження чи залякування за допомогою мобільних телефонів, соціальних мереж та інших цифрових технологій).

Підготуй інформацію про те, як слід діяти в таких ситуаціях. Послугуйся пам'яткою ЮНІСЕФ за QR-кодом або посиланням: <http://surl.li/agegi>.

ЮНІСЕФ – міжнародна організація, що захищає права дітей у 190 країнах, включно з Україною.

Дискусійний майданчик

- 26** Прочитай у Хрестоматії кілька фрагментів з автобіографії Ганса Крістіана Андерсена. Які епізоди твору «Гидке каченя» спадають на думку, коли знайомишся з такими спогадами?

Пам'ятник Г. К. Андерсену
в Нью-Йорку

Спираючись на зміст цих фрагментів автобіографії письменника, обґрунтуй думку літературознавців про те, що казку *«Гидке каченя»* можна назвати автобіографічним твором. Ознайомся з текстом *«Автобіографічний твір»* у Довіднику.

«Я знав лише те, що мене знову підняли на глум. Звістка про це тим більше гнітила мене, бо ж мені не відома була причина тих кпинів. Адже вдвічі тяжче усвідомлювати себе об'єктом насмішок і не знати при цьому, за що саме нас висміюють».

«Так, я був надто м'який і щиросердний, усі знали це й користалися з того. А дехто поведився зі мною майже жорстоко... Усі повчали мене, майже всі торочили про мої недоліки, правдиві чи вигадані ґанджі».

Практикум

27 Знайди в тексті казки *«Гидке каченя»* слова, які передають звуки природи (води, вітру) та голоси тварин.

Доповни прикінцеве речення казки «Бузок простягав свої віти до нього в воду, сонце сяяло ласкаво й тепло», перетворивши його на розлогий опис природи, у якому ти зможеш передати емоції каченяти на той момент. Використовуй у своєму описі слова, що передають звуки природи.

Пригадай, як за допомогою звуків можна передати настроїв. Що спільного і відмінного мають звуки природи й звуки мовлення?

Ілюстрація Л. Мараї

Наукова лабораторія

28 З'ясуй, що таке звуки мови і звуки мовлення. Розглянь таблицю і запиши номери тверджень відповідно до того, належить ця характеристика звукам мови чи звукам мовлення.

Характеристика звуків мови та звуків мовлення

1. Єдині для всіх мовців
2. Дають змогу розрізнити, хто говорить: чоловік / жінка / маля / старша людина
3. Підказують нам, вихідцем з якого регіону України чи іншої країни є мовець
4. Їх заміна може викликати зміну лексичного значення слова, наприклад: <i>пічка – річка – січка – нічка</i>
5. Їх вимова може залежати від позиції в слові, швидкості промовляння тощо, наприклад: <i>в[е]сна – в[eʰ]сна – в[uʰ]сна</i>
6. Можуть передавати емоції мовців, наприклад: <i>Ми-и-и-ха-а-ай-ли-и-и-ку-у-у!</i>

На основі зроблених висновків узагальни інформацію в таблиці й стисло розкажи про звуки мови або про звуки мовлення, наведи доречні приклади, ілюструючи кожну характеристику. Порівняй свої спостереження з відомостями, поданими в **Довіднику** текст «*Стиль мовлення*».

Який стиль мовлення – науковий, художній чи розмовний – є доречним для побудови власного висловлювання про звуки мови та звуки мовлення?

Д **Стиль мовлення** – це сукупність мовних засобів для висловлення думок, об'єднаних змістом і метою. Стиль мовлення характеризується добором таких засобів із багатоманітних мовних ресурсів, яким найкраще відповідають завданням спілкування між людьми в даних умовах. Є різні стилі мовлення: *розмовний, науковий, художній* тощо.

Мірило поступу

1. Чим казки, схожі за сюжетом, відрізняються в різних народів?
2. Як народна казка може бути перетворена в літературну?
3. Як характер людини відображається в її мовленні?
4. Як порівняння з іншою мовою може допомогти з'ясувати особливості власної мови?
5. Що дає змогу зберегти й виявити індивідуальність?

Тема 4. Запозичую й збагачую

З цієї теми ти дізнаєшся:

- Як слово допомагає людині жити?
- Чи збагачують нас запозичення?
- Де письменники беруть сюжети для своїх творів?
- Які існують найбільші об'єднання літературних творів?
- Що таке медіатекст?

Нові поняття теми				
Комунікація	Інформація	Мовні засоби	Текст	Літературний твір
Масова комунікація	Трейлер	Іншомовні слова	Інструкція. Офіційно-діловий стиль. Медіатекст. Інтерв'ю	Переказ. Міф. Оригінал. Літературні роди (епос, лірика, драма)

Дискусійний майданчик

1 А. Уяви, що дівчинка Теффі, відома тобі за оповіданням Редьярда Кіплінга *«Як було написано першого листа»*, почала ставити батькам такі запитання: А як виник світ? А звідки з'явилися люди? А як сходить сонце? А звідки береться вітер? А чому приходиться зима? А скільки зірок на небі і хто їх туди почепив? А чому гримить грим?

Чи однаково відповіли б на ці запитання батьки Теффі та людина ХХІ століття? Обґрунтуй свою думку.

Б. Напиши коротку історію про те, як утворилася наша планета Земля і як на ній виникло життя, уявляючи, що ти розповідаєш це Теффі. Використай запропонований початок:

Спочатку не було нічого: ні землі, ні неба, ні дерев, ні тварин, ні людей. Навіть часу не було. А потім...

Представ свою історію однокласникам і однокласницям.

В. Обговоріть у класі різні варіанти походження світу, які запропонували в своїх історіях друзі та подруги. Визначте спільне й відмінне в цих історіях, а також те, що в них є реальним, а що – вигаданим.

Чи могли люди, які жили кілька тисяч років тому, оперувати звичними для нас поняттями, створюючи власні історії? Чого в історіях прадавніх людей було більше – фактів чи вигадок? З якою метою люди створювали історії про походження світу, а з якою – складала про це казки? Обґрунтуйте відповіді.

Форум читачів і глядачів

2 А. Прочитай у **Хрестоматії** текст *«Про ранній Всесвіт»* і проаналізуй, наскільки історії, які створили ти та твої друзі й подруги, відповідають сучасним науковим поглядам про походження світу. Знайди в тексті інформацію на підтвердження того, що первісна людина не могла достеменно знати, як виник світ і за якими законами він існує.

Б. Прочитай у **Хрестоматії** текст *«Давня легенда австралійських аборигенів про «створення світу» виявилася правдою»* і зроби припущення, чи дійсно давні люди могли класти в основу своїх історій реальні явища та події.

В. Запиши, чому автор статті використовує слова легенда і переказ як синоніми.

Д **Переказ** (нім. – *sage*, англ. – *legend*, франц. – *légende*, польс. – *podanie*, рос. – *предание*) – народне оповідання про визначні історичні події та їх героїв, а також про заснування поселень, виникнення назв річок, гір, озер тощо. Переказ характеризується фактологічною достовірністю, відсутністю фантастичних елементів.

Дискусійний майданчик

3 А. Прочитай у **Хрестоматії** виділені початки усних оповідей – **міфів**, що їх у давнину розказували люди, які жили на різних територіях нашої планети.

Золоте Яйце – першопочаток світу в індійській міфології

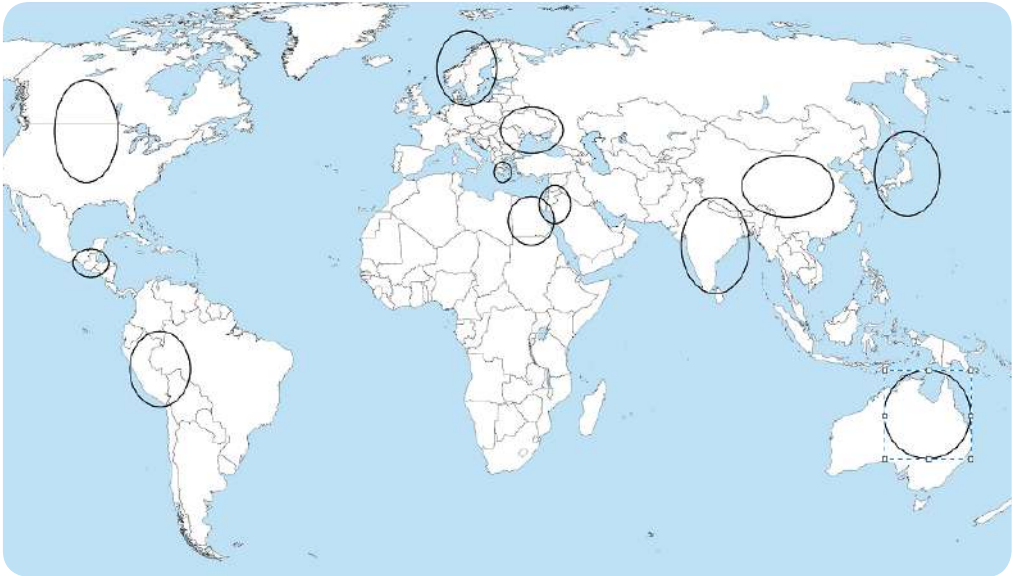

Символ життя у віруваннях українців

Що спільного між цими міфами? Чи є щось подібне між сучасними науковими теоріями виникнення світу та поглядами давніх людей?

Д **Міф**, або **міт** (з грецької *μῦθος* – слово, *оповідання, переказ*) – вид усної народної творчості; оповідь, у якій давні люди відображали свої уявлення про виникнення світу, явища природи, богів, перших людей, героїв тощо. Міфологія, або мітологія – сукупність міфів (мітів) якогось народу; наука, що вивчає міфи (міти) та їхні особливості.

Б. Розглянь на карті-схемі ті території, де в давнину були створені міфи, наведені в **Хрестоматії**. У разі сумнівів щодо розташування країн або територій звернися до сайту: <https://trip.gov.ua/>.

В. Поміркуй, чому в різних куточках світу з'являлися схожі історії. Щоб переконатися у своїх припущеннях, прочитай текст «**Чому міфи різних народів подібні?**» у **Хрестоматії** і визнач, які країни там розташовані. Чи збіглося твоє припущення з якимось із тих, які наводить авторка тексту?

Г. Прочитай у **Хрестоматії** текст «**Про давні та сучасні міфи**» і обговори з однокласниками й однокласницями, у чому різниця між вірою в міфи давніх людей та вірою в міфи наших сучасників.

Творча студія

4 Прочитай у **Хрестоматії** інструкцію з підготовки презентації та створи презентацію на тему «**Мій досвід знайомства з давніми міфами**» з дотриманням наведених правил і порад.

Д **Інструкція** – це пояснення обов'язків, виклад правил користування; сукупність указівок, рекомендацій для виконання чого-небудь.

Практикум

5 **А.** Прочитай слова, які тобі траплялися впродовж цього тижня. За якою ознакою можна їх об'єднати? Постав у них наголоси, водночас уставляючи на місці пропусків букви **е**, **и** або **і**. У разі сумнівів щодо того чи того слова звертайся до орфографічного словника.

Р..дьярд, К..пл..нґ, Т..фф.., т..мп..ратура, м..льйон, амер..канський, д..тальний, Австрал..я, р..зультат, Будж-Б..м, В..ктор..я, м..фологія, т..р..тор..я, функц..я, фах..вець

Б. Прочитай слова іншомовного походження, які траплялися тобі в текстах, звертаючи увагу на букви **и** та **і**. Визнач, чи є якісь закономірності в їх уживанні, зважаючи на те, де вони розташовані в слові, які букви є перед ними і після них.

абориген, археологія, галактика, інформація, колектив, комунікативний, мільярд, міфологічний, оригінал, теорія, Теффі, традиція

Д **Іншомовні слова** – це запозичені з інших мов слова, у яких є різні ознаки того, що вони «не рідні» нашій мові. Під час записування таких слів особливі труднощі пов'язані з вибором букв **е**, **и** та **і** після приголосних. Тому значну частину таких слів доводиться запам'ятовувати.

У деяких випадках для вибору букв **и** та **і** можна застосувати «**правило дев'ятки**»: у загальних назвах після букв **д, т, з, с, ц, ж, ч, ш, р** перед буквами, що позначають наступні приголосні, вимовляється звук [и] (або [и^е]), який на письмі передається літерою **и**.

Відомий мовознавець Іван Ющук навіть вигадав приказку для цього правила: «**Де Ти З'їси Цю ЧаШу ЖиРу?**».

Спираючись на «правило дев'ятки», заповни пропуски в записаних словах.

бул..нґ, бут..к, в..заж..ст, граф..ті, д..зайн, д..сконт, д..сплей, дайв..нґ, каст..нґ, п..цер..я, пр..ор..тет, р..мейк, р..нґтон, с..квел, суш.., т..нейджер, тюн..нґ, ч..зкейк, ч..лі, ч..пси

Наукова лабораторія

6 Порівняй спільне та відмінне між такими літературними жанрами: міф, легенда, переказ, казка, байка. Накресли порівняльну таблицю, у якій зазнач, чи відповідають вказані риси кожному із цих жанрів. Став +, якщо відповідь «Так»; –, якщо відповідь «Ні»; ±, якщо відповідь потребує пояснення.

Зроби висновок про спільні та відмінні риси між жанрами.

Спільне та відмінне між літературними жанрами:

1. Автор невідомий (народ);
2. Мета – передавання уявлень про створення світу, людей тощо;
3. Наявність усталених початкових і кінцевих словесних формул;
4. Наявність типової будови;
5. Наявність моралі в кінці;
6. Наявність виразних фантастичних елементів.

Практикум

Леонід Глібов
(1827–1893) –
український
письменник,
байкар,
видавець

7 А. Прочитай у Хрестоматії байки «Вовк і Ягня», створені різними байкарями, а саме: *Езопом, Федром, Жаном де Лафонтеном, Іваном Криловим і Леонідом Глібовим*. У чому виявляється подібність цих творів? Яку із цих байок можна назвати **оригіналом** (першотвором, першоджерелом)? Обґрунтуй свою думку.

Д **Оригінал** (франц. – *original*, від лат. *originalis* – первісний) – первинний, самобутній твір.

Інші значення: те, що є основою для відтворення, копіювання, перероблення і т. ін.; текст, з якого роблять переклад на іншу мову.

Б. Яким словом з-поміж зазначених нижче можна назвати байки, що були створені на основі оригіналу? За потреби звернися до тлумачного словника, щоб з'ясувати значення невідомих тобі понять.

запозичення, інтерпретація, кавер, кавер-версія, переклад, репспів, підробка, плагіат, ремікс, римейк, триб'ют

В. Поміркуй, чому митці різних часів і народів створювали власні байки, звертаючись до творів, написаних попередниками. Чому такі байки усе ж можна вважати по-своєму оригінальними? Чи збагатилися культури різних народів завдяки таким творам? Запиши свої міркування, використавши запропонований початок:

Я вважаю, що твори, в основі яких лежать якісь інші...

Наукова лабораторія

8 Прочитай у Хрестоматії байку *Леоніда Глібова «Щука»*. Які професії згадані у творі? Де відбуваються події?

Обери на шкалі варіант відповіді та аргументуй свою думку під час спільного обговорення.

Чому Лисиця звертається до суду офіційно:
«Дозвольте і мені, панове, річ держать!»?

Тому що до суддів треба звертатися за встановленими правилами (офіційно та по-діловому)

Бо вона була дуже тактовною й ввічливою

Оскільки вона хотіла повернути до себе увагу улєсливим звертанням

Власна думка

Стиль мовлення за ustalеними правилами відповідно до соціальних ролей (суддя / адвокат, працівник / керівник, замоєжник / виконавець, продавець / покупець тощо) називають **офіційно-діловим**. Цей стиль має форму **усну** (батьківські збори, засідання та ін.) й **письмову** (заява, скарга, інструкція, правила, свідоцтво та ін.).

Творча майстерня

9 **А.** Послухай удома байки у виконанні дітей із серії «*Байки UA: діти для дітей*» на каналі YouTube #байкиua .

Прочитай наведені в Хрестоматії байки *Езона («Крук і Лисиця»*, *«Мурашки й Цикада»*, *«Лисиця і виноград»*, *«Галка та голуби»*) і *Леоніда Глібова («Муха й Бджола»*, *«Коник-стрибунець»*, *«Лисиця-жалібниця»*, *«Жаба і Віл»*). Підготуйте в парі відеоролик до якоїсь із байок.

Розмістіть його на онлайнівій дошці.

Перегляньте відеозаписи інших однокласників та однокласниць з опорою на зазначені критерії.

✓ знання тексту	✓ вимова звуків (дикція)
✓ наголос	✓ темп
✓ інтонація	✓ жести, міміка

Б. Етапи роботи над відеороликом коротко описуй день за днем, роби фотографії репетицій. Після завершення роботи розмісти свої записи і фотографії у своєму портфоліо, позначивши необхідні дати й імена тих, хто брав участь у створенні відеоролику.

Форум читачів і глядачів

- 10** Прочитай в **Хрестоматії** індійську народну казку «*Фарбований шакал*» або прослухай аудіокнигу за QR-кодом чи посиланням: <https://cutt.ly/zEjIljp>.

Користуючись вікіпедією або іншими джерелами інтернету, з'ясууй та запиши значення слів, що трапляються в казці.

Шива, брахман, раджа

У парі обговоріть результати своєї роботи.

Прочитай у **Хрестоматії** казку *Івана Франка «Фарбований Лис»*. Поміркуй, чим саме індійська народна казка могла привернути увагу українського письменника для створення на її основі літературної казки. Де письменники беруть сюжети для своїх творів? Обговоріть ці питання у парі. Поділіться своїми припущеннями з іншими друзями та подругами, поцікавтеся їхньою думкою.

Практикум

- 11** Прослухай початок (перші 6 хвилин 50 секунд) радіопрограми «*Радіотеатр*» за QR-кодом або посиланням: <https://cutt.ly/oEjIEK2>.

Запиши назви літературних творів, згаданих на початку програми.

Обговори з однокласниками й однокласницями, що в діалозі ведучої з режисером є фактами, а що – судженнями.

Намалюй і заповни відповідну таблицю.

Форум читачів і глядачів

- 12** Прослухай радіoproграму далі (до 27-ї хвилини), щоб почути радіовиставу за казкою Івана Франка «*Фарбований Лис*». Також у вільний час переглянь анімафільм «*Фарбований Лис*» (реж. О. Іванов) за QR-кодом або посиланням: <https://cutt.ly/5EjIPqR>.

Практикум

- 13** Об'єднайтеся в чотири групи. Оберіть одне з питань і обговоріть його, звертаючись до текстів казок у *Хрестоматії*. Робіть нотатки, які допоможуть вам чітко й лаконічно представити результати вашої роботи класові.

А. Що спільного та що відмінного в індійській народній казці «Фарбований шакал» і літературній казці Івана Франка «Фарбований Лис»?

Б. Чи здатний Лис Микита пристосовуватися до нових умов? Якщо так, як саме це йому вдається? Якщо ні, то як би допомогла йому ця здатність в обставинах, у які він потрапив?

В. Як Лис Микита поводить себе перед страхом невідомого, не знаючи, що на нього чекає попереду?

Г. Як поведуться лісові мешканці, побачивши дивовижного звіра? Чому вони просять Лиса Микиту стати над ними царем?

Ілюстрація
С. Артюшенка

Практикум

- 14** Розглянь у *Хрестоматії* обкладинку твору «*Лисиця, що впала з неба*». Зверни увагу на підзаголовок.

Яку інформацію про цей твір можна дізнатися з підзаголовка? Прочитай запитання і дай на кожне з них відповіді «Так», «Ні» або «Вагаюся».

1. Твір призначений для постановки на сцені?
2. Твір розповідає про вигадані події?
3. Твір написаний на основі народної творчості?
4. Твір складається з кількох частин?
5. Твір написаний віршованою мовою?
6. Твір складається з діалогів?
7. Твір написаний на основі одного якогось іншого твору?
8. Твір має персонажів, які «прийшли» (запозичені) з інших творів?

На основі відповідей зроби припущення, для чого письменниця Неля Шейко-Медведева запропонувала до свого твору такий підзаголовок.

Як ви розумієте вислів «за мотивами»?

Д Поширеними мотивами українських народних казок є *випробування, виконання завдань, взаємодопомога, порятунок, покарання, перемога* тощо. На поєднанні різних мотивів вибудовується сюжет художнього твору.

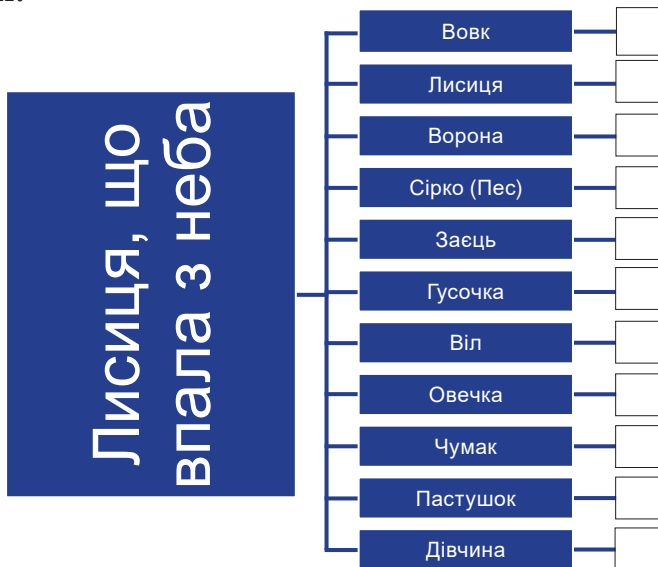
На який відповідний за змістом варіант із запропонованих у **Довідці** можна замінити вислів «за мотивами»?

П'єса-казка на 2 дії за мотивами українських народних казок.

Довідка: за допомогою, на основі, з використанням, за наслідками, з-поміж.

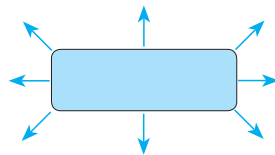
Польові дослідження

15 Переглянь перелік персонажів п'єси-казки «*Лисиця, що впала з неба*». Пригадай казки, у яких діяли такі самі персонажі. Створи «**Дерево натхнення**», де зафіксуєш назви творів, які, на твою думку, могли надихнути авторку на створення п'єси-казки.

Обери одного з персонажів. На основі того, що ти знаєш про цього персонажа з інших казок, вислови припущення, яким він / вона буде у творі «*Лисиця, що впала з неба*».

Створи за зразком гроно рис характеру: у прямокутнику зазнач персонажа, якого обираєш, навколо запиши риси його / її характеру.

Прочитай п'єсу-казку «*Лисиця, що впала з неба*» за QR-кодом або посиланням: <https://cutt.ly/xEjCRwA>. Зверни увагу на те, які риси характеру та особливості поведінки виявляє обраний тобою персонаж. Порівняй зі своїм припущенням.

Наукова лабораторія

16 А. Об'єднайтесь у групи й виконайте одне із завдань.

Завдання 1. Перечитайте в *Хрестоматії* початок казки «*Лисичка і Журавель*» про те, як Журавель обідав у Лисички. Перетворіть текст казки (епічний твір) на текст п'єси (драматичний твір). Запишіть.

Завдання 2. Прочитайте в *Хрестоматії* картину 5 другої дії п'єси «*Лисиця, що впала з неба*». Перетворіть текст п'єси (драматичний твір) на текст казки (епічний твір). Запишіть.

Зробіть висновок про те, на підставі чого розрізняють *епічні* і *драматичні* твори.

Д Твори, у яких письменник чи письменниця в описово-розповідній формі змальовує події, людей та їхні вчинки, що розгортаються в часі й просторі, називають **епічними**.

Твори, у яких письменник чи письменниця зображує дійсність безпосередньо через висловлювання та дію самих персонажів, називають **драматичними**. В основному драматичні твори призначені для постановки на сцені, в театрі.

«*Лисиця, що впала з неба*» у постановці Волинського обласного театру ляльок

Б. Уяви, що лисиця з п'єси-казки впала з неба на твоєму подвір'ї, балконі квартири чи просто вигулькнула на вулиці перед тобою. Спробуй описати цей момент (за бажанням у віршованій формі): свої відчуття, думки, емоції, те, що цієї миті було довкола.

В. Прочитай у **Хрестоматії** вірш *Мар'яни Савки «Я і лис»*. Про що в ньому йдеться? Як читач дізнається, які почуття переживає оповідачка?

Чим цей твір відмінний від епічного чи драматичного?

Ілюстрація
О. Петренка-
Заневського

Д Твори, у яких передаються думки і переживання самого автора, викликані різними обставинами життя, називають **ліричними**. Кожен літературний твір належить до одного з трьох великих об'єднань – **епос, драма, лірика**. Такі об'єднання називають **літературними родами**.

Практикум

17 А. Перечитай епізод риболовлі (картина 8 другої дії) в п'єсі-казці *«Лисиця, що впала з неба»*. Зверни увагу, як у репліках Вовка авторка передає особливості вимови. Перечитай вголос відповідні репліки, передаючи голосом ці особливості.

ВОВК. Ло-о-вися, ри-и-бко, вели-и-ка й мале-е-нька!

ЛИСИЦЯ. Молодець! (*До ворони.*) А ти слідкуй, вчепилася риба чи ні. (*Иде геть.*)

ВОВК. А ти чого в село-о-о-о йдеш?

ЛИСИЦЯ. Саночки попросити. (*Зникає за деревами.*)

ВОВК. Ло-о-вися, ри-и-бко, вели-и-ка й вели-и-ка!

Спробуй до згадуваної у казці фрази «Вовче слово – це не собачий брех» підібрати прислів'я про необхідність дотримуватися свого слова.

Запиши це прислів'я, передаючи на письмі особливості мовлення людини, яка вимовляє його:

- тремтячим голосом, коли дуже змерзла;
- весело наспівуючи.

Прочитай самостійно обране прислів'я друзям і подругам, відповідно інтонуючи його. Які звуки в обох випадках виявилися повторюваними?

Б. Запиши імена дійових осіб п'єси-казки, у яких є літера **в**, транскрипцією. Пригадай, коли ми читаємо звук [в] як [ў].

Форум читачів і глядачів

- 18** Прослухай казку «Про Аладдіна і чарівну лампу» у виконанні казкаря Сашка Лірника за QR-кодом або посиланням: <https://cutt.ly/aEjIJlv>.

Склади у вигляді таблиці перелік рис характеру головного персонажа казки на початку і наприкінці казки.

- 19** Пригадай уривок з тексту казки, коли вперше з чарівної лампи з'явився джин. Це сталося сплановано чи випадково? Чи змінилася б ситуація, якби Аладдін знав заздалегідь, як користуватися чарівною лампою?

Кадр із мультфільму «Аладдін»
(реж. Р. Клементс і Дж. Маскер)

Уяви, що водночас з лампою до рук Аладдіна потрапила інструкція з використання цього чудодійного пристрою. Поміркуй, яку інформацію могла б містити така інструкція. Склади поради з експлуатації чарівної лампи. Прочитай класові свій варіант інструкції, прослухай, що написали однокласники й однокласниці. Оціни, чия інструкція видалася тобі найвлучнішою. За потреби відредагуй і доповни власний варіант.

Практикум

- 20** А. Переглянь трейлер до фільму «Аладдін» за QR-кодом або посиланням: <https://cutt.ly/PEjIVt6>? Чи збігається образ головного персонажа, створений у фільмі, з твоїми враженнями про нього після прочитання тексту? Якщо є розбіжності, чого більше вони стосуються – зовнішності чи вдачі Аладдіна?

Д **Трэйлер** – відеоролик, який складається з коротких і зазвичай найбільш видовищних уривків фільму для його анонсування або реклами.

Обговори з однокласниками та однокласницями, чому сюжети казки «*Про Аладдіна й чарівну лампу*» і фільму «*Аладдін*» схожі між собою. Запиши свою думку й наведи два аргументи на її користь.

Б. Прослухай «Пісню арабських ночей», якою починається фільм «*Аладдін*» за QR-кодом або посиланням: <https://cutt.ly/2EjI0Ks>

Опиши настрій, емоції, які вона викликала.

До якого роду художньої літератури можна її віднести?

В. Доведи, що літературний текст може стати основою для різноманітних медіатекстів.

Д Тексти, пов'язані з кінематографом, радіо, телебаченням, інтернетом, мобільними телефонами та ін., – називають **медіатекстами**. У медіатексті поєднуються звук, текст, графіка, зображення. Медіатекст – це повідомлення, призначене для масової комунікації.

Масова комунікація – це спеціально організовані процеси одночасної та швидкої передачі інформації широким групам людей за допомогою спеціальних засобів (механічних, електричних, цифрових).

Творча студія

21 Уяви, що ти журналіст або журналістка і тобі потрібно взяти інтерв'ю у режисера фільму «*Аладдін*» Гая Річі. Запиши 4–5 запитань для майбутнього інтерв'ю.

Гай Річі на знімальному майданчику фільму «Аладдін»

Д **Інтерв'ю** (англ. – *interview*) – це мовленнєвий жанр, бесіда, вибудована за певним планом з обов'язковою фіксацією відповідей.

Практикум

22 Прочитай подані нижче речення з відповідною інтонацією. Знайди звертання й визнач їхнє емоційне забарвлення, етикетну роль. Зверни увагу на розділові знаки при звертаннях. Пригадай, що ти знаєш про звертання. Досліди, якою частиною мови вони виражені. Поширеними чи непоширеними вони є? У яких стилях мовлення вживається звертання?

1. Сину, твоє бажання здійснилося!
2. О любий брате, як мені тяжко без тебе!
3. Не годиться ледарювати, небоже.
4. Спасибі, любий дядьку!
5. Сьогодні, небоже, я покажу тобі таке, чого ти ніколи ще не бачив.
6. Ну, любий небоже, сядь і відпочинь тут.
7. Дядечку, подай мені руку й допоможи вилізти нагору!
8. Будь ласкавий до мене, батечку!

(казка «Про Аладдіна і чарівну лампу»)

Користуючись **Довідником** чи іншими джерелами, підготуй для однокласників і однокласниць коротку інформацію на тему **«Звертання»**, яка, на твою думку, потребує найпильнішої уваги. Запиши приклади звертань і проілюструй ними своє повідомлення.

Мірило поступу

1. Чому виникли міфи?
2. Як запозичення збагачують мову та літературу?
3. Чи можливий сюжет, не схожий на будь-який інший?
4. Що таке літературні роди?
5. Як один літературний твір стає основою для кількох медіатекстів?

Тема 5. Дбаю про себе та інших

З цієї теми ти дізнаєшся:

- Чому художні твори – це переважно про вибір між добром і злом?
- Що таке віршовий ритм?
- Як письменник створює світ свого твору?
- Чому не варто говорити про те, чого ти достеменно не знаєш?
- Чому важливе спілкування між поколіннями?

Нові поняття теми				
Комунікація	Інформація	Мовні засоби	Текст	Літературний твір
Переклад	Рейтинг книг	Групи приголосних звуків. Уподібнення приголосних звуків	Анотація. Рецензія	Строфа. Алітерація. Герой, анти-герой. Ритм

Форум читачів і глядачів

1 А. Прочитай у *Хрестоматії* вірш «Снігова баба», написаний *Іриною Жиленко*. Перечитай першу строфу вірша. Які почуття, враження виникають у тебе?

У вечір, синій від морозу,
Щеня скавчало на порозі.
Малого вигнали із дому,
Хоч і не винен був ні в чому.
Щеня скавчить і замерза,
На сніжній мордочці сльоза.

Д **Строфа́** (від давньогрецького *στροφή* – поворот, зміна, коло) – поєднання кількох рядків у вірші, що мають зазвичай ритм, певний порядок рим, закінчену інтонацію. Строфи можуть складатися з двох, трьох, чотирьох і більше рядків. На письмі строфи відділяємо одна від одної міжрядковим відступом.

Перечитай вірш та визнач, скільки в ньому строф.

Б. Обговоріть гуртом тему й основну думку вірша.

Дослідницька лабораторія

2 А. З'ясуй, як приголосні звуки можуть сприяти формуванню у творі художнього образу. Перечитай першу строфу вірша й підкресли слова, у яких в одному рядку повторюються приголосні звуки [с], [с'], [з], [з']. Поміркуй, чому авторка дібрала слова саме з ними, з огляду на те, що ці звуки належать до групи приголосних, яка має назву «свистячі приголосні звуки».

Д **Алітерація** (від латинських *ad* – до і *littera* – буква) – прийом звукопису, який полягає в частому повторенні тих самих або подібних приголосних звуків з метою підвищення інтонаційної виразності вірша, посилення його змісту звуковими образами.

Б. Вимов спочатку звук [а], а потім звук [с]. Поспостерігай за роботою мовних органів: гортані, язика, губ, зубів. Який зі звуків вимовляється, не наштовхуючись на перепони? Який звук утворюється внаслідок наштовхування струменя повітря на певні перепони? Які саме перепони? Свої спостереження запиши.

Як ти можеш пояснити назву групи приголосних звуків «свистячі приголосні звуки»?

В. За аналогією спробуй пояснити назву групи приголосних звуків «шиплячі приголосні звуки».

Знайди в першій строфі вірша «Снігова баба» кілька звуків, які належать до групи шиплячих приголосних звуків. Запиши їх.

Яку роль, на твою думку, відіграють шиплячі звуки у створенні художнього образу у вірші?

Г. Вимов спочатку звук [з], а потім звук [с], обхопивши долонею шию на місці гортані. Поспостерігай за коливанням голосових зв'язок. Який зі звуків вимовляється за допомогою голосових зв'язок? Який – без? Свої спостереження запиши.

Як ти можеш пояснити назви груп приголосних звуків «дзвінкі приголосні звуки» та «глухі приголосні звуки»?

Д. Які серед звуків [с], [с'], [з], [з'] можна доєднати до групи приголосних звуків, яка має назву «тверді приголосні звуки»? Які – до групи «м'які приголосні звуки»?

Перевір усі свої висновки за допомогою статті «Групи приголосних звуків» у Довіднику.

Польові дослідження

3 Пригадай читані тобою раніше художні твори, у яких із персонажами відбуваються якісь перетворення, спричинені їхньою поведінкою. Обговори з однокласниками та однокласницями, чому і в народних, і в літературних творах добро найчастіше перемагає, а зло стає покараним. Запиши свої висновки, навівши щонайменше чотири аргументи.

Дослідницька лабораторія

4 А. Хто головні персонажі у вірші «Снігова баба»? Чи є в ньому другорядні персонажі? Хто з головних персонажів є позитивним, а хто – негативним? Кого в цьому вірші можна назвати героєм, а кого – антигероєм? Обґрунтуй свою відповідь на останнє питання, спираючись на визначення із «Літературознавчого словника», запропоновані нижче.

Д **Герой літературного твору, або персона́ж** – людина чи будь-яка інша дійова особа художнього твору: фантастична істота, тварина, рослина, явище природи, предмет тощо. Розрізняють **головних, другорядних** та **епізодичних** персонажів.

Також розмежовують **позитивних** героїв, які правлять за зразок читацькій аудиторії, та **негативних** – яких автор зображує як втілення несхвальних, осудливих рис. Інколи негативних героїв називають ще **антигероями**.

Антигеро́й – герой літературного твору, який не має нічого героїчного, але посідає важливе місце у творі. Антигероєм не обов'язково мусить бути винятковим лиходієм. Інколи такий персонаж наділений не тільки негативними якостями, а й позитивними, унаслідок чого читачеві такий суперечливий персонаж може бути цікавим і навіть симпатичним.

Б. Прочитай значення слова герой у тлумачному словнику. Порівняй це тлумачення з тим, що наведено в «Літературознавчому словнику». Чим ти можеш пояснити ці відмінності?

Геро́й –

- 1) видатна своїми здібностями і діяльністю людина, що виявляє відвагу, самовідданість і хоробрість;
- 2) людина, яка втілює основні, типові риси певного оточення, часу, епохи і т. д.;
- 3) головна дійова особа літературного твору;
- 4) особа, яка чим-небудь відзначилася, привернула до себе увагу.

В. Пригадай раніше прочитану казку «Про Аладдіна і чарівну лампу». Кого з персонажів цього твору можна назвати героєм, а кого – антигероєм? Чи завжди легко розмежувати героїв та антигероїв? Чому? Свої міркування запиши.

Які орфограми трапилися у твоєму записі? Як їх можна перевірити?

Практикум

5 А. Прочитай речення з вірша «Снігова баба» та його варіанти. Під час прочитання дотримуйся інтонації переліку, звертаючи увагу на коми (роби тут паузи), а також на сполучники *і* та *й*. Намалюй схему виділеної в кожному з речень частини за зразком поданої схеми.

Зразок: *І загорнула у кожух чотири лапки, двійко вух, замерзлий ніс, тремтячий хвіст і оченята, повні сліз.*

1. *І загорнула у кожух чотири лапки, двійко вух, замерзлий ніс, тремтячий хвіст, оченята, повні сліз.*
2. *І загорнула у кожух і чотири лапки, і двійко вух, і замерзлий ніс, і тремтячий хвіст, і оченята, повні сліз.*
3. *І загорнула у кожух чотири лапки й двійко вух, замерзлий ніс і тремтячий хвіст, оченята, повні сліз.*

Сформулюй правила вживання ком у реченні з різними видами переліків (зі сполучниками, без сполучників, зі сполучниками й без них).

Б. Обговори з однокласниками та однокласницями, у якому з речень є виразний ритм. Поміркуйте спільно, завдяки чому він виникає.

Переконайтеся у вірогідності своїх спостережень, звернувшись до **Довідника**.

Д **Ритм** (від грецького *ῥυθμός* – розміреність) – рівномірне чергування впорядкованих елементів (звукових, мовних, зображальних тощо), циклів, фаз, тих чи тих процесів і явищ. Наприклад, ритм у житті – це зміни дня й ночі, чергування пір року, клацання годинника тощо.

У літературі ритм є головною ознакою віршованої мови. Тоді говорять про **віршовий ритм**.

6 А. Прослухай дві музичні композиції, які відповідають двом відомим ритмам – маршовому й вальсовому.

Обговори з однокласниками та однокласницями особливості кожного з ритмів. Які емоції за допомогою якого ритму вдалося б краще передати?

Марш

1. Ритмічна хода в строю.
2. Пересування військ у колонах по дорогах і шляхах; похід.
3. Музичний твір, що має чіткий ритм і такт, який відповідає розміреній ході.

<https://cutt.ly/xERID1s>

Вальс

1. Бальний танець, що виконується під музику з тридольним розміром і полягає в поступальному русі пар, які плавно кружляють.
2. Музичний твір у розмірі й характері цього танцю.

<https://cutt.ly/PERIKRG>

Б. Визнач, скільки складів у перших чотирьох рядках вірша «Снігова баба». Чи сприяє це утворенню ритму?

В. Постав над словами цих рядків наголоси. Якому ритму відповідає закономірність у чергуванні наголошених і ненаголошених складів у кожному рядку – маршовому (один із двох сусідніх складів наголошений) чи вальсовому (один із трьох сусідніх складів наголошений)? Обери схему першого рядка, яка відповідає виявленій тобою закономірності.

1) (РАЗ-два, РАЗ-два)

2) (раз-ДВА, раз-ДВА)

3)

(РАЗ-два-три, РАЗ-два-три)

4)

(раз-ДВА-три, раз-ДВА-три)

5)

(раз-два-ТРИ, раз-два-ТРИ)

Маршовий ритм		Вальсовий ритм		
				
хорей	ямб	дактиль	амфібрахій	анapéст

Г. Поміркуй, чому, на твою думку, саме цей ритм обрала для свого вірша Ірина Жиленко. Як він допомагає виразити емоції персонажів і сприяє формуванню нашого враження від ситуації, змалюваної у вірші? Що ще, на твою думку, допомагає підсилювати враження від вірша?

Творча майстерня

7 А. Знайди у вірші та випиши слова, з якими римуються слова:

тяжко, сліз, загадкова, сніг.

Про яку пару римованих слів можна сказати, що це «точна рима»?

Д **Точна рíма** – це коли в словах, що римуються, збігаються всі звуки після останнього наголошеного.

Б. Добери свої варіанти слів, які б римувалися з наведеними у завданні. За бажанням можеш створити коротенький вірш.

Практикум

8 А. Знайди у вірші всі слова, де використана буква **в**. Запиши ці слова в три групи: у першу – слова зі звуком [в], у другу – з [в'], у третю – з [ў].

Б. Прочитай уголос у класі наведені нижче слова з вірша. Уважно слухай, як читають однокласниці та однокласники. Як хто вимовляє приголосні звуки, позначені у словах виділеними буквами? За потреби роби нотатки, використовуючи транскрипційні знаки.

сліз, сніг, тяжко, загадка, казка

Узагальніть свої спостереження Поміркуйте, який із варіантів вимови виділених букв у цих словах правильний. За підтвердженням своїх позицій зверніться до статті «*Норми вимови приголосних звуків*» у Довіднику.

Польові дослідження

9 Пригадай, що таке історичне чергування звуків. Які чергування голосних, а можливо, і приголосних звуків ти знаєш? Розподіліться на шість груп за допомогою будь-якої відомої вам лічилки. Відповідно до номера своєї групи опрацюйте наведені нижче спільнокореневі слова або форми слів, визначаючи, які голосні й приголосні звуки в них чергуються. Запишіть випадки чергування звуків. Порівняйте результати роботи груп і спільно зробіть висновки про типові випадки чергувань (під час утворення нових слів чи форм того самого слова).

ГРУПА 1: **вечір** – вечора, **мороз** – заморожений – замерза, **порозі** – поріг – поріжок, **вигнали** – вигонити – виганяти – вижену, **дому** – дім, **чому** – чім, **сніжний** – сніг, **мордочці** – мордочка – мордочок, **сльоза** – сліз.

ГРУПА 2: **жінка** – жінок – жінці – жінчин – жонатий – женити, зробила – зробити – зроблю, **спокійно** – спокою, **двері** – одвірок – одвірка, **песика** – пса, **крісло** – крісел, **сіла** – сидіти – сядь, **пить** – пити – п'ю.

ГРУПА 3: **страшно** – страх, **тяжко** – тягар – тягти, **пташки** – пташок – пташка – пташці – птах – птасі, **куточку** – куточок – куток – кутку, **дрова** – дрівця – дрівець – дровець, **стояла** – стій, **загадка** – загадка – загадок, **лягло** – ляже – прилягти – приліг.

ГРУПА 4: **сніжна** – снігова, **баба** – бабка – бабок – бабця – бабчин, **стрепенулась** – тріпнути, **глибоко** – глибочінь, **жалібно** – жалоба, **зітхнула** – тхнути – дихнути, **плаче** – плакати, **дворі** – двір, **зігрить** – зогрівати – гріти.

ГРУПА 5: **тихо** – тиша, **забилося** – б'є, **серце** – сердець – сердечко, **кожух** – кожушок, **чотири** – четверо – четвірки, **лапки** – лапок – лапці, **двійко** – двоє, **вух** – вушко – на вусі, **ніс** – носик, **хвіст** – хвоста, **оченята** – очі – око – в оці – в очі – у вічі, **втішено** – втіха – у втісі, **клубком** – клубок, **заснув** – засинати – сон.

ГРУПА 6: **холодна** – холод – охолоджувати, **безголоса** – голос – оголошення, **казка** – казці – казок, **новорічна** – новий рік, **ніч** – ночі, **пригод** – пригодитися – пригоджуся, **сто** – сотень – сотня, **двісті** – двохсот, **міг** – могла – можу, **будинках** – будинок, **дзвенять** – дзвін – дзвонити, **ялинках** – ялинок.

Перевір усі висновки за статтею «*Історичні чергування приголосних звуків*» у Довіднику.

Форум читачів і глядачів

10 Прочитай у Хрестоматії початок казки *Василя Королева-Старого «Хуха-Моховинка»* до слів «Одного дня Моховинка прокинулася спозаранку...». З'ясуй, чому лісову істоту звали саме так. Зроби припущення, чому для автора було важливо, щоб у назві повторювався приголосний глухий звук [х].

Про що повідомляють читачеві назви інших Хух? Як письменник за допомогою цих назв створює світ, у якому відбуватимуться події твору?

Практикум

11 А. Знайди в тексті опис Хухи. Якими особливостями щодо зовнішнього вигляду наділив автор свого персонажа? Хто з відомих тобі тварин чи комах із реального світу має такі самі властивості? Як це допомагає їм пристосовуватися до життя? Яку роль відіграє цей опис у творі?

Б. Уяви себе художником-аніматором, дизайнером іграшок чи графічним дизайнером комп'ютерних ігор. У групі з однокласниками та однокласницями відтвори в ілюстрації зовнішній вигляд Хухи. Намагайтеся врахувати всі її особливості, згадані в казці.

Обери на шкалі варіант відповіді й аргументуй свою думку під час спільного обговорення.

Чи легко було створити ілюстрацію за словесним описом?

Дуже легко,
тому що
в описі наведе-
ні усі деталі
зовнішності.

Легко,
оскільки з опису
зрозумілі харак-
тер і поведінка
персонажа.

Важко,
бо це фантас-
тична істота,
і не зрозуміло, на
кого вона схожа.

Дуже важко,
адже як можна
намалювати
істоту, якої
не існує!

**Василь
Королів-
Старий**
(1879–1941) –
український
письменник,
видавець,
громадський
діяч

В. Накресли наведену таблицю в зошиті й заповни пропуски.

Слово	Форма слова	Спільнокореневе слово
Хуха	?	Хушка
Муха	Мусі	?
Рука	Руці	?
?	Стрісі	?
Нога	?	Ніжка
?	Книзі	?
Щука	?	Щучка

Творчий майданчик

12 Чому важливо вміти створювати опис зовнішнього вигляду? Розроби план опису зовнішнього вигляду тварини. Уяви ситуацію: загубився домашній улюбленець, потрібно його знайти. Обери одну з поданих нижче світлин, але нікому не повідомляй про свій вибір. Напиши оголошення, у якому має бути опис зовнішнього вигляду обраної тваринки.

Прочитай оголошення однокласникам та однокласницям і дізнайся, чи вдалося б їм за таким описом знайти загублену тварину.

До якого стилю належить опис зовнішнього вигляду тварини у твоєму оголошенні: художнього, наукового чи офіційно-ділового? Обґрунтуй свою думку.

Форум читачів і глядачів

13 Прочитай казку «Хуха-Моховинка» до того епізоду, коли Хуха-боровинка стала Хухою хлівною. Склади план цього уривка.

Які персонажі з'являються тут? Кого з них можна назвати героями, а кого – антигероями, судячи з їхніх учинків? Свою думку аргументуй.

Практикум

14 А. Випиши дієслова у дві колонки: у першу – ті, форма яких указує, що дія відбувається або відбулася в реальності, а в другу – ті, форма яких виражає наказ (тобто дію, яку хтось наказує виконати, але нам ще не відомо, чи буде ця дія виконана).

– По тому, як той дід поспішає та оглядається, – промовив Суковик, – я бачу, що він робить це не по правді! А біжіть, лишень, діти, до лісника, пищіть, шкрябайте йому у віконце, аж поки він не прокинеться. Забіжіть котрийсь по дорозі до Лісовика, скажіть і йому: він щось вигадє...

Хухи мерщій покотили до лісничової хатинки. Там вони пищали, хрокали, стукали у вікна, аж поки не прокинувся лісник.

– Що воно за знак? – промовив він сам до себе. – Деревя стоять й не поворухнуться, а воно щось шумить та пищить. Чи не Хухи часом?

Ілюстрація
А. Щербака

Б. Над дієсловами, що позначають дію, яка відбувається в теперішньому часі, напиши *тепер.*, а якщо дія відбулася в минулому – *мин.* Визнач суфікси дієслів у формі минулого часу. Якими звуками вони виражені: голосними чи приголосними? У формах теперішнього часу визнач особові закінчення. Якими звуками вони виражені: голосними чи приголосними? Підкресли в особових закінченнях дієслів орфограми, пов'язані з позначенням ненаголошених голосних звуків [eⁿ] або [и^o].

За допомогою **Довідника** пригадай, як робити перевірку орфограм, пов'язаних з позначенням на письмі ненаголошених голосних звуків [e^н] або [и^е] в особових закінченнях дієслів.

В. Як ти можеш пояснити, що в тексті трапилися два написання того самого дієслова: пишть та пишть? Визнач закінчення та порівняй граматичні значення форм того самого дієслова.

Г. У яких формах дієслів вимовляємо довгий приголосний звук [ц':]? Чому позначення цього звуку на письмі в цих дієсловах є орфограмою? За допомогою **Довідника** з'ясуй, що таке уподібнення приголосних звуків.

Д. Уподібнення приголосних звуків – це звуковий процес, унаслідок якого два приголосні звуки, що опинилися поряд у мовленнєвому потоці, наближаються у вимові одне до одного, тобто якийсь зі звуків (зазвичай попередній) стає за своїми характеристиками схожим на інший (зазвичай наступний).
Наприклад: [мóрдочц'ї] > [мóрдоц'ц'ї] > [мордоц':ї]. На письмі наслідки уподібнення не відображаємо: мордоцці.

Форум читачів і глядачів

15 А. Прочитай казку «Хуха-Моховинка» до речення «Одного дня в хліві трапилося нещастя». З'ясуй, чого найбільше бракувало Хусі на новому місці. Чи доводилося тобі пережити щось подібне, коли траплялося бути далеко від рідної домівки, близьких людей? Обговори свої спогади й почуття з однокласниками й однокласницями.

Б. Продовжуй читати до речення «В лісі вже зачинав танути сніг». Яка пригода сталася з новими друзями Хухи? Схарактеризуй її вчинок у цій ситуації. Як учинив дід, коли зустрів Хуху? Що він казав про неї дітям? На чому ґрунтувалася дідова думка про Хуху? Чому діти не повірили йому? Знайди й процитуй відповідне речення.

Продовж думку письмово, використовуючи запропоновані початки:

НЕ варто говорити того, чого достеменно не знаєш, тому що...

Перш ніж висловлювати свою думку про когось, упевнись, що твої слова...

Дискусійний майданчик

- 16** Дочитай казку й візьми участь у дискусії. Обери позицію одного з учасників дискусії та підкріпи її аргументами.

– Я не вірю, що такий лихий дід раптом змінився й перетворився з антигероя на позитивного персонажа.

– Дарма, бо в надзвичайних (екстремальних) умовах люди можуть змінити свою думку про щось, та й самі змінюються.

Творчий майданчик

- 17** Хто є оповідачем у цій казці? Пригадай, які оповідачі тобі відомі з раніше прочитаних епічних творів. Перекажи письмово твір від імені діда.

За наведеним переліком визнач, які труднощі найчастіше виникають у тебе під час запису висловлювання.

Орфограми в різних частинах слова				Велика буква на початку речення та у власних назвах	Розділові знаки
Префікс	Корінь	Суфікс	Закінчення		

Обговори з однокласником або однокласницею, з якими труднощами стикається він чи вона і як удосконалити своє письмо.

Дискусійний майданчик

- 18** А. Переглянь відео «*Бабця-бандитка, перекладач та Девід Вольямс*» за QR-кодом чи посиланням: <https://cutt.ly/VERIXXM>.

Обговори з однокласниками та однокласницями, яку роль відіграє переклад у налагодженні комунікації між людьми.

Переклад – відтворення оригіналу засобами іншої мови зі збереженням єдності змісту і форми.

**Девід
Вольямс**
(1971) –
англійський
письменник і
телеведучий

Б. Ймовірно, ти знаєш, що на різних сайтах книжка або фільм можуть мати різний рейтинг. Так, наприклад, книжка *Девіда Вольямса «Бабця-бандитка»* на одному книжковому сайті має рейтинг 3,7 (із 5,0), а на іншому – 4,3. Як сайт сповіщає про це відвідувачам?

Перемалюй схеми і зазнач відповідний рейтинг.

Як гадаєш, про що свідчить рейтинг книжки? Звідки беруться дані?

Д **Рейтинг** (англійське *rating*) – кількісний показник, який характеризує важливість або значущість певного об'єкта чи явища. Перелік об'єктів або явищ, які мають найвищий рейтинг, зазвичай називають «Найкращі 10», або «Найкращі 20», або «Найкращі 30» тощо.

Обговори з однокласниками та однокласницями, у чому можуть допомогти, а в чому – завадити рейтинги книжок, які тобі трапляються на різних сайтах. А більше інформації на цю тему ти можеш дізнатися зі статті *«Рейтинг книжок»* у Довіднику.

Практикум

19 Розглянь обкладинку та прочитай анотацію до книжки *Девіда Вольямса «Бабця-бандитка»*. Що спільного, а що відмінного в інформації, поданій у цих джерелах?

Їхати до бабусі щоп'ятниці – мука для одинадцятирічного Бена. Адже хлопчикові старенька здається страшенно нудною. Та одного дня, коли бабуся почує Бенову телефонну розмову, все зміниться. Весела, динамічна і, певна річ, повчальна історія не залишить байдужими ані дорослих, ані малих.

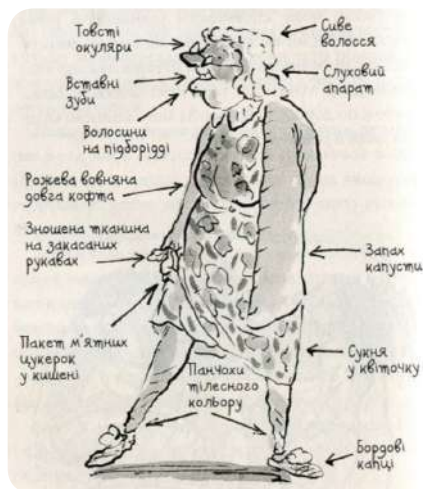
Д **Анотація** – це коротка характеристика змісту книжки.

Поміркуй, навіщо створюють анотацію та де її в книжці шукати. Запиши свої міркування.

Польові дослідження

20 **А.** Прочитай у **Хрестоматії** два уривки з роману **«Баця-бандитка»**: один із них узято з початку книжки, а інший – з прикінцевої частини. Як гадаєш, чому почуття головного персонажа до бабусі перетворилися на ніжні й захопливі? Що могло вплинути на таку зміну ставлення одинадцятирічного онука до своєї бабусі?

Б. Розглянь ілюстрацію художника Тоні Росса (*Великобританія*) та прочитай відповідні уточнення, зроблені автором для точнішого опису персонажа. Чи можна припустити, що на обкладинці й на наведеному малюнку зображена та сама людина? Свою думку запиши й аргументуй.

Творча студія

21 Поміркуй, чому важливо навчитися створювати опис зовнішності людини. У яких життєвих ситуаціях опис зовнішнього вигляду є необхідністю? Чим опис зовнішності людини має відрізнятися в художньому та офіційно-діловому стилях?

Обери стиль та створи словесний портрет когось із близьких тобі людей старшого віку.

Дискусійний майданчик

22 Чи відомо тобі, що Міжнародний день людей похилого віку, проголошений 50-ю сесією Генеральної Асамблеї ООН, відзначають в усьому світі 1 жовтня? Обговоріть з однокласниками та однокласницями, наскільки важливим є спілкування людей різних поколінь.

Якщо тебе зацікавила книжка *Девіда Вольямса «Бабця-бандитка»*, то прочитай її. Але зараз ти, імовірно, можеш розказати друзям та подругам про якусь іншу цікаву книжку, прочитану тобою нещодавно. Уяви, що ти книжковий експерт / книжкова експертка і пишеш рецензію на нову художню книжку, яка щойно вийшла друком. У своїй рецензії намагайся дати відповіді на такі запитання:

- Як називається книжка і хто її автор?
- Про що йдеться в книжці?
- Хто є головними персонажами твору?
- Чим сподобалися чи не сподобалися вчинки та характери головних персонажів?
- Які думки, питання, враження, почуття виникли під час читання?
- На що надихнули описані події, персонажі?
- Чи сподобалася книжка? Чим саме?
- Чи радиш прочитати книжку іншим читачам та читачкам?

Д **Рецензія** – текст, у якому рецензент обговорює та оцінює літературний чи науковий твір, театральну виставу, фільм, виставку тощо. Рецензію зазвичай оприлюднюють у засобах масової інформації (у пресі, на радіо чи телебаченні), а також на різноманітних сайтах книжкової тематики або у блогах.

23 Розмісти свою рецензію на онлайнівій дощці. Поцікався, про що написали твої однокласники й однокласниці. Рецензії на які книжки тебе зацікавили? Чи захотілося тобі прочитати якийсь художній твір?

Мірило поступу

1. Кого в творах називають героєм, а кого – антигероєм?
2. Як ритм впливає на сприйняття вірша?
3. Для чого письменник вигадує слова?
4. Чому важливо бути відповідальним за власне мовлення?
5. Як спілкування людей різних поколінь збагачує життєвий досвід?

Тема 6. Беру участь у житті громади

З цієї теми ти дізнаєшся:

- Що допомагає будувати стосунки з іншими в громаді?
- Якими формулами можна описати спілкування?
- Для чого потрібні бібліотечні каталоги?
- Як громада й окрема людина впливають одне на одного?
- Що таке громадська думка?

Нові поняття теми				
Комунікація	Інформація	Мовні засоби	Текст	Літературний твір
Прямий та прихований зміст. Громадська думка	Каталог. Бібліотечний каталог	Звуко-наслідувальні слова	Біографічний фільм	Біографічний художній твір. Псевдонім

Форум читачів і глядачів

1 Прочитай у **Хрестоматії** розділи «Братчик Лис і Братчик Кролик» і «Смоляне Опудальце» з книжки американського письменника *Джоеля Чендлера Гарріса «Казки дядечка Римуся»* та з'ясуй, якими були стосунки між Лисом та Кроликом.

Перекажіть ситуації, у яких, на вашу думку, Кроликові та Лисові вдалося найдотепніше перехитрувати одне одного.

Дискусійний майданчик

2 Поміркуй, які вчинки Братчика Кролика та Братчика Лиса тобі подобаються, а які – ні. Про які риси персонажів свідчать такі вчинки? Чи вважаєш ти, що Братчик Кролик – це герой, а Братчик Лис – антигерой? Запиши свої міркування як зв'язний текст, а потім поділися думками з однокласниками й однокласницями.

Джоель Чендлер Гарріс
(1845–1908) – американський письменник, журналіст і фольклорист

Практикум

3 Порівняй два варіанта вимови того самого слова: спочатку вимов [бра́ч: и^ек], а потім – [бра́тчи^ек]. Вимовляючи, спостерігай за роботою язика, губ, зубів. Вимовляння якого варіанта є легшим, тобто передбачає долання меншої кількості перепон? Свої спостереження запиши.

Доведи, що в слові братчик, крім орфограми на позначення голосного звука, є орфограма на позначення приголосного. Для пошуку аргументів запиши, як утворилося це слово.

Чи є довгий приголосний [ч:] у слові, від якого походить слово братчик, або у суфіксі, за допомогою якого це слово утворене?

Яке фонетичне явище спостерігаємо в слові [бра́ч: иек]?

Дослідницька лабораторія

4 А. Прочитай діалог Братчика Кролика та Братчика Лиса. Якими репліками обмінюються персонажі: з прямим змістом чи з прихованим?

Д **Прямий зміст повідомлення** – це зміст, що його легко розуміє слухач або читач, бо автор (мовець) повідомляє про свій намір чітко й однозначно, висловлюється конкретно. Наприклад, фраза «У мене немає парасольки!» матиме прямий зміст, якщо наміром мовця є лише констатувати, що в нього немає парасольки. **Непрямий зміст (прихований зміст, підтекст)** – це зміст, що може мати різні тлумачення залежно від ситуації. Наприклад, фраза «У мене немає парасольки!» матиме прихований зміст, якщо наміром мовця є повідомити в такий спосіб, що надворі йде дощ, або спонукати когось дати йому парасольку, або відмовитися від прогулянки чи іншого заходу.

– Мені з тобою потеревенити кортить, Братчику Кролику.
– Гаразд, Братчику Лисе. Тільки ти з того місця кричи, де стоїш, не підходь до мене близько: бліх у мене сьогодні, ой бліх! – так сказав Кролик.

Уяви, що б сказали одне одному Братчик Лис та Братчик Кролик, якби вони обмінялися репліками з прямим змістом. Уявні репліки запиши.

Б. Поясни прихований зміст у словах Братчика Лиса в діалозі про обід. Чи зрозумів цей зміст Братчик Кролик?

Поглянув Кролик навсібіч – ніде не видно обіду. Миска стоїть на столі, а поряд лежить гострий ніжик.

– Це ж що, у тебе курочка на обід, Братчику Лисе? – питає Кролик.

– Так, Братчику Кролику, а яка молоденька та свіженька! – відповідає Лис.

Тут Кролик розгладив вуса та й каже:

– Ти що, Братчику Лисе, без кропу її приготував? Щось мені у горло не лізе курятина без кропу.

Ілюстрація
Д. Г. Мозера

Творча студія

5 Об'єднайтеся з однокласниками та однокласницями у вісім груп. За допомогою будь-якої відомої вам лічилки розподіліть між групами розділи, наведені у **Хрестоматії**: «Як Братчик Кролик перехитрував Братчика Лиса», «Як зустрілися Братчик Лис і Братчик Черепаха», «Братчик Лис і жаби», «Як Братчик Кролик впорався з маслом», «Як Братчик Черепаха перемиг Братчика Кролика», «Братчик Кролик і Братчик Горобчик», «Як Братчик Кролик позбувся хвоста», «Як Братчик Черепаха усіх здивував».

Прочитайте розділ, який дістався вашій групі. Обговоріть можливості його інсценізації. Поміркуйте, яку частину тексту можна коротко переказати, а яку варто розіграти за ролями. Розподіліть ролі між собою та підготуйте відеозапис на 4–5 хв. Відео розмістіть на онлайнній дошці для спільного перегляду. Перегляньте відео інших груп, щоб ознайомитися з цими розділами книжки.

Форум читачів і глядачів

6 Об'єднайтеся в групи, утворені для виконання попереднього завдання. Обговоріть своєю групою переглянуті інсценізації й підготуйте відповідь на запитання: «Що допомагає, а що заважає персонажам Джоеля Чендлера Гарріса жити в громаді?».

У своїх міркуваннях покликайтеся на приклади з переглянутих відео. Оберіть когось, хто представлятиме результати роботи вашої групи перед класом. Після прослуховування усіх відповідей спільно узагальніть, що має допомагати людям будувати стосунки з іншими в громаді.

Практикум

7 А. Об'єднайтеся в пари. Обговоріть, хто є оповідачем історій про Братчика Лиса та Братчика Кролика, а від кого читач дізнається про хлопчика Джоеля та його маму. Зробіть припущення, для чого письменник використовує двох оповідачів у творі. Міркування запишіть.

Б. Подивися мультфільм «*Братчик Кролик та Братчик Лис*» за QR-кодом або посиланням: <https://cutt.ly/TEZcfQI>.

З'ясуй, які ситуації спілкування Кролика і Лиса стали основою для мультфільму. Запиши їх і дай короткі назви.

Які з цих ситуацій описані в книжці «Казки дядечка Римуса», а які є творчим доопрацюванням тексту авторами мультфільму?

Про що співає Братчик Кролик?

Поміркуй, чому автори анімаційної стрічки змогли відмовитися від оповідача.

Яку роль відіграє музика в мультфільмі?

Яку дію неодноразово повторює Братчик Лис, а які слова неодноразово повторює Братчик Кролик? Поміркуй, для чого творці мультфільму це зробили.

Наукова лабораторія

8 А. Прочитай два варіанти того самого уривку. Який варіант взято з тексту розділу «Смоляне Опудальце»? Як гадаєш, чому автор написав саме так?

Варіант 1. Ось невдовзі потому пішов Братчик Лис гуляти, набрав смоли івиліпив з неї чоловічка – Смоляне Опудальце.

Узяв він те Опудальце та й посадив край дороги, а сам заховався під кущем. Тільки сховався, **дивиться** – іде Кролик по дорозі, підстрибуючи: **на ліву ногу стрибне, на праву скакне, на ліву ногу стрибне, на праву скакне.**

Варіант 2. Ось невдовзі потому пішов Братчик Лис гуляти, набрав смоли і виліпив з неї чоловічка – Смоляне Опудальце.

Узяв він те Опудальце та й посадив край дороги, а сам заховався під кущем. Тільки сховався, **зирк** – іде Кролик по дорозі, підстрибуючи: **стриб-скік, стриб-скік**.

Утвори від неозначеної форми поданих нижче дієслів форми зі значенням миттєвої, різкої дії. Утворені слова запиши.

кляцнути, хлюпнути, бахнути, плюхнути

Поміркуй, яким стилем мовлення ці форми притаманні.

Б. Що позначають слова «Буль-буль-плюсь!» у розділі «Як зустрілися Братчик Лис і Братчик Черепаха»? Для чого автор використав їх? Випиши з розділу «Братчик Лис і жаби» звуконаслідувальні слова.

Зроби припущення, чому саме в цьому розділі багато слів у репліках персонажів автор записує з виокремленням складів.

Д **Звуконаслідувальні слова** – це слова, які відтворюють звуки природи, механізмів тощо: *кукуріку, гав-гав, му-у-у, тьох-тьох-тюї, тік-так, дзень, брязь, ш-ш-ш.*

Дискусійний майданчик

9 У розділі «Як зустрілися Братчик Лис і Братчик Черепаха» розмова Братчика Лиса й Братчика Черепахи починається з такого вітання:

– Здоров був, Братчику Черепахо! Що це тебе не видно давненько?

Пригадай зміст розділу і поміркуй, чи було це вітання щирим і приязним. Обговори з однокласницями та однокласниками, як відрізнити щире вітання від нещирого. Від чого залежить наше ставлення до того, що нам говорять?

Польові дослідження

10 А. Прочитай уривок із розділу «Смоляне Опудальце» і визнач, які почуття або ставлення продемонстрував Братчик Кролик у спілкуванні з Опудальцем: повагу чи недовіру, перевагу чи занижену самооцінку.

Наведи аргументи, використавши приклади з реплік Братчика Кролика.

– Доброго ранку! – привітався Кролик. – Гарна днина сьогодні.

Опудальце мовчить, а Лис і далі тихо лежить.

– Що ж це ти мовчиш? – питає Кролик.

Старий Лис тільки оком моргнув, а Опудальце – воно нічого не відповіло.

– Та ти на вуха слабуєш? – запитує Кролик. – Якщо недочуваєш, я можу й дужче кричати.

Опудальце мовчить, а Старий Лис лежить тихенько.

– Ти грубіян, я тебе провчу за це! Так, таки провчу! – розгнівався Кролик.

Лис ледь зі сміху не луснув, а Опудальце – воно нічого не відповіло.

– Коли до тебе говорять, потрібно відповідати, – обурився Кролик. – Негайно скинь капелюха і привітайся, а то я тобі такої прочуханки дам!

Ілюстрація
А. Б. Фроста

Б. Поміркуй, як демонстрацію поваги чи недовіри, переваги чи заниженої самооцінки можна пов'язати з певними формулами спілкування. Такі формули часто використовуються в статтях або книжках наукового стилю, у яких йдеться про поведінку людей.

1. Я – Ок, ти – Ок
2. Я – Ок, ти – не Ок
3. Я – не Ок, ти – не Ок
4. Я – не Ок, ти – Ок

У формулах використані займенники «я» і «ти», а також міжнародне слово «Ок» (у значенні «добре»). Запиши відповідне кожній із формул почуття або ставлення мовця (повага, недовіра, перевага, занижена самооцінка).

Практикум

5 А. Для спілкування за формулою «Я – Ок, ти – Ок» важливо прямо, увічливо (без приховування змісту) повідомляти про свої наміри. Для того щоб отримати чесну відповідь, потрібно так само щиро і відверто поставити запитання співрозмовникові.

Перепиши подані нижче речення і нижче запиши назву дії, що відповідає описаному наміру.

1. *Я хочу, щоб мене правильно й повністю зрозуміли інші.*
Що я зроблю? ...
2. *Я хочу переконати співрозмовника чи співрозмовницю в чомусь.*
Що я зроблю? ...
3. *Я хочу отримати від когось те, що потребу, але чого не маю.*
Що я зроблю? ...

Б. Прочитай уривок із розділу «Як Братчик Кролик впорався з маслом» і визнач, за якою формулою розгортає спілкування дядечко Римус із Джоелем. Які почуття та ставлення до хлопчика він виявляє? Як саме дядечко Римус указує Джоелю на його негарний вчинок? До чого спонукають запитання дядечка Римуса? Свою думку запиши й обґрунтуй прикладами з уривку.

Ілюстрація
М. Вінтера

А Старий Опосум як розбігся, як стрибонув – і просто в вогонь. Тут і кінець старому Опосуму.

– Але ж він зовсім і не крав масла, дядечку Римусе? – сказав хлопчик, який був дуже незадоволений таким несправедливим кінцем.

– Тут ти маєш рацію, друже! Так часто буває у світі: один наробить лиха, а інший за нього відповідає. Пам'ятаєш, як ти нацькував собаку на поросятко? Але ж не тобі прочуханки дали, а собаці!

Форум читачів і глядачів

**Анатолій
Птіцин**
(1955) –
український
прозаїк,
журналіст

12 Прочитай у Хрестоматії уривок з біографічного твору *Анатолія Птіцина «Намхнення»* (серія «Життя видатних дітей») про дитинство видатного письменника Шолом-Алейхема до слів «Замерзлий як бурулька Шолом рішуче повертається у дім». Доведи, що в цьому уривку йдеться про роботу закликальника. (Професія закликальника з'явилася в рекламній справі давно; обов'язком людини цієї професії є привертати покупців до торгових яток, шинків, майстерень ремісників.)

За якою формулою спілкування має діяти закликальник? Чи дотримувався цієї формули Шолом? Обґрунтуй свою думку, наводячи приклади поведінки та висловлювань Шолома з прочитаного уривку. Чи існує така професія зараз?

Д Художні твори, у яких автор розповідає про життя реальних історичних осіб, називають **біографічними**.

Польові дослідження

13 А. Розглянь поштову марку із зображенням письменника Шолом-Алейхема, життєвий шлях якого був тісно пов'язаний з Україною, і з'ясуй інформацію щодо років його життя.

До якої річниці було випущено цю марку? Звідки про це можна дізнатися?

Б. Пригадай, яка українська бібліотека входить до 10 найбільших бібліотек світу. Зайди на сайт цієї бібліотеки за посиланням <https://cutt.ly/yEPq1xX>. У віконці «Вид пошуку» обери опцію «Автор» і в рядок нижче введи ім'я «Шолом-Алейхем». Система пошуку згенерує тобі набір карток (каталог) з описом наявних у бібліотеці книжок цього письменника.

Д **Каталог** (від грецького *κατάλογος*) – список, перелік книг, карт, рукописів, картин тощо, складений у певному порядку для полегшення їхнього пошуку. Розрізняють *алфавітний і систематичний* каталоги. **Синоніми:** реєстр, список.
Бібліотечні каталоги складаються з карток, що містять відомості про книги, журнали й інші друковані матеріали.

Розглянь картку 12 у каталозі творів Шолом-Алейхема. На ній подано розгорнутий опис видання. Таку інформацію називають **бібліографічним описом**. Намалюй таблицю за зразком і заповни її певною інформацією, яка є у бібліографічному описі видання на картці 12.

Автор	Назва видання	Жанр	Мова видання	З якої мови зроблено переклад	Рік видання	Кількість сторінок

Напевно, тобі вже зрозуміло, що Шолом-Алейхем – це не справжнє ім'я письменника. Від народження його було звати Соломон Рабинович, але коли він почав писати художні твори, то підписував їх псевдонімом *Шолом-Алейхем*. У перекладі з мови ідиш обране письменником ім'я означає «мир вам».

Д **Псевдонім** (від грецького *ψευδής* – помилковий, брехливий, вигаданий та *ὄνομα* – ім'я) – ім'я, яке використовує людина замість справжнього свого імені, даного їй при народженні та зафіксованого в документах. Найчастіше псевдонімами послуговуються митці.

Практикум

14 Склади абетковий каталог книжок своєї домашньої бібліотеки, оформлюючи картки з бібліографічними описами (ці описи ти знайдеш перед анотаціями до книжок). Картки можеш зробити паперові, а можеш скористатися і комп'ютером, щоб створити електронні картки. Якщо книжок у твоїй бібліотеці багато – почни з однієї полицки.

Форум читачів і глядачів

15 Продовж читання твору Анатолія Птіцина із серії «Життя видатних дітей». Прочитай епізод, де описано повернення Шо-

лома в хату, до слів «Шолом виглядає на вулицю». Які почуття й ставлення проявляє мачуха Хана до хлопчика? Визнач, за якою формулою розгортає спілкування Хана з Шоломом.

Як ставляться Шолом, його батько та гість Арнольд до Хани? Як вони виправдовують її поведінку та за якою формулою розгортають з нею спілкування? Обґрунтуй свою думку.

Вислови припущення, що могло б статися, якби Шолом або його тато у відповідь теж почали лаяти Хану.

Скориставшись інформацією в Довіднику, доведи, що в цій ситуації всі, окрім мачухи, продемонстрували здатність до ненасильницького спілкування.

Практикум

16 А. Знайди в прочитаних уривках і випиши ті речення, у яких описано стан хлопчика, коли він сидить на морозі й чекає на подорожніх.

Б. Обговоріть з однокласниками та однокласницями, чому кожній людині необхідно вміти чітко описувати свій або чужий стан і коли це вміння є особливо важливим. Створіть план опису стану людини.

Форум читачів і глядачів

17 Продовж читати історію дитинства Шолома до речення «Час збігав, падав сніг». Як у тексті описана громада містечка Воронка? Які люди були в оточенні родини Рабиновичів? За ким міг спостерігати Шолом час від часу? Що цінного хлопчик узяв для себе, спостерігаючи за життям громади рідного містечка? Які з цих висновків у майбутньому він зміг використати як письменник?

Практикум

18 Знайди й перечитай епізоди, де автор наводить приклади роздумів різних людей про життя, людину. Чи траплялося тобі чути подібні роздуми, брати участь у таких розмовах? Якщо так, то опиши одну із таких ситуацій спілкування, користуючись підказкою:

Хто? Де? Коли? Про що? Як?

Форум читачів і глядачів

- 19** Прочитай останній уривок із твору Анатолія Птіцина про дитинство Шолом-Алейхема й дізнайся, як з'явився лексикон (словник) і чому Хана похвалила Шолома. Яка спільна здібність виявилася в Хани і Шолома?

Переглянь уважно, як Шолом побудував та оформив свій словник, як упорядкував слова тощо. На який з тих словників, якими тобі доводилося користуватися, схожий словник Шолома? Чого в ньому бракує?

Практикум

- 20** Утвори форму 1-ї особи однини від поданих у неозначеній формі дієслів та запиши схеми чергування приголосних звуків за зразком.

Зразок: їздити – їжджу, [зд] // [ждж]

стерегти, пекти, колихати, хотіти, полоскати, свистіти, водити, возити

Обговори з однокласником або однокласницею результати роботи. Чи є у ваших записах розбіжності?

Творча студія

- 21** Напиши коротке есе на тему «Як людина впливає на життя громади і як громада впливає на людину». У своїх міркуваннях опирайся на висновки, які ти зробив (зробила) з історії про Шолома, його родину та односельців.

Дискусійний майданчик

- 22** Прочитай, як у 2007–2008 роках на українському телебаченні було здійснено проєкт «Великі українці», та розпитай у дорослих (батьків, учителів, знайомих), що вони пам'ятають про цей проєкт. Обговори з однокласниками та однокласницями, як такий медіапроєкт може впливати на громадську думку щодо історії нашої країни.

Програма «Великі українці» виходила у вигляді кількох токшоу тривалістю від 1,5 до 3 годин кожне в недільний прайм-тайм. Презентації проєкту «Великі українці» і попередні голосування відбулися у Києві, Львові, Ялті, Харкові, Одесі, Донецьку, Сімферополі, Ніжині, Миколаєві, Острозі, Чернівцях, Кам'янці-Подільському.

Емблема проєкту
«Великі українці»

Аудиторія, присутня на токшоу, представляла все населення України. Підрахунком голосів як у студії, так і під час «народного голосування» опікувалася компанія, яка має багаторічний досвід соціологічних досліджень. На почесне звання Великого українця загалом претендувало 14 тисяч осіб, за яких було віддано, за підрахунками згаданої компанії, понад 800 тисяч голосів – це майже у 27 разів більше, ніж за аналогічний період на батьківщині проєкту – у Великій Британії (у проєкті «100 Великих британців»).

(За матеріалами вікіпедії)

Д **Громáдська думка** – це думка колективу (спільноти) про події та факти, поведінку окремих членів колективу.

Практикум

23 А. Випиши з тексту про проєкт «Великі українці» пари спільнокоренових слів, де одне слово є власною назвою, а інше – загальною.

Попрацюйте у парі. Спробуйте утворити від згаданих у тексті назв міст найменування мешканців цих міст (хтось із вас утворює слова у формі однини чоловічого та жіночого роду, а хтось – форми множини). Утворення яких назв виявилось найскладнішим? Чому? Скористайтеся відомостями в **Довіднику** про суфікси, за допомогою яких утворюємо такі назви.

Б. Запиши всі числівники, які трапилися в цьому тексті, у три колонки: прості, складні та складені. За потреби уточни відомості про правопис простих, складних і складених числівників у **Довіднику**.

Яке фонетичне явище щодо приголосних звуків можна спостерігати в числівниках 14 та 27? Чи треба відображати результати цього фонетичного явища на письмі?

Форум читачів і глядачів

24 Прочитай у **Хрестоматії** біографію Михайла Грушевського.

Як ти гадаєш, з огляду на які факти громадяни країни в межах проєкту «Великі українці» визнали його одним із 100 видатних особистостей? Наведи ці факти.

Польові дослідження

- 25** Подивися серію «*Книга-мандрівка. Україна. Як одесит світ від холери врятував*» за QR-кодом або посиланням: <https://cutt.ly/xEZxzXm>.

Поміркуй, чи може учений Володимир Хавкін бути претендентом на звання Великий українець.

А. Визнач, який вплив медіатекст про Володимира Хавкіна може мати на громадську думку.

інформувати про хвороби,
яких можна запобігти за
допомогою вакцинації

поширювати страх
перед вакцинацією
переконувати
в цінності вакцинації

Б. Розглянь індійську марку із зображенням Володимира Хавкіна та світлину науковця у Бомбеї, 1897 р. Зроби припущення, чому саме в Індії випущено таку марку і чому індійці називали нашого співвітчизника «Махатма», що означає «Велика душа».

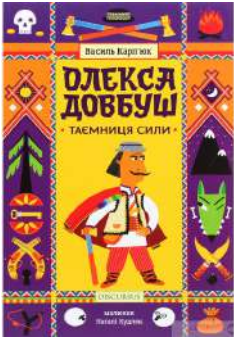
Опиши (письмово) кадри, у яких в анімафільмі зображені події в Індії, пов'язані із цим науковцем.

Чи трапилися у твоєму записі орфограми? У який спосіб їх можна перевірити?

Форум читачів і глядачів

- 26** **А.** Розглянь обкладинку та прочитай анотацію до книжки Василя Карп'юка «*Олекса Довбуш. Таємниця сили*».

Поміркуй, це біографічний твір чи ні. Поцікався, використовуючи онлайн-пошуковик, хто такий Олекса Довбуш, щоб аргументувати свою відповідь. Поміркуй, чи може Олекса Довбуш бути претендентом на звання Великий українець.

Чи ти знаєш, хто такий Олекса Довбуш? Певно, що так, бо на всі Карпати немає більшого героя! Але історія найгрізнішого **ватажка** карпатських опришків почалася зі впертого хлопчиська, який несподівано для себе отримав велику Силу. Пірнувши в цю оповідь, ти разом з Олексом проживеш у лісі поруч із вовками й вівірками, **приєднаєшся** до опришківської ватаги й зазирнеш у світ героїчної минувшини Карпат. А головне, врешті **дізнаєшся**, **звідки** взялася Олексина Сила і чи зміг він її опанувати.

Б. Переглянь трейлер фільму «Довбуш» (режисер Олесь Санін, 2021) за QR-кодом або посиланням: <https://cutt.ly/OECstia>. Занотувуй окремі слова або репліки. Чи можна текст, який супроводжує кадри, назвати розповіддю? Діалогом?

Поміркуй, чи вийде зв'язний текст, якщо записати дослівно закадровий супровід. Що робить трейлер як медіатекст зв'язним і зрозумілим?

Д **Біографічний фільм**, або **байопік** (від англійських слів *biographic* + *picture*) – кінематографічний жанр, що розповідає про долю знаменитої або відомої особистості.

Практикум

27 Прочитай виділені слова в анотації, наведеній вище. У яких із цих слів є орфограма, пов'язана з позначенням приголосних звуків на письмі? Випиши ці слова й затранскрибуй їх. Чим ти можеш пояснити невідповідність звуків і букв у цих словах?

Мірило поступу

1. У який спосіб можна побудувати приязні стосунки в громаді?
2. Як за допомогою формул описати спілкування?
3. У чому нам допомагає бібліотечний каталог?
4. Як здатна вплинути громада на людину й людина на громаду?
5. Чи може громада мати спільну думку?

Тема 7. Стаю відповідальним громадянином

З цієї теми ти дізнаєшся:

- Для чого потрібні людям збори?
- Як формується громадська думка?
- Чи може твір належати до двох літературних родів?
- Що таке мікротема?
- Хто такий ліричний герой?

Нові поняття теми				
Комунікація	Інформація	Мовні засоби	Текст	Літературний твір
Збори. Соціальна акція. Ультиматум. Публічний виступ	Літопис	Милозвучність. Асоціація	Стаття. Промова. Доповідь. Мікротема	Гімн. Історичний художній твір. Ліричний герой

Польові дослідження

1 Об'єднайтеся в групи й проведіть опитування щодо участі однокласників та однокласниць у якихось зборах за останні пів року (класні збори, сімейні збори, збори в спортивній секції, батьківські збори тощо). З'ясуйте, якій темі були присвячені збори, чи виступав хтось з учасників або учасниць групи на тих зборах з пропозиціями, чи вдалося вплинути на прийняття рішення. Використайте шаблон.

Участь у зборах (останні пів року)

Прізвище, ім'я	Тема зборів		Чи були власні пропозиції?	Чи вдалося вплинути на прийняття рішення?
	Класні збори	Інші (указати, які саме)		

За результатами обговорення в різних групах створіть діаграму тематики зборів, у яких брали участь учні та учениці класу.

Д **Збори** – це вид колективного обговорення певних проблем, які хвилюють громаду. Збори проводять, коли треба спільно розв'язати якесь питання. Той, хто виступає на зборах, має обов'язково зважати на тих, хто його слухає, на їхні інтереси. Виступ на зборах буде успішним, якщо мовець зможе показати впевненість, зацікавити слухачів, чітко сформулювати свою думку й аргументувати її.

В Україні на початку різноманітних урочистих зборів громадяни часто виконують Державний Гімн України. Під час виконання Гімну вони стоять, приклавши праву руку до серця.

Форум читачів і глядачів

2 **А.** Пригадайте гуртом, що ви вже знаєте про Державний Гімн України з попередніх тижнів. Подивіться за QR-кодом або посиланням <https://cutt.ly/NRwJEv9> виконання двох гімнів: Гімну Європи «Ода до радості» та Державного Гімну України «Ще не вмерла України і слава, і воля». Які емоції, почуття виникають у людей під час звучання / виконання цих творів?

Обговоріть, чи є виконання гімну в аеропорту звичайною справою чи це соціальна акція. Про що сповіщають титри на початку відео? Де і коли проводилася ця акція? Чому вона присвячена? Як змінюється уявлення про цю акцію, якщо додати, що одночасно вона відбулася в шести аеропортах України?

Д **Соціальна акція** – дія, діяльність групи людей, організовані з метою вплинути на громадську думку, поширити певні ідеї та ставлення до чогось важливого у суспільному житті.

Гімн, славень (від давньогрецького *ᾠμος; ἦμνος* – похвальна пісня) – урочиста пісня, яка прославляє кого-небудь або що-небудь. У сучасному суспільстві – це урочистий музичний твір, який слугує здебільшого символом державної єдності.

Б. Прочитай у **Хрестоматії** дві статті про історії створення щойно прослуханих тобою гімнів і дай відповіді на питання.

Д **Стаття** – це невеликий за розміром текст, у якому автор подає новинну, пізнавальну або наукову інформацію, аналізує її, робить висновки та узагальнення. Такі тексти друкують у збірках, журналах, газетах, зокрема й електронних.

1. Чому вірш, а потім пісня «Ще не вмерла Україна, і слава, і воля» стали швидко популярними?
2. Чим відрізняється текст, створений Павлом Чубинським, від тексту, який затвердила Верховна Рада України як Державний Гімн України?
3. Як від зміни деяких слів першого рядка тексту Павла Чубинського змінився зміст, який маємо в Державному Гімні?
4. Чому не існує офіційно затвердженого тексту Гімну Європи, а є лише різноманітні його версії різними мовами? Як це пов'язано з особливостями багатокультурного спілкування?

Практикум

3 А. Прослухайте в класі за QR-кодом або посиланням <https://cutt.ly/FRwJMPD> виконання Гімну Європи Національним заслуженим академічним українським народним хором України імені Григорія Верьовки, де на початку цей гімн звучить німецькою мовою, а потім – українською. Яку версію перекладу «*Оди до радості*» українською мовою з-поміж наведених у статті «*Історія Гімну Європи*» в *Хрестоматії* співає хор?

Б. Організуйте в класі гуртовий спів Державного Гімну України разом із хором імені Верьовки, скориставшись для цього відео за QR-кодом або посиланням: <https://cutt.ly/4RwJKfx>.

Завдяки чому і як гуртовий спів допомагає людям відчувати єдність, належність до громади, спільноти, держави?

Форум читачів і глядачів

Антін Лотоцький
(1881–1949) –
український
дитячий
письменник,
журналіст,
видавець

4 А. Прочитай у *Хрестоматії* перші три частини твору *Антон Лотоцького «Михайло-семиліток»* та обговори з однокласниками й однокласницями, яка проблема змусила персонажа цього твору князя Володимира скликати віче (це загальні збори громадян для розгляду громадських справ у містах Русі – середньовічної держави, з якої потім постала Україна).

Б. Поміркуй, які наведені в цьому творі факти дають підстави стверджувати, що це історичний твір.

Д Художні твори, у яких автор відтворює в художніх образах певний період історії, називають **історичними**.

Практикум

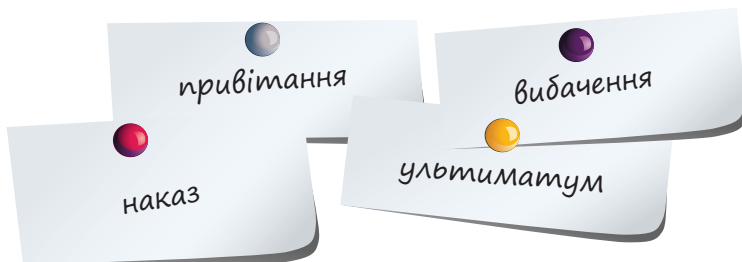
5 Обговоріть у парі наведені питання. Визначте ті, на які було складно відповісти. З'ясуйте в інших в однокласників та однокласниць їхні відповіді.

1. Як розуміти підзаголовок твору: «оповідання з народного переказу»?
2. Коли відбуваються події? Наведи докази з тексту.
3. Де відбуваються події?
4. Хто головний персонаж твору? Які ще персонажі є у творі?
5. За що батько і народ любили Михайлика?
6. Як розуміти слова ворожбита: «Сей семиліток – се душа народу, його сила... Кажемо ж вам, що він душа народу, а хіба ж можна душу, живу душу, вбити? Можна її ув'язнити, поневолити темними силами, але вбити – ніколи...»?
7. Чому ворожбити були впевнені, що любов народу до малого Михайлика не завадить людям видати його печенігам у заклад?
8. Яку думку збирався навіяти ворожбит народові через своїх «чорних духів»?
9. Про що йдеться в реченні: «Князь аж стрясся, налякався власної думки, бо думав, що се йому самому така думка прийшла до голови»?
10. Які особливості мови твору?

Польові дослідження

6 А. Перечитай уважно слова послів до князя Володимира та визнач, у якому мовленнєвому жанрі була побудована заява князя печенігів.

– Прислав нас до тебе, князю, наш князь із заявою, що він із своїм військом готов відступити від облоги Києва й вернути в свою землю, але під умовою, що ти, князю, даш йому в заклад свого семилітнього сина.

Д Різновид прохання, коли прохач ставить певні умови, вимоги тому, у кого щось просить, називають **ультиматумом**.

Б. Об'єднайтеся в групи й обговоріть, чи часто траплялося вам чути ультимативні заяви, чи часто вам доводилося самим робити такі заяви. Чи існують ситуації, коли ультиматум буде доречним? Опишіть 2–3 ситуації спілкування, де один з учасників висуває іншому ультиматум. Оцініть, чи доречним він був, і обґрунтуйте свою позицію.

Обговоріть з іншими групами ситуації спілкування, з'ясуйте, чи збігаються у вас оцінки доречності ультиматуму.

Практикум

7 Перечитай уривок з твору «*Михайло-семиліток*», звертаючи увагу на прийменники **у / в**, а також сполучники **і / й**. Значення в парі прийменників те саме, у парі сполучників – також, але в одних реченнях використовується прийменник або сполучник, виражений голосним звуком, а в інших – приголосним. Спробуй письмово сформулювати спільне правило щодо використання прийменників **у / в** та сполучників **і / й**.

Було се дуже давно. Ще як на наші землі набігав дикий кочовий нарід печеніги й нищив та руйнував села й міста, а людей убивав або забирив у тяжку неволю.

А панував тоді в нашому славному золотoverхому Києві князь Володимир. У князя був син Михайлик. Молоденький ще був князенко Михайлик, семиліток, але що се за дитина була! Який славний стрілець був із нього. Було, ганяється конем (бо й на коні їздив, наче вродився на ньому), птаху на лету з лука вцілить. Як де батько, князь Володимир, виправляється, було, чи то на лови, чи то в бій, усе він, було, проситься, щоби і його взяв із собою. Славний був лицар князенко Михайлик-семиліток. Батько його дуже любив, любив його й увесь нарід.

– Знати, що лицарська кров плине в ньому, говорили люди.

Ілюстрація
В. Дунаєвої

Прочитай у Довіднику статтю «*Секрети милозвучності української мови*». Уточни та доповни свої висновки.

- Д** Основний секрет милозвучності мовлення такий: звуки в словах та реченнях організовуються так, щоб їх було легко вимовляти і щоб вони були розбірливі для того, хто слухає.

Форум читачів і глядачів

- 8** Прочитай четверту частину оповідання *Антон Лотоцького «Михайло-семиліток»* та обговори, кого можна назвати антигероєм у творі. Доведи свою думку, наводячи приклади з тексту.

Практикум

- 9** А. Прочитай промову князя Володимира. Як ти вважаєш, це повідомлення з прямим чи прихованим змістом? Визнач, які почуття або ставлення продемонстрував князь Володимир до учасників віче у своїй промові.

– Панове громадо! Лихо навістило нас! Печеніги облягли місто так, що нам і рушитися з міста нікуди. Правда, досі не вдалося їм здобути міста, але хто знає, як далі піде, – у них у двадцятіро більша сила як у нас. Печенізький князь прислав до мене послів із заявою, що він готов відступити у свою землю, аби лиш я дав у заклад свого семилітнього сина Михайлика.

Ілюстрація Т. Ліпінського

Д Промова – це усний виступ на зборах, на урочистих зустрічах. Промову зазвичай присвячують значущій темі й виголошують з метою впливу на розум, почуття й волю слухачів.

Б. Знайди в тексті та прочитай промови на вічі Лихослава та Збигоня. Як ти вважаєш, їхні повідомлення були з прямим чи прихованим змістом? Що саме в промовах Лихослава та Збигоня вплинуло на рішення віче?

Запиши стисло окремими пунктами аргументи, які використали Лихослав і Збигонь, щоб переконати інших видати Михайлика печенігам.

Чому, на твою думку, ці аргументи виявилися дієвими й вплинули на остаточне рішення громадян – учасників віче? Запропонуй контраргументи до аргументів персонажів. Поміркуй, чому в житті важливо вміти добирати контраргументи.

Дискусійний майданчик

10 Пригадайте, яку думку щодо долі Михайлика на початку віче мала більшість учасників, а яку думку – меншість. Як змінилася думка меншості під кінець віче?

Обери на шкалі варіант відповіді й аргументуй свою думку під час спільного обговорення.

Яка роль «більшості» та «меншості» у формуванні громадської думки?

Творча майстерня

11 Об'єднайтеся в групи і попрацюйте над декламацією промов князя Володимира, Лихослава та Збигоня. Поміркуйте, які мають бути інтонації, паузи, міміка, жести в промовців, ураховуючи прямий або прихований зміст промов, емоції.

Розподіліть ролі та проведіть репетицію. Підготуйте відео-запис. Розмістіть його на онлайнній дошці для спільного перегляду. Перегляньте відео інших груп, напишіть відгук на публічний виступ.

Д **Публічний виступ** – це різновид усного монологічного мовлення перед аудиторією, зокрема й онлайн, на певну тему. Жанрами публічного виступу є **промова** (на зборах, віче, мітингу, в суді), **доповідь** (на уроці, зібранні, конференції, з'їзді), **лекція** (на уроці, у музеї, планетарії), **репортаж** (на телебаченні, радіо), **повідь** (у церкві).

Форум читачів і глядачів

12 А. Прочитай останню частину оповідання «*Михайло-семиліток*» і з'ясуй, як сприйняв Михайлик рішення громади. Що його засмутило, а чим він був утішений? Як називають здатність людини навіть у важкій чи неприємній життєвій ситуації знаходити щось позитивне, те, що не дає опустити руки, зневіритися у власних силах? Які інші персонажі прочитаних тобою раніше художніх творів, як і Михайлик, мають цю здатність? Обговоріть у класі цих персонажів, аргументуючи свої припущення.

Б. Зважаючи на попередні висновки, вислови гіпотезу, чому автор майже в усьому тексті називає головного героя Михайликом, натомість у заголовку й у передостанньому абзаці тексту – Михайлом. Про що уважним читачам може сказати така, здавалося б, непомітна деталь у звучанні імені? Обговоріть з однокласниками й однокласницями, чому важливо у творі звертати увагу на такі невеличкі мовні деталі.

Творча студія

13 А. Перечитай уголос, як Михайлик попросився з киянами. Спробуй передати голосом ті почуття, настрої і ставлення хлопця, з якими він звертається до своєї громади. Це сум, співчуття, образа, гнів, турбота, повага? Знайди за потреби інші характеристики та обговори свою думку з однокласниками й однокласницями.

Б. Уяви, що тобі запропонували написати **біографічний художній твір** про Антона Лотоцького в серії «Життя видатних дітей». З яких джерел можна довідатися про цього

письменника? Опрацюй якісь із них. Які факти біографії, отримані із цих джерел, можна відібрати для написання такого твору?

Який рід літератури для свого твору ти обереш? Це буде епічний твір чи драматичний? Чи ти обереш лірику?

Представ однокласникам та однокласницям відібрані тобою для написання книжки факти. З'ясуй, які факти відібрали вони, який рід літератури обрали для свого біографічного художнього твору про Антона Лотоцького.

Форум читачів і глядачів

- 14** А. Прочитай у Хрестоматії уривок з літературознавчої статті *Олександра Рудяченко*. Поміркуй, яку роль відіграє літопис як джерело інформації під час створення письменниками художніх історичних творів. Скористайся *Довідником* для уточнення своїх міркувань.

Д **Літо́пис** – це збірка давніх творів, кожний з яких починався зі слів **«в літо»**. У літописі оповідь велася за роками. Літописання почалося в Києві ще в X столітті. В інших європейських країнах подібні давні твори мають назву «хроніки» (від грецького *Χρόνος* – час).

Сторінки Іпатіївського літопису

Іпатіївський літопис

Б. Прочитай у Хрестоматії уривок мовознавчої статті *Надії Сологуб «Євшан-зілля»*. З'ясуй, які значення має слово євшан і яку саме степову рослину так називають. Порівняй наведені в статті описи рослин – **науковий** (із довідника «Дикорослі корисні рослини України») та **художній** (із твору Олесь Гончара). У якому з них більше фактів, а в якому – суб'єктивних суджень, вражень? Намалюй таблицю за поданим далі зразком і заповни її.

Особливості художнього та наукового опису рослини

Художній опис рослини	Науковий опис рослини

| Польові дослідження

15 А. Поцікався в рідних, чи вживають у тій місцевості, де мешкаєш ти, назву рослини «євшан». За змоги знайди й принеси в клас маленьку гілочку полину.

Обговоріть з однокласниками та однокласницями, чи дійсно запах цієї рослини міг вплинути на літописного хана Отрока так, що хлопець згадав рідну землю й повернувся на батьківщину.

Б. Ознайомся за посиланням <https://cutt.ly/kE0y41e> зі статтею з вікіпедії про прянощі, особливу увагу звернувши на перелік прянощів і спецій, наведений наприкінці цієї статті.

Працюючи в парі, оберіть із переліку один відомий вам вид прянощів і запишіть 5–8 слів-асоціацій, які викликає у вас цей запах.

Д **Асоціація** (від латинського *associo* – з'єдную, зв'язую) – відчуття, почуття, образ, уявлення, що виникають у свідомості, коли людина згадує щось. Асоціації бувають за подібністю, відмінністю, суміжністю в часі чи просторі.

Пригадайте, чи було у вашому попередньому досвіді щось пов'язано із обраним вами запахом. Коротко кожний / кожна запишіть свій спогад. Обміняйтеся своїми записами й визначте спільне та відмінне у ваших спогадах.

Представте результати вашої спільної роботи однокласникам і однокласницям у вигляді коротенької доповіді.

Д **Доповідь** – вид усного монологічного мовлення, особливістю якого є розгорнуте або стисле повідомлення з певного питання, засноване на залученні документальних даних. Зміст доповіді – це інформація, що чітко відображає суть питання або дослідження щодо предмета, явища чи ситуації.

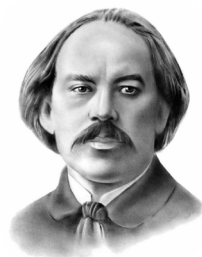
Обговоріть за підсумками прослуханих доповідей, наскільки нюхові відчуття є важливим способом пізнання світу для різних живих істот, зокрема для людини.

Як саме запахи можуть впливати на сприйняття навколишнього світу людиною?

Форум читачів і глядачів

16 Прочитай у *Хрестоматії* твір *Миколи Вороного*, написаний на основі легенди про євшан-зілля з *Іпатіївського літопису*. Після цього переглянь ще раз уривки статей Олександра Рудяченка та Надії Сологуб, щоб обговорити з однокласниками та однокласницями, як Микола Вороний творчо втілює легенду в художній текст.

Микола Вороний
(1871–1938) – український письменник, перекладач, режисер, актор

Практикум

17 Обговоріть у парі наведені питання. Визначте ті, на які було складно відповісти. З'ясуйте в інших однокласників та однокласниць їхні відповіді.

- Коли відбуваються події? Наведи докази з тексту.
- Де відбуваються події?
- Хто є головним персонажем твору? Які ще персонажі є у творі?
- Хто з ким ворогує серед персонажів твору? З яких слів автора ти це розумієш?
- Як половецький хан сподівається повернути свого сина додому? Наведи з тексту підтвердження своєї думки.
- Чому юнак не збирається повертатися до свого краю?
- У який спосіб половецький співець зміг переконати юнака повернутися на батьківщину? Знайди в тексті підтвердження своєї думки.
- Чому поет, розповідаючи про історію повернення ханського сина на батьківщину, наприкінці твору звертається до України зі словами: «Україно! Мамо любя! Чи не те ж з тобою сталося?»? Яку важливу думку поет висловлює в останніх шести строфах твору?

Польові дослідження

18 Уяви, що Михайлик – герой твору Антона Лотоцького – опинився в полоні печенігів. Поміркуй, чи не могла б його спіткати така сама доля, як героя твору «Євшан-зілля». Чи міг би Михайлик забути батьківщину? Якби це таки трапилося, то що міг би принести із собою Михайликові український співець, щоб хлопець згадав батьків і рідну землю?

Запиши свої міркування.

Дискусійний майданчик

- 19** Як ти розумієш слова, які наводить автор на початку тексту? Про інше щось говорить те старе оповідання.

Зроби припущення, чому саме цю легенду обрав автор для створення власного тексту. Як вона допомагає автору втілити свою ідею у творі?

Наукова лабораторія

- 20** Об'єднайтеся в групи. Пригадайте, як визначив жанр свого твору Микола Вороний. Щоб відповісти на питання, до якого роду літератури належить цей жанр, проведіть дослідження.

1. Запишіть 2–3 докази того, що цей твір можна визначити як ліричний.
2. Запишіть 2–3 докази того, що цей твір можна визначити як епічний.

Представте класові результати своєї роботи. Дійдіть висновку, чи може твір належати до двох літературних родів. Щоб перевірити правильність своїх висновків, зверніться до Довідника.

Д **Поэма** (від грецького *ποίημα* – виріб, твір, вірш, поема) – переважно віршовий, значний за обсягом ліро-епічний твір, у якому зображені особливі події та яскраві характери.

Михайло Слабошпицький
(1946–2021) – український прозаїк, літературознавець, публіцист

Польові дослідження

- 21** Прочитайте в Хрестоматії статтю Михайла Слабошпицького «Козаки».

Вислови припущення про комунікативні наміри автора статті (про щось повідомити, щось проаналізувати тощо). Заверши речення за поданими початками.

1. У статті М. Слабошпицький **сформулював думку** про ... .
2. Він **висловив** ... .
3. Автор **проаналізував** ... .
4. М. Слабошпицький у статті **обґрунтував** ... .

Практикум

22 А. Знайди в статті Михайла Слабошпицького приклади слів, у яких відбувається чергування приголосних звуків унаслідок процесу словотворення, і запиши їх, керуючись інформацією в таблиці.

Кінцеві звуки основи	Суфікс, який додаємо до основи	Суфікс, який з'являється в утвореному слові
[г], [ж], [з]	-ськ- -ств-	-зьк- -зтв-
[к], [ч], [ц]		-цьк- -цтв-
[х], [ш], [с]		-ськ- -ств-

Більше дізнатися про словотворення за допомогою суфіксів *-ськ-*, *-ств-* ти можеш у статті «*Зміни приголосних звуків під час утворення слів за допомогою деяких суфіксів*» у Довіднику.

Б. Дочитай до кінця статтю Михайла Слабошпицького «Козаки». Сформулюй її тему. Поміркуй, чи можна текст поділити на декілька менших текстів. Чи є в кожного виокремленого меншого тексту своя тема (яку назвемо мікротемою)? Якщо так, то які мікротеми ти виділяєш? Який зв'язок мікротеми зі змістом абзацу? Запиши визначені тобою мікротеми в зошит у формі простого плану.

Д **Мікротема** – це виділена в тексті окрема, відносно закінчена думка. Перехід від однієї мікротеми до наступної позначається абзацом.

В. На основі статті запиши й постав чотири запитання однокласникам і однокласницям про українське козацтво. Досліди, чи уважно твої друзі опрацювали зміст статті.

Форум читачів і глядачів

23 А. Переглянь тизер (трейлер) фільму «*Кіборги*» (режисер Ахтем Сеїтаблаєв) за QR-кодом або посиланням <https://cutt.ly/vRwJ44W>. Як ти гадаєш, чому автор дав фільму таку назву? Про кого цей фільм?

Зроби висновок про тяглість громадянськості (спрямованості дій людини на зміцнення й розвиток своєї держави) героїв минувшини й сучасних героїв, які творять нову Україну.

Б. Поміркуй, як митці, зокрема письменники, виявляють свою громадянськість. Використай для прикладу статтю «Козаки» Михайла Слабошпицького і фільм «Кіборги» режисера Ахтема Сеїтаблаєва.

В. Прочитай у Хрестоматії вірш *Мар'яни Савки «Україна»*. Як авторка виявила свою громадянськість?

Наукове дослідження

24 Прочитай твір *Мар'яни Савки* ще раз і скажи, що висловлює авторка, звертаючись до слухачів / читачів: прохання, наказ, заклик. Кого ти уявляєш собі, коли читаєш цей вірш? Від кого читач дізнається в ліриці про переживання, почуття?

Перевір, чи той самий образ з'явиться у твоїй уяві, коли ти перечитаєш знайомий тобі вірш тієї ж авторки «*Я і Лис*». Хто цього разу розповідає тобі про свої почуття та переживання?

Д **Ліричний герой** – це образ, що виникає в уяві читача під враженням висловлених у ліричному творі почуттів, переживань, роздумів. Ліричний герой не обов'язково тотожний з образом автора. Через ліричного героя автор відображає власні почуття, ставлення до природи, суспільного життя.

Форум читачів і глядачів

25 Переглянь за QR-кодом або посиланням <https://cutt.ly/URwKtQf> відео гурту «Танок на майдані Конго», у якому музиканти виклали власне бачення історії України, уклавшись лише в п'ять хвилин. Прокоментуй, чи існують переваги медіатексту над літературним твором (наприклад, віршем) у прояві авторами своєї громадянськості.

Мірило поступу

1. Які питання можуть обговорюватися на зборах?
2. Чи завжди думка більшості є правильною?
3. У чому полягають особливості поеми як жанру?
4. Як мікротема пов'язана з абзацом?
5. Як уява допомагає читачу сприймати вірші?

Тема 8. Люблю свою родину й рідний край

Цього тижня ти дізнаєшся:

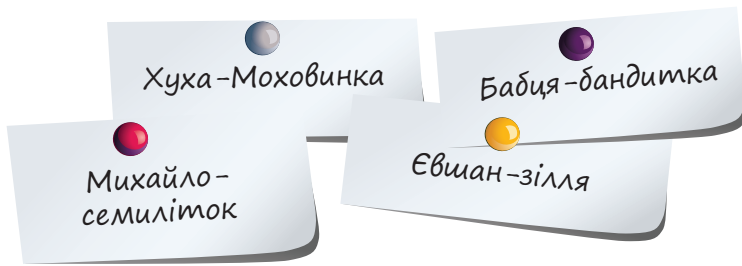
- Як прочитаний твір може стати основою для проєкту?
- Як спланувати виконання проєкту?
- Як забезпечити виконання проєкту?
- Як оцінити проєкт?
- Як представити проєкт?

Літературно-пізнавальний проєкт	
Етапи проєкту	Зміст діяльності
1. Підготовчий	<ul style="list-style-type: none"> • визначитися з очікуваним кінцевим продуктом; • придумати назву проєкту, об'єднатися в групи (команди); • визначити ролі та обов'язки членів груп; • скласти план роботи над проєктом; • з'ясувати, чия допомога буде потрібна в роботі над проєктом
2. Етап реалізації проєкту	<ul style="list-style-type: none"> • визначити, які матеріали, джерела тощо потрібно знайти й використати для проєкту; • визначити конкретні завдання для кожного члена команди й почати їх реалізовувати; • обрати координатора групи, відповідального за узагальнення результатів роботи інших членів команди
3. Заключний етап	<ul style="list-style-type: none"> • оцінити завершеність проєкту, доопрацювати, що треба; • продумати способи презентації результатів; • представите проєкт
4. Після-проєктний етап (рефлексія)	<ul style="list-style-type: none"> • насолодитися вдалим проєктом (<i>недовго</i>); • обговорити в команді, над чим варто краще попрацювати під час роботи над наступним проєктом (<i>довго й сумлінно</i>); • занотувати висновки

Дискусійний майданчик

- 1 А. Обговори з однокласниками та однокласницями, у яких із прочитаних тобою раніше творів автори спонукають читачів більше замислитися над стосунками в родині, а в яких – над почуттями до рідного краю.

Під час обговорення наводьте переконливі аргументи, покликаючись на тексти творів.

Б. Напиши есе на тему «**Чому любов до родини – це і любов до рідного краю, своєї Батьківщини**». Запропонуй прочитати свій текст однокласникові чи однокласниці, а навзаєм прочитай його / її текст. Чи збігаються ваші міркування? Чому? Перевірте орфографічну грамотність написаного вами й обговоріть, над чим кожному з вас варто добре попрацювати.

Форум читачів і глядачів

2 А. Прочитай у Хрестоматії поезії *Ліни Костенко «Усе моє, все зветься Україна»*, *Миколи Руденка «Думає сонце житом-пшеницею»* та *Василя Симоненка «Я не бував за дальніми морями»*.

Яка основна думка кожного окремого вірша? А що об'єднує усі ці поезії? Поміркуй, які почуття та враження можуть спонукати авторів до створення таких віршів.

Туве Янссон
(1914–2001) –
фінська
дитяча
письменниця,
художниця,
ілюстраторка

Б. Прочитай текст про фінську дитячу письменницю *Туве Янссон*, щоб дізнатися, як дитячі враження від рідного краю втілилися в її дивовижних книжках. Чи можна стверджувати, що любов до рідної землі – це одне з найважливіших джерел натхнення для митців, незалежно від того, у якій країні вони живуть?

Народилася Туве Янссон у дуже творчій родині. Її мати була художницею, батько – скульптором, а брати – фотографом і художником. Родина Янссон майже по пів року жила в будиночку рибалки на невеличкому острівці у Фінській затоці Балтійського моря. Як же чудово

було гуляти в лісі, де звідусіль чулися шурхіт і шелестіння, уявляючи, що із-за стовбурів дерев дивляться маленькі сяючі очі, а на гілках сидять феї, розчісуючи своє довге волосся! Що ще потрібно було пустотливій дівчинці з невгамовною уявою? Якось казкарка зізналася, що «...без щасливих дитячих років, проведених біля моря...», вона «...ніколи б не почала писати».

Одного разу Туве сперечалася про щось із братом Ларсом і, передражняючи його, намалювала на стіні маленького бегемотика. Вона тоді й не знала, що зватимуть його – Мумі-троль і згодом він стане найвідомішим казковим персонажем.

Слава прийшла до Туве Янссон після виходу в 1945 році першого твору про мумі-тролів. Він називався «Маленькі тролі і велика повінь». Щойно це сталося, письменниця зрозуміла, що просто не в змозі назавжди забути про мумі-тролів, до яких пройнялася широкою симпатією. І вона написала ще одну книгу – «Комета прилітає» (1946), згодом ще одну – «Капелюх чарівника» (1949), і ще, і ще... Так з'явилося чимало надзвичайних книг із витонченими, оригінальними малюнками.

З інтернет-джерел

Дискусійний майданчик

- 3** Обговоріть в класі, хто з вас у якому віці дізнався про твори Туве Янссон, які з них (крім книжки «Зима-чарівниця», яку мали прочитати всі) уже прочитані, чи є в класі ті, хто прочитав усі твори письменниці.

Поміркуйте, чого більше в творах Туве Янссон: зображення любові персонажів до власної родини чи любові до рідного краю. Наведіть аргументи.

Польові дослідження

- 4** А. Розглянь портрет Туве Янссон, створений нею самою. Обговоріть у класі, яку назву можна придумати до цього малюнка. Проведіть конкурс на назву в трьох номінаціях: «Найсмійніша назва», «Найоригінальніша назва», «Найдовша назва».

Запишіть назви-переможці.

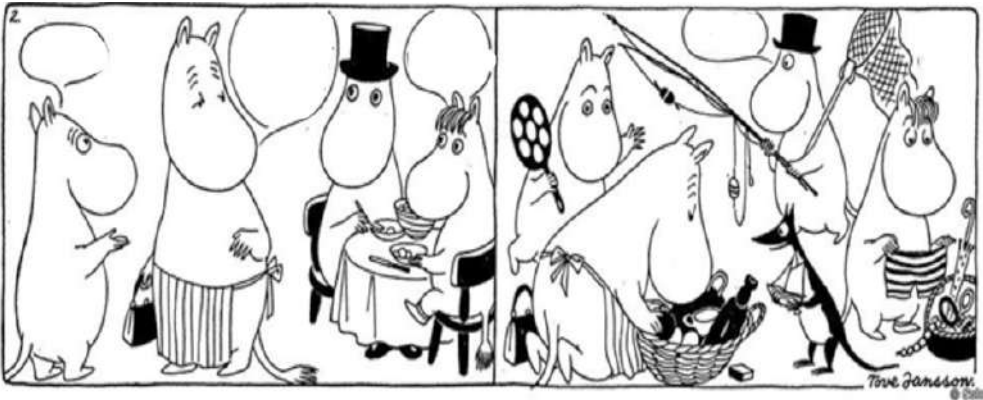
Б. Здійсни за посиланням <https://www.moominworld.fi/> віртуальну мандрівку до парку розваг у Фінляндії, присвяченого героям книг про мумі-тролів, який було розроблено за участі Туве Янссон.

В. У 1954 році Туве Янссон погодилася на пропозицію найбільшої на той час газети у світі – лондонської «Івнінг Ньюз» (Evening News) почати публікацію авторських коміксів про мумі-тролів. Їх читали 20 мільйонів людей щодня більш ніж у 40 країнах упродовж 20 років.

Розглянь фрагмент коміксу про мумі-тролів на основі повісті-казки «*Комета прилітає*», намальованого Туве Янссон. Які персонажі зображені на цих малюнках? Пофантазуй, які репліки можна вписати в словесні бульбашки («хмаринки думок»). Обговори свої варіанти з однокласником або однокласницею.

Д **Комікс**, або **мальовпис** (від англійського comic – комедійний, комічний, смішний) – послідовність малюнків, зазвичай з короткими текстами, які створюють певну зв'язну розповідь.

Д **Словесна бульбашка** (англійською *Speech Balloon*), також **хмаринка думок** – це графічний засіб, виноска, що використовується в коміксах для ілюстрації слів чи думок персонажа. Найбільш поширеними формами виносок є «бульбашки», які вказують:

на слова ,

на думки та

на крик .

Г. Обговоріть у класі, чи можете ви самостійно написати невеликий твір про пригоди мумі-тролів за мотивами повісті-казки «*Зима-чарівниця*», а потім створити на його основі комікс. А якщо гуртом? Що для цього потрібно?

Поміркуйте й запишіть, які ролі (обов'язки) мають бути в учасників групи, щоб реалізувати такий проєкт. Для цього ознайомтеся з переліком ролей команди зі створення коміксів і визначте, хто до якої ролі має схильність.

Наші ролі в команді проєкту

Роль у команді, яка створює комікси
Наратор (від англійського <i>narrator</i> – <i>narrate</i> + <i>or</i> «оповідати + особа, яка працює») – це той чи ті, хто вигадує події, діалоги та ін., тобто оповідає історію.
Пенсилер (від англійського <i>penciller</i> – <i>pencil</i> + <i>er</i> «олівець + особа, яка працює») – це той чи ті, хто намічає олівцем усі зображення малюнка, визначає розташування картинок, персонажів тощо
Інкер (від англійського <i>inker</i> – <i>ink</i> + <i>er</i> «чорнило + предмет або особа, що працює») – це той чи ті, хто наводить ручкою або пензликом те, що створив пенсилер, а отже, доводить малюнки до кінця
Колорист (від англійського <i>colorist</i> – <i>color</i> + <i>ist</i> «колір, фарба + особа, яка працює») – це той чи ті, хто розфарбовує малюнки у потрібні кольори, які допомагають краще сприймати інформацію;
Летерер (від англійського <i>letterer</i> – <i>letter</i> + <i>er</i> «літера, буква + особа, яка працює») – це той чи ті, хто відповідає за словесні бульбашки, заповнюючи їх текстом, вигуками, а також за різноманітні написи на малюнках на задньому тлі (підписи місцевості, оголошення тощо)

Г. Запропонуйте членам команди, яка працює над коміксом, українські відповідники до іншомовних слів пенсилер, інкер, колорист та летерер. Ваші варіанти мають відповідати правилам словотворення української мови, легко запам'ятовуватися, бути інформативними.

Тобто спробуйте бути такими, як Наталія Іваничук, яка для вас переклала твори Туве Янссон, давши персонажам гарні українські імена Нюхмумрик, Чмих, Хропся чи Хропуся, з яких відразу видно, хто є ким.

Щоб зрозуміти, як це зробила Наталія Іваничук, прочитайте її інтерв'ю в **Хрестоматії**. Під час виконання завдання беріть до уваги наведені в таблиці вище дослівні переклади назв членів команди, яка створює комікси.

Практикум

5 Перш ніж розпочати роботу над проектом зі створення коміксу на основі власного твору за мотивами повісті-казки Туве Янссон «*Зима-чарівниця*», пересвідчись, що ти уважно читаєш і що тобі вдалося чудово зрозуміти й запам'ятати, про що йдеться в усіх шести частинах цього твору. Для цього візьми участь у «**Літературній вікторині**».

Журі вікторини. Оберіть журі з-поміж тих, хто вважає себе знавцем твору «*Зима-чарівниця*». До складу журі має входити також і ваш учитель чи ваша вчителька.

Правила вікторини. Кожен учасник вікторини витягує картку із запитанням до будь-якої частини повісті й дає на нього відповідь. Журі швидко звіряє з текстом відповідь і зараховує або не зараховує її. Якщо відповідь не зарахована, картка з питанням повертається в гру.

Картки з питаннями

Розділ перший

Хто такі мумі-тролі? Що відомо про їхніх предків? Де зазвичай мешкали предки мумі-тролів?

Якої традиції притримувалися мумі-тролі взимку? Що означає вислів «ревно притримуватися традицій предків»?

Хто порушив споконвічну традицію мумі-тролів? Чому?

Як сприймає зиму Мумі-троль? Які барви, звуки, запахи його супроводжують?

Розділ другий

Якими рисами наділене у творі білченя? Як до нього ставляться інші персонажі?

Хто такі Маленька Мю, Вітрогонка, Мара?

Розділ третій

Про що співає Вітрогонка?

Розділ четвертий

Опиши пращура-троля. Як сприймає пращура Мумі-троль? Про яке ставлення мумі-тролів до предків свідчить така поведінка?

Розділ п'ятий

Хто такі Бідася, Гемуля, Саломеною. Якими прикметними рисами наділені ці персонажі? Які між ними стосунки?

Розділ шостий

Як описано прихід весни?

Визначення переможців і переможниць вікторини. Усі ви щось виграли у вікторині: ті, хто все знав, – пригадали й потворили, а ті, хто щось забув або не зауважив під час читання, – почули й запам'ятали.

Дискусійний майданчик

6 Обговоріть у класі, чому саме Мумі-троль став першим мумі-тролем, який не впадав у зимову сплячку.

Як гадаєте, якими могли б бути причини того, чому могли б не впасти в сплячку інші персонажі: Мумі-мама, Чмих, Хропся, Хропуся.

Після обговорення запишіть узгоджені припущення щодо кожного з цих персонажів. Ці припущення можуть стати вам у пригоді далі – під час роботи над коміксом.

Творча майстерня

Підготовчий етап проєкту

7 Візьми участь у груповому проєкті, метою якого є створення коміксу на основі власного твору за мотивами повісті-казки *Тове Янссон «Зима-чарівниця»*. Об'єднайтеся в групу для виконання проєкту, у якому передбачається таке:

- вигадання подій і діалогів («Що було б, якби разом із Мумі-тролем прокинувся...»);
- вивчення додаткової літератури про створення коміксів;
- вибір епізодів для коміксу, щоб він був цікавим і зв'язним;
- створення малюнків та їх оформлення й упорядкування в коміксі;
- підготовка до представлення твору та його безпосереднє представлення;
- рефлексія щодо проробленої роботи.

8 Перегляньте етапи проєкту (у таблиці на початку тижня) та почніть створювати **«Щоденник проєкту»**, у якому поступово фіксуєте всі рішення, події, пов'язані з проєктом, за наведеним зразком. Заведіть для цього окремий спільний зошит. Визначте відповідальну особу або двох осіб за ведення щоденника, а також обговоріть порядок допомоги їм у цьому додатковому для них завданні як членів команди, які будуть виконувати ще й інші функції.

ЩОДЕННИК ПРОЄКТУ

Назва проєкту: _____

Очікуваний кінцевий продукт: _____

Члени команди: _____

ПЛАН РОБОТИ НАД ПРОЄКТОМ

Назви етапів	Дата виконання
Підготовчий етап	
Етап реалізації	
Заключний етап	
Післяпроектний етап (рефлексія)	

Завдання для кожного члена команди:

1. ...

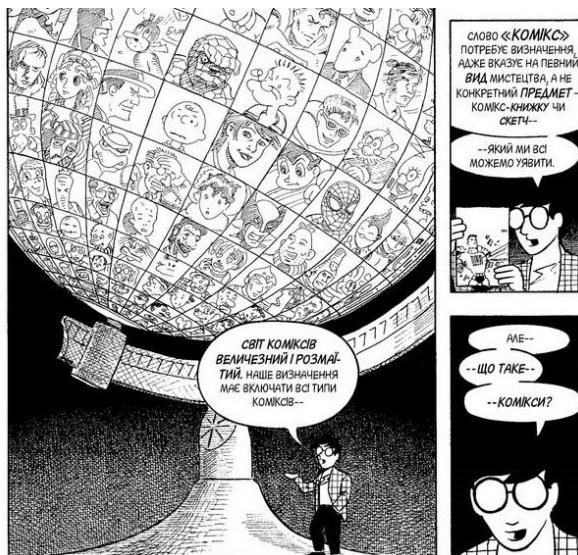
ОПИС ПОДІЙ ПРОЄКТУ

Дата	Що відбулося	Який наступний крок

Етап реалізації проєкту

9 Шляхом жеребкування визначтеся з тим, хто буде другим персонажем у вашому творі, який прокинеться разом з Мумі-тролем: Мумі-мама, Нюхмумрик, Чмих, Хропся чи Хропуся.

10 З'ясуйте, які особливості характеру притаманні кожному з героїв, хто прокинувся разом з Мумі-тролем. Для цього прочитайте в **Хрестоматії** уривок з повісті-казки **«Комета прилітає»**, який стосується вашого персонажа.

11 Перегляньте в **Хрестоматії** вибрані сторінки книги *Скотта Макклауда «Зрозуміти комікси. Невидиме мистецтво»*, щоб зануритися в мистецтво розповіді через малюнки, тобто відкрити для себе деякі секрети створення коміксів як одного з видів мистецтва, де поєднано зображення й текст.

Д **Наратив** (англійське та французьке *narrative* «оповідь», від латинського *narrare* «розповідати, пояснювати») – послідовний виклад читачеві або слухачеві взаємопов'язаних реальних чи вигаданих подій, образів, фактів і т. ін.

Розглядаючи сторінки коміксу *Скотта Макклауда*, обговоріть такі питання:

- Чому книжку про створення й розуміння коміксів Скотт Маклауд вирішив створити у вигляді коміксу?
- Чим комікс відрізняється від анімаційного фільму? Які ще варіанти поєднання зображень у наратив тобі відомі? У чому їхні відмінності від коміксу?
- Якої мети намагається досягти Скотт Маклауд, створюючи свій комікс: передати інформацію чи викликати емоції й почуття? А яку мету має комікс Туве Янссон про мумі-тролів, фрагменти якого наведені вище?

12 Створіть план кожної із шести частин повісті-казки *«Зима-чарівниця»*, фіксуючи у своєму плані основні події. Поміркуйте, як поява ще одного персонажа може вплинути на поведінку Мумі-троля в тих обставинах, які придумала Туве Янссон. Які нові події можуть відбутися тепер, коли персонажів стало двоє?

13 Які діалоги між персонажами з'являться у вашому творі, яких не було в повісті-казці *«Зима-чарівниця»*?

Створіть діалоги, урахуйте особливості характеру того персонажа, який діє разом із Мумі-тролем (Мумі-мама, Нюхмумрик, Чмих, Хропся, Хропуся). Запишіть вигадані вами діалоги, дотримуючись правил оформлення діалогу на письмі, а також правил уживання розділових знаків при звертаннях.

14 Обговоріть, який епізод і відповідно діалог з вашого твору стане основою вашого коміксу. Які малюнки вам будуть потрібні у вашому коміксі, що відповідатимуть цьому діалогу? Не забудьте до серії малюнків включити також ті, які пока-

зують красу тих місць, де живуть герої. Можливо, ці місця будуть чимось схожі на рідні вам місця – у вашому селі чи місті, біля вашої школи чи деінде?

- 15** Розподіліть обов'язки всіх членів команди (не забувайте, що ви раніше вгадали нові слова на позначення різних членів команди!), щоб рухатися далі, тому що треба:
- ▶ створити контури запланованих малюнків (ескізи),
  - ▶ навести виразніше й покращити ескізи;
  - ▶ розфарбувати малюнки;
  - ▶ записати в словесних бульбашках репліки персонажів, використовуючи всі три типи бульбашок;
  - ▶ упорядкувати малюнки в наратив і відстежити, щоб усе було на місцях.
- 16** Перевірте грамотність написаного. Відредагуйте неправильне чи сумнівне. Під час цієї роботи обов'язково дайте перечитати написи в словесних бульбашках кільком членам команди, пригадайте правила, які вам уже відомі щодо правопису вигуків, звертань тощо.
- 17** Попрацюйте над театралізацією свого коміксу. На чернетці запишіть ремарки до реплік персонажів, у яких укажіть особливості мовлення персонажів та їхньої поведінки. Визначте, хто міг би з групи представити цей епізод у ролях, і проведіть репетицію, щоб ті, хто представлятиме ваш спільний творчий продукт, змогли добре запам'ятати темп говоріння, паузи, інтонації, наголоси тощо. Крім того, не забудьте, що кожен персонаж має свій характер, а отже, мовлення ваших «акторів» має відображати ці характери.

Заключний етап

- 18** Оцініть ваш проєкт за наведеними переліком критеріїв, об'єктивно оцінюють свій творчий продукт і дивлячись на нього ніби очима майбутніх читачів.
- ✓ створені малюнки яскраво ілюструють події
  - ✓ репліки відповідають малюнкам
  - ✓ у створеному діалозі, який представлено в коміксі в бульбашках, проявляються особливості характеру того персонажа, який діє разом з Мумі-тролем
  - ✓ у коміксі використані всі три види словесних бульбашок для реплік персонажів
  - ✓ репліки в словесних бульбашках записані грамотно

19 За потреби доопрацюйте свій проєкт, якщо за певним критерієм він, на думку групи, є ще не завершеним.

Обговоріть, у який спосіб ви представлятимете свій проєкт. Оберіть певний варіант із-поміж наведених нижче або вигадайте власне рішення.

1. Підготувати презентацію результатів спільної роботи: розказати, як група працювала над проєктом, продемонструвати малюнки, зачитуючи репліки.
2. Зробити виставку малюнків коміксу й представити театральну постановку.
3. Власний варіант.

Представте свій проєкт і дайте відповіді на запитання слухачів / глядачів та слухачок / глядачок. Перегляньте презентації інших груп і поставте їм запитання щодо змісту або форми їхнього коміксу. Визначте за допомогою відкритого або таємного голосування найкращий проєкт. Критеріями відбору будуть два основні:

- цікава подія, у якій проявилися характери персонажів і те, як вони люблять свою землю,
- цікаві малюнки, на яких є багато важливих деталей, а репліки підсилюють зображення.

Післяпроєктний етап (рефлексія)

Незалежно від того, чи визнано ваш проєкт найкращим, насолодіться моментом: ви виконали значну роботу гуртом!

Насолодившись, обговоріть у групі, що вам удалося в проєкті, а над чим варто попрацювати наступного разу.

Мірило поступу

1. Завдяки чому вдалося досягти результату?
2. Що було найскладнішим?
3. Що сподобалось у спільній роботі, а що не сподобалось?
4. Чи були серед подій, які зафіксовані в «Щоденнику проєкту», такі, які можна назвати комічними чи драматичними?
5. Чого нового вдалося навчитися в процесі виконання проєкту?

Тема 9. Досліджуємо минуле

З цієї теми ти дізнаєшся:

- З яких джерел ми здобуваємо знання про минуле?
- Як визначити, про що твір – про минуле чи сучасність?
- Чим актуальна «Похвала книгам» Ярослава Мудрого?
- Як можна об'єднати лірику, епос і драму в одному творі?
- Чи багато інформації має містити анонс?

Нові поняття теми				
Комунікація	Інформація	Мовні засоби	Текст	Літературний твір
Вимога. Заклик	Суперечність інформації	Архаїзми та історизми. Порівняння	Анонс	П'єса-казка. Віршована п'єса-казка

Польові дослідження

1 Переглянь анімафільм «*Книга-мандрівка. Україна*». *Київська Русь: Гра Престолів* за QR-кодом або за посиланням: <https://cutt.ly/sRfffoS>. З'ясуй, про який період історії нашої країни в ньому йдеться.

Хто оповідач у цьому анімафільмі? Як гадаєш, чому творцям фільму знадобився іноземець для розповіді про Київську Русь? Чому автори саме так назвали серію? Запиши свої міркування.

Форум читачів і глядачів

2 Прочитай у Хрестоматії уривок «*Три брати – Кий, Щек, Хорив і сестра їхня Либідь*» з літопису «Повість минулих літ», складеного ченцем *Нестором-літописцем*, у сучасному перекладі. Яка інформація із цього літопису була використана в анімафільмі «*Книга-мандрівка. Україна*». *Київська Русь: Гра Престолів*? Чи немає суперечності між інформацією з різних джерел?

Д **Суперечність інформації** – наявність у певному джерелі або в різних джерелах тверджень, кожне з яких заперечує якесь інше.

Польові дослідження

3 Знайди в прочитаному тексті інформацію про те, яке плем'я заснувало Київ. Як це плем'я характеризує літописець? Накресли за зразком і заповни схему, зазначаючи в комірках риси характеру та особливості способу життя цього племені.

		_____		
		Назва племені		

Наукова лабораторія

4 А. Установи відповідність між словами, ужитими в тексті, та їхнім значенням.

1. узвіз	а) вдача, характер, звичай, побут
2. ймення	б) вулиця з крутим підйомом (спуском)
3. бір	в) той, хто перевозить через річку
4. перевізник	г) сосновий ліс
5. тризна	ґ) ім'я
6. норв	д) завершальна частина поховального обряду, поминки

Які із цих слів ти вживаєш у власному мовленні саме в цьому значенні? Чи є серед цих слів такі, що мають у сучасному мовленні інше значення? Якими із цих слів ти ніколи не послуговуєшся? Чи є серед цих слів історизми або архаїзми? Обговори свої відповіді з однокласницями та однокласниками.

Д **Архаїзми** (від давньогрецького *ἀρχαϊσμός* – застарілий вислів) – слова, вислови, які на певному етапі розвитку суспільства вийшли з активного вжитку, а замість них почали вживати інші зі схожим значенням слова або вирази. Наприклад, *ланіти* (щоки), *рамена* (плечі).

Д **Історизми** – слова, уживані на позначення предметів, явищ і понять, які вийшли з ужитку й сьогодні їх сприймають як знаки певної історичної епохи. Наприклад, *дружинник* (указівка на Київську Русь).

Б. У тексті літописець використовує дієслова у формі минулого часу, а інколи – у формі теперішнього часу. Знайди уривки з дієсловами у формі теперішнього часу. Знайди уривки, які вказують на те, що автор був сучасником тих чи тих описуваних подій. Обговори з однокласником або однокласницею, чи підсилює такий прийом правдивість розповіді літописця про минувшину.

Напиши текст (4–5 речень) у жанрі **літопису** про будь-які події недавнього минулого, використовуючи різні форми часу.

Д **Літо́пис** – історико-літературний твір у Русі-Україні, у якому оповідь велася за роками, хронологічно (саме тому в багатьох країнах такі твори мають назву **хроніки**). Назва «літопис» походить від структури тексту, де частини починалися словами «**в літо ...**», тобто «**в рік ...**».

В. В уривку літописець заперечує, що Кий був перевізником на Дніпрі. Які аргументи він наводить на користь своєї думки? Запиши ці аргументи.

Практикум

5 Які мікротеми можна визначити в уривку, узятому з літопису? Придумай і запиши заголовок до кожної частини.

Творча студія

6 Розглянь пам'ятник засновникам Києва, який розташований на столичній набережній Дніпра. Зроби припущення, чому скульптор Василь Бородай саме так захотів зобразити Кия, Щека, Хорива та сестру їхню Либідь. Що в тексті літопису могло підказати скульпторові таке мистецьке рішення? Напиши про це есе.

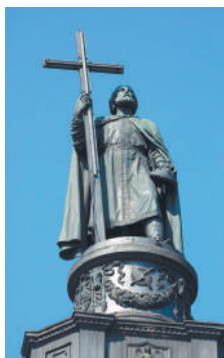

Форум читачів і глядачів

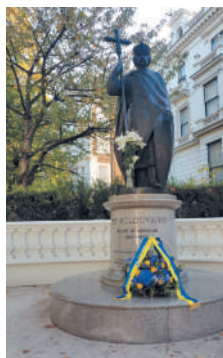
7 Прочитай у *Хрестоматії* уривок «Красне Сонце» з книги *Олександра Олеся «Княжа Україна»* й розглянь пам'ятники князю Володимиру в різних куточках світу. Поміркуй, що об'єднує ці пам'ятники. Зроби припущення, чому скульптори саме так зображують князя. Які рядки в тексті Олександра Олеся це підтверджують?

**Олександр
Олеся**
(1878–1944) –
український
поет,
драматург

Київ
(Україна)

Лондон
(Великобританія)

Гданськ
(Польща)

Вінніпег
(Канада)

Практикум

8 Спираючись на текст твору, сформулюй і запиши три аргументи, чому народ величав князя Володимира «Красним Сонцем». Чи трапилися у твоєму записі орфограми? Як їх можна перевірити?

Дискусійний майданчик

9 Обери на шкалі варіант відповіді на запропоноване питання й аргументуй свою думку під час спільного обговорення.

Твір «Княжа Україна» про минуле чи про сучасність?

Це твір про минуле,
тому що в ньому
йдеться про князя
Київської Русі

Це твір про минуле,
тому що автор
народився майже
150 років тому

Це твір про сучасність,
тому що «...досі на
Вкраїні Кров'ю скроплені
поля...»

Форум читачів і глядачів

10 Прочитай у Хрестоматії літописні оповіді «Розгром Ярославом печенігів. Початок великого будівництва в Києві. Похвала книгам» і з'ясуй, ким доводиться Ярослав Мудрий Володимирі Великому.

Практикум

А. Знайди в тексті порівняння діяльності князів Володи-мира та Ярослава. Запиши, як ти розумієш ці рядки.

Б. На основі прочитаного тексту запиши п'ять заслуг Ярослава Мудрого перед своїм народом.

В. Знайди в уривку, із чим автор порівнює книги. Ви-пиши ці порівняння. Чи можна «*Похвалу книгам*» назвати актуальною і нині?

Д **Порівняння** (від латинського *comparatio*) – засіб художньої ви-разності, коли якийсь предмет чи подія зіставляються з іншими для того, щоб глибше розкрити, яскравіше змалювати особли-вості цього предмета чи події. Порівняння в речення зазвичай уводять сполучниками **як, мов, немов, мовби, мовбито, наче, неначе, начебто, неначебто**.

Г. Уяви, що тебе запросили виступити на міжнародній конференції щодо важливості читання книжок сучасними підлітками. Напиши свою промову. Зроби аудіозапис висту-пу й розмісти його на онлайнній дошці. Прослухай аудіо-записи інших промов та оціни їх за такими критеріями:

- ✓ наявність аргументів
- ✓ наявність яскравих порівнянь
- ✓ емоційність викладу
- ✓ звертання до слухачів

Яка з промов справила на тебе найбільше враження? Чому?

Форум читачів і глядачів

- 12** Прочитай уривок «*Ярослав Мудрий*» з книги Олександра Олеся «*Княжа Україна*» і розглянь фото пам'ятника Ярославові Мудрому в Києві.

Зроби припущення, чому скульптор саме так зобразив князя. Що в тексті Олександра Олеся підтверджує це? Уяви, що тобі випала нагода створити пам'ятник Ярославові Мудрому. Який скульптурний проєкт запропонуєш ти?

Практикум

- 13** А. Об'єднайтеся в пари. Поділіть текст «*Ярослав Мудрий*» на частини й доберіть заголовки до кожної з них.

Б. Яким постає Ярослав Мудрий – князем-завойовником чи князем-будівничим? Аргументуй свою думку. Запиши до переліку рис характеру князя докази з тексту.

Риси характеру князя Ярослава Мудрого

1. Залюблений у книги
2. Будівничий красивих храмів
3. Успішний державотворець
4. Авторитетний у Європі
5. Захисник рідної землі
6. Мудрий і далекоглядний
7. Хоробрий і розважливий

В. Прочитай, які значення має слово заповіт.

ЗАПОВІТ, -у, чол. **1.** Офіційний документ, який містить розпорядження певної особи щодо її майна на випадок смерті. **2.** перен. Настаєнова, наказ послідовникам або нащадкам.

У якому значенні вжито це слово у творі? Знайди й прочитай рядки, де йдеться про заповіт Ярослава своїм сином. Що саме заповів їм Ярослав Мудрий? Чи цей заповіт актуальний для нас, українців ХХІ століття? Запиши свої міркування.

Дискусійний майданчик

- 14** Обери на шкалі варіант відповіді на запропоноване питання й аргументуй свою думку під час спільного обговорення.

Твори Олександра Олеся про великих князів є історичними чи біографічними?

Це історичні твори, тому що тут зображений певний період історії України

Важко визначитися

Це біографічні твори, тому що в них розказано про правителів Київської Русі

Творча студія

- 15** Уявіть, що Ярослав Мудрий за допомогою машини часу опинився в нашому сьогоденні. Його запросили на телебачення для інтерв'ю. Об'єднайтеся в групи. Складіть питання для інтерв'ю. Спрогнозуйте відповіді. Розіграйте ситуацію «Ярослав Мудрий на телебаченні». Зробіть відеозапис і розмістіть його на онлайнній дошці. Перегляньте відеозаписи інших груп. Обмінюйтеся враженнями.

Обличчя Ярослава Мудрого у вигляді 3D-голограми

Дискусійний майданчик

- 16** Обговоріть з однокласниками та однокласницями, на які нагороди заслуговують ідеї Володимира Великого та Ярослава Мудрого. Використайте прийом критичного мислення «Шість медалей», де описано ці нагороди.

Золота медаль – за ідеї, пов'язані з людьми та людськими стосунками (людина – найвища цінність).

Срібна медаль – за ідеї, що впливають на добробут, суспільство, друзів, сім'ю.

Сталева медаль – за якість результату чи певного об'єкта.

Скляна медаль – за новизну, креативність, нестандартність.

Дерев'яна медаль – за екологічну цінність, вплив на збереження природи.

Мідна медаль – за моє сприйняття цієї ідеї, цінність ідеї для мене.

За результатами обговорення присудіть відповідні нагороди князю Володимиру Великому та князю Ярославу Мудрому.

Форум читачів і глядачів

- 17** Прочитай твір Олександра Олеся «Микита Кожум'яка». Як цей твір пов'язаний з легендою про народного богатыря, згадану в «Повісті минулих літ»?

«Пішов Володимир на хорватів. А коли вернувся він із війни хорватської, то тут печеніги прийшли по тій стороні од Сули. Володимир тоді пішов супроти них і вступив їх на Трубежі коло броду, де нині Переяславль. І став Володимир на сій стороні, а печеніги на тій. І не наважувалися ці на ту сторону, а ті – на сю сторону. І приїхав князь печенізький до ріки, і викликав Володимира, і сказав йому: «Ти випусти свого мужа, а я – свого. Нехай обидва борються. І якщо твій муж ударить моїм, то не будем воювати три роки, якщо ж наш муж ударить вашим, то будем воювати три роки». Володимир же, вернувшись у табір, послав по табору бирича, говорячи: «Чи нема такого мужа, який би взявся з печеніжином боротися?» І не знайшовся такий аніде».

Продовження історії таке: саме тоді один старий воїн пропонує князю викликати до бою свого молодшого сина, кожум'яку за професією. Хлопець спочатку перевіряє свої

Перемога Кожум'яки
над печенігом
(з «Радзивіллівського літопису»)

сили – здолав бика. Після цього погодився стати на двобій із печенізьким богатирем і переміг його.

Із часом у більшості варіантів оповідей за героєм закріпилося ім'я Микита Кожум'яка.

Наукова лабораторія

18 Об'єднайтеся в групи. Прочитайте в Хрестоматії, як визначив жанр свого твору «Микита Кожум'яка» Олександр Олесь. Проведіть дослідження, щоб з'ясувати, до якого літературного роду належить цей жанр.

Запишіть по 2–3 докази того, що цей твір можна визначити і як **епічний**, і як **драматичний**, і як **ліричний**.

Проаналізуйте результати дослідження і спробуйте самостійно дати назву жанру цього твору.

Представте класові результати своєї роботи.

«Микита Кожум'яка»
у постановці Херсонського обласного театру ляльок

Д П'єса-казка – це літературний жанр, який поєднує ознаки драматичного та епічного творів.

Віршована п'єса-казка – це жанр, який поєднує ознаки ліричного, драматичного та епічного творів.

Практикум

19 А. Добери заголовок до кожної картини п'єси-казки. Запиши їх.

Б. Об'єднайтеся в пари. Поміркуйте, хто з персонажів представляє світ реальний, а хто – світ фантастичний. Заповніть таблицю, накреслену за зразком.

Світ реальний	Світ фантастичний

В. Як характеризують Микиту Кожум'яку інші дійові особи – батько, брати та люди? Чому є відмінності?

Польові дослідження

20 А. У якому мовленнєвому жанрі була побудована заява Змія?

Наш пан, великий володар
Землі й самого пекла цар,
Прислав мене тобі сказати,
Що мушиш ти Дочку віддати.

Мурал
«Перемога над
змієм». Проект
Interesni Kazki

Д **Вимóга** – побажання, прохання, висловлене так, що не припускає заперечень.

Б. Прочитай промову князя Володимира на вічі («*Михайло-семіліток*» Антона Лотоцького) і промову Князя на зборах воєвод («*Микита Кожум'яка*» Олександра Олеся).

«Михайло-семиліток»

Панове громадо! Лихо навістило нас! Печеніги облягли місто так, що нам і рушитися з міста нікуди. Правда, досі не вдалося їм здобути міста, але хто знає, як далі піде, – у них удвадцяттеро більша сила як у нас. Печенізький князь прислав до мене послів із заявою, що він готов відступити у свою землю, аби лиш я дав у заклад свого семилітнього сина Михайлика.

«Микита Кожум'яка»

*Воєводи, в горі, в тузі
Вас, мої і слуги, й друзі,
Скликав я на раду днесь...
Я не сам, народ увесь
Просить вас пораду дати,
Як державу врятувати,
Як скрутити Змія злість,
Бо він всіх нас переїсть.
Ви згадайте, скільки кращих
Вояків пропало в пащі,
Скільки в розквіті дівчат*

*Йде щороку з наших хат.
За яку, скажіть, провину
Мусим ми платити данину?!
За що кров з нас смочче Змії?
Воєводи, на двобій!
Що черга Дочці, – байдуже,
Хай моя Княгиня тужить,
Все дарма... Але неволі
Мусим крикнути: «Доволі!»
Досить нам зубів і лап!
Хто не бореться, той раб!*

Що спільного і що відмінного в цих промовах? Заповни діаграму Венна.

Д **Заклик** – звертання до певної групи людей, у якому в стислій формі висловлено вимогу, завдання.

В. Прочитай промову Лихослава на вічі («*Михайло-семиліток*») і промову діда на зборах воєвод («*Микита Кожум'яка*»). Чому рідний брат Михайлика пропонує віддати хлопця ворогові, а чужа Князівні людина закликає захистити дівчину?

«Михайло-семиліток»

Панове громадо! Тяжке наше положення, тяжко й раду найти! Ворог наш сильний і вимагає від нас чималої січі. Знаю, що й ви се відчуваєте. Але тяжче мусимо відчувати се ми: батько мій та я – се ж ворог хоче розлучити батька із сином, брата з братом. А одначе, хоч як се мені важко приходить, я не можу дати іншої ради, бо вище ставлю справу загальну над родинну, як лише сю, щоби дати їм у заклад Михайлика. Потішає тут мене се, що йому ніщо там лихого не станеться, його там шанувати будуть із огляду на нашого батька, а ми ось так увільнимися від облоги й моготимемо жити спокійно.

«Микита Кожум'яка»

Я, панове, не жартую,
Не для жартів я прийшов:
Я до Князя в серці чую
І пошану, і любов.

Воєводи! Не годиться,
Щоб віддав Дочку наш Князь.
Треба з лютим Змієм битися,
Щоб не жер він більше нас.
Князю! Треба вбити гада!

Дискусійний майданчик

- 21** Обговоріть з однокласниками та однокласницями, чому Змія не зазначено серед дійових осіб. Наведіть докази з тексту на користь своєї думки.

Наукова лабораторія

- 22** Запиши форми орудного відмінка іменників, дібраних з уже прочитаних тобою творів. У яких словах пишемо по дві однакові букви для відображення подовженого приголосного звука? Що спільного в цих іменників? Обговоріть спостереження й переконайтеся в правильності своїх висновків, звернувшись до Довідника.

безліч, благодать, жар, заповідь, звір, злість, князь, коваль, користь, кров, Либідь, лицар, любов, матір, мудрість, радість, Русь, січ, смерть, цар, честь, чудь

Д Подовження приголосних звуків – це поява в слові довгого приголосного звука внаслідок історичного фонетичного (звукового) процесу **уподібнення приголосних звуків**: княжіння, князювання, лихоліття, дихання, кипіння, останні, останній, сьогодні, навчання, гування, життя, сіллю, міццю, раттю, узбіччя тощо. Результати подовження на письмі показують **подвоєними буквами**.

Форум читачів і глядачів

- 23** Прочитай анонс до анімаційного фільму «Микита Кожум'яка» (Україна, 2016, режисер Манук Депоян).

Д **Анонс** (від французького *annonce* – оголошення) – повідомлення про якусь подію чи акцію, що відбудеться найближчим часом (ярмарок, виставку, шоу, концерт, виставу, збори, лекцію тощо), зі стислим викладом змісту заходу, інформацією про час і місце його проведення, учасників, організаторів та інше.

«**Микита Кожум'яка**» – український 3D-анімаційний фільм-фентезі, знятий Мануком Депоном. Фільм розповідає про хлопчика Микиту, який повинен врятувати світ людей і світ магії від відьми. Прем'єра стрічки в Україні відбудеться 13 жовтня.

Обери на шкалі відповідь на запропоноване питання та аргументуй свою думку під час спільного обговорення.

Яку інформацію про сюжет фільму надав анонс?

Фільм з тим самим сюжетом, що й твір Олександра Олеся

Сюжет фільму є продовженням твору Олександра Олеся

Сюжет фільму зовсім не пов'язаний з твором Олександра Олеся

За бажанням переглянь анімафільм «**Микита Кожум'яка**» за QR-кодом або посиланням: <https://cutt.ly/iRffT0Q>.

Мірило поступу

1. Про що повідомляє читачеві літопис?
2. За яких умов твір про минуле стає сучасним?
3. Як нині можна висловити похвалу книгам?
4. До якого роду літератури належить віршована п'єса-казка?
5. Чим корисний анонс?

Тема 3.2. Пізнаю й бережу мову

З цієї теми ти дізнаєшся:

1. Що таке знак?
2. Як влаштований словесний знак?
3. Як виникла людська мова?
4. Як дитина навчається мови?
5. Як писемність зберігає мову?

Нові поняття теми				
Комунікація	Інформація	Мовні засоби	Текст	Літературний твір
Академічна доброчесність	Соціальна реклама	Знак	Плакат	Науково-популярний твір. Лімерик. Прислів'я

Польове дослідження

1 А. Прочитай у **Хрестоматії** уривок з передмови «*Мову треба любити!*» науково-популярного твору *Лесі Мовчун «Цікава розмова про мову»* й розкажи, які знаки здатна сприймати людина. Чому слово є універсальним знаком?

Д Тексти, у яких автор чи авторка подає інформацію про знання й дослідження в галузі науки, культури і техніки в такій формі, що цю інформацію здатне зрозуміти широке коло читачів, називають **науково-популярними**. Таку літературу називають ще **пізнавальною**.

Випиши з тексту, які бувають природні та штучні знаки, доповнивши цей перелік 3–4-ма власними прикладами.

Д **Знак** – щось матеріальне, тобто таке, що можна сприйняти зором, слухом, нюхом, дотиком, розумом і що в процесі пізнання представляє якийсь предмет, явище, дію або подію (наприклад, різкий звук за вікном може бути знаком птаха, який крикнув, або немовляти, яке заплакало). Знаки бувають **звукові, графічні, рухові, запахові, колірні, формальні, предметні, матеріально-речовинні, процесні** тощо.

Б. Розглянь українські монети – часів Ярослава Мудрого і сучасну із зображенням князя. Чи є ці монети знаками? Якщо так, то знаками чого саме?

В. Прочитай анонс, який свого часу з'явився на сайті Національного банку України. Про що йдеться в цьому анонсі?

З 01 жовтня 2020 року Національний банк вилучає з обігу монети **25 копійок** та банкноти гривні старих зразків до 2003 року

Як відреагує продавець чи продавчиня, якщо хтось захоче оплатити покупку монетою, що вилучена з обігу? Чи буде така монета знаком для продавця? Обговоріть у класі, чому знаки сприймають лише за умови їх належності до певної системи знаків – сукупності елементів, які становлять щось цілісне.

Практикум

2 А. Працюючи в парі, з'ясуйте, якими знаками ви найчастіше користуєтеся в цифровому середовищі. Створіть словник із 7–10 таких знаків. Наприклад:

Знак	Значення
	соціальна мережа Інстаграм для обміну світлинами
	програма Ворд для друкування текстів

Ознайомтеся зі словниками своїх однокласниць та однокласників, поповніть свій словник тими знаками, яких у вас не було. Обговоріть у класі, чим корисні знаки, застосовувані в цифровому середовищі.

Б. Чи трапилися серед знаків у ваших словниках емодзі? У чому різниця між знаками програмних застосунків (наприклад, знаками соцмереж) та знаками емодзі? Які із цих знаків багатозначні, а які – однозначні? Поміркуй чому.

Д **Багатозначність** знака – це його спроможність виражати два й більше значень, відповідно мати кілька або багато значень. У мові **багатозначність**, або **полісемія** (від грецького *πολυσημεία* – багатозначність), виявляється в здатності мовної одиниці (слова, фрази, граматичної форми, речення) мати кілька значень. Протилежним до полісемії явищем є **однозначність**, або **моносемія**.

В. Випиши з прочитаного тобою раніше тексту *Лесі Мовчун* по кілька багатозначних і однозначних слів (бажано різних частин мови).

Однозначні: метрополітен, _____

Багатозначні: мавпа, _____

Переконайся в правильності свого вибору, звернувшись до онлайнного або паперового (друкованого) тлумачного словника.

Дискусійний майданчик

3 Обговоріть з однокласником чи однокласницею такі питання:

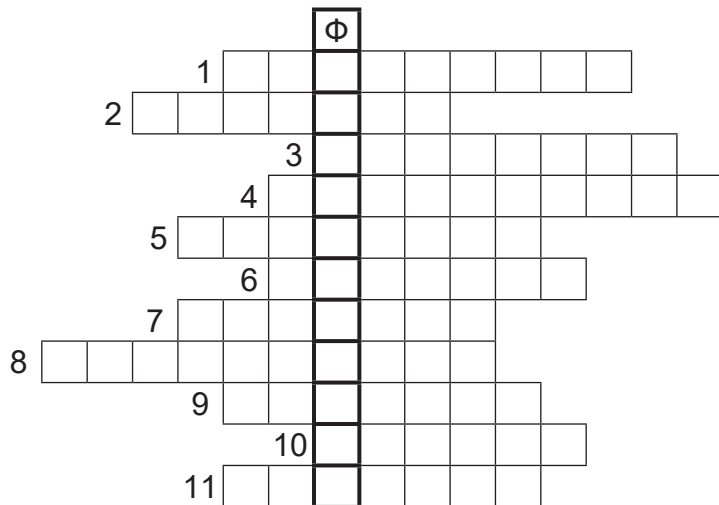
- Багатозначні слова – це добре чи погано?
- Чи добре було б, якби в мові були лише однозначні слова?
- Що допомагає людям з-поміж кількох значень багатозначного слова «розуміти» правильно, тобто саме те, яке має на увазі автор / співрозмовник?

Підготуйте й представте свої відповіді на ці питання в класі.

Наукова лабораторія

4 А. Розгадай кросворд. Поміркуй, чому за наявності визначень (тлумачень) дібрати потрібні слова все ж не завжди легко. Яким є розшифроване слово – однозначним чи багатозначним? Доведи, що в слова як знака є внутрішня складова (його значення) і зовнішня (його форма, тобто звукова або буквенна оболонка).

1. Пекти раків
2. Ні пари з уст
3. Звестися до нитки
4. Байдики бити
5. Баламутити голову
6. Лити сльози
7. Молоко під вусами не обсохло
8. Брати верх (гору)
9. Накивати п'ятами (в тепер. часі)
10. П'яте колесо до воза
11. Врізати дуба

Д Знаки, зокрема й мовні, є двобічними: вони мають **форму** (те, що ми сприймаємо органами відчуттів) і **значення** (те, що ми розуміємо під цим знаком). Однак деякі знаки особливі: вони мають форму, але не мають власного значення і стають будівельним матеріалом для інших знаків, які мають і форму, і значення.

Обговоріть у класі звуки мовлення як будівельний матеріал для слів.

Б. Прочитай слова, подані в транскрипції. Запиши їх буквами. Поміркуй, носієм якої важливої інформації є відсутність у певних формах слів звука як знака (про такі випадки говорять, що в слові є **нуль звука** – [∅]).

[óс'ín'∅] / [óсе^н'і] _____

[син∅] / [сіна] _____

[студéнт∅] / [студéнта] _____

Запропонуй приклади інших слів, де в якійсь із форм є нуль звука. Чи можна стверджувати, що в прислівників (тут, там, десть, колись, потім, вниз), прийменників (в, під, над, через) чи сполучників (і, а, але, що, щоб, коли, якщо) у кінці є нуль звука? Обговоріть це питання в класі, визначивши, у яких випадках є підстави говорити про наявність нульового звука, а в яких – немає.

В. Зістав буквені записи слів і транскрипцію кожного із цих слів. Визнач, як співвідносяться між собою букви й звуки, підкреслюючи:

- однією рисою **ту** букву, що позначає **один** звук;
- двома рисками **ту** букву, що позначає **відразу два** звуки;
- трьома рисками **ту** букву, що не позначає **жодного** звука;
- хвилястою лінією **дві** букви, які позначають **один** звук.

хвиля [хвіл'а], щит [шчит], гедзь [гедз'], захожду [заходжу], ялінка [йалінка]

Узагальніть свої спостереження щодо співвідношення букв і звуків. Додайте всі букви українського алфавіту у відповідні колонки таблиці, накресленої за зразком.

Буква, яка в слові позначає один звук	Буква, яка в слові позначає то один звук, то два звуки	Буква, яка в слові позначає завжди два звуки	Буква, яка в слові не позначає жодного звука	Дві букви, які в слові позначають один звук

Дискусійний майданчик

5 Отже, між буквами і звуками бувають невідповідності. А чи трапляється щось подібне на рівні слів? Пригадай, як визначити, скільки слів у реченні. Чи завжди легко встановити межі слова в реченні? Утворіть з однокласниками та однокласницями дев'ять груп. Skorиставшись лічилкою, розподіліть між утвореними групами наведені сполуки. Обговоріть, як такі сполуки треба кваліфікувати – як окремі слова чи як одне слово. Зробіть висновок про співвідношення форми й значення.

Група 1: *дві тисячі двадцять перший, один мільйон сімсот тисяч шістсот вісімдесят три.*

Група 2: *до побачення, до зустрічі, доброго ранку, добрий день, щасливої дороги.*

Група 3: *нехай пишуть, хай читає, робила б, буду читати, будемо думати.*

Група 4: *наостанок, до вподоби, у стократ, на жаль, на щастя, на віки вічні.*

Група 5: *Тарас Григорович Шевченко, Леся Українка, Іван Якович Франко, Олександр Олесь, Редьярд Кіплінг.*

Група 6: *Конституція України, Північна Америка, Тихий океан, «Як було написано першого листа», «Сонячний віночок».*

Група 7: *бити байдики, набрати в рота води, пекти раків, «Скільки вовка не годуй, а він усе в ліс дивиться».*

Група 8: *у хату, на вулиці, під вікном, над книгою, незважаючи на негоду, відповідно до правил, згідно з нормами.*

Група 9: *не читати, не зелений, не людина, не важко, не знаю, не враховуючи.*

Польове дослідження

6 1. Слово **їхати** має значення «рухатися, переміщатися в певному напрямку водою або суходолом за допомогою яких-небудь засобів пересування». Що надало словам **приїхати**, **доїхати**, **заїхати**, **переїхати** нового значення і якого саме? Відповіді запиши.

2. У слова **вовк** є значення «хижак родини собачих, зазвичай сірої масті». Що надало словам **вовчиця**, **вовчєня** нового значення? Відповіді запиши.

3. Яким значенням відрізняються форми слова **вовк** – **вовки**, **вовк** – **у вовка**? Які засоби його вираження? Відповіді запиши.

4. Поміркуй, чи є частини слова – корінь, префікс, суфікс, закінчення – знаками. Чи можуть ці частини слова бути багатозначними та однозначними? Якщо твоя відповідь «так» – запиши приклади багатозначних префіксів або суфіксів.

Практикум

7 Прочитай текст, уписуючи на місці пропусків доречні за змістом слова, щоб вийшов змістовний текст. Обговори з однокласницями та однокласниками, які слова вписали вони.

Ти вже знаєш, що слово – це знак. Тобі також уже відомо, що знаками є й частини слова, а саме: _____, _____, _____, _____, _____, а також _____ – та частина слова, що об'єднує всі інші, крім _____.

Як визначати частини слова або, як їх ще називають, морфеми (від грецького *μορφή* – вигляд, зовнішність, форма) та їхні межі?

Найпростіше знайти в слові його _____, яке є змінною частиною слова. Недарма ж цю _____ називають ще «флексія», тобто «та, що гнеться» (від латинського *flexio* – згинання, відхилення). А змінювати слова ти вмієш, правда ж? До речі, якщо ти визначиш _____, то тобі вдасться визначити ті граматичні значення, які виражені в слові за його допомогою.

А як знайти інші частини слова? Спробуємо пояснити значення _____ за допомогою спільнокореневих слів. Добір спільнокореневих слів дасть тобі можливість визначити спільну для них усіх частину основи – це і буде _____. Та тут треба бути уважними, бо в _____ часто відбуваються історичні чергування звуків. Якщо не врахувати цих чергувань, то можна зробити помилку у визначенні _____.

Які ще можуть бути морфеми в слові? Значуща частина слова перед коренем – це _____, а після кореня перед закінченням – _____. Тут знову ж таки варто бути обачливими, бо в слові може бути не один, а два (а інколи й більше) _____ або _____. Щодо значення цих морфем, то спільнокореневі слова тут не допоможуть. Треба добирати інші слова з таким самим _____ або _____, щоб визначити, яке значення вони додають словам.

Цікаво, чи може щось у слові бути після закінчення? Авжеж! І ти, безперечно, знаєш, що це буде _____, який, наприклад, є в словах *тішився*, *тішилася*, *тішишся*. А, до речі, як правильно вимовити останнє з наведених слів-прикладів – [т'іши^ешс'а] чи [т'іши^ес:'а]? Сподіваємося, ти даси правильну відповідь!

Дискусійний майданчик

8 Прочитай лімерик *Сашка Дерманського*.

Тут слова каламбуряться в сливи,
Звичний глузд – абсолютно шкідливий.
Тут самі диваки –
На усякі смаки.
Навіть рими й рядки тут брикливі.

Поясни значення слів **каламбуритися** і **брикливий**. У разі виникнення труднощів з'ясуй значення в словнику.

А чи можеш ти пояснити значення словосполучень «**каламбуритися в сливи**» та «**рими й рядки тут брикливі**»? Обговоріть у класі цінність ігор зі словами як для мови, так і для розвитку мовлення окремої людини.

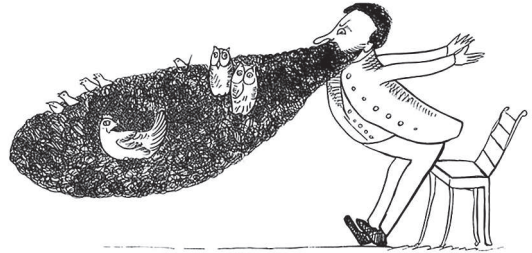
Д **Лімерик** – це жанр гумористичної поезії, що походить з Ірландії та Великої Британії. Лімерик завжди складається лише з п'яти рядків.

Творча студія

9 Спробуй з однокласниками й однокласницями створити лімерики.

Як написати лімерик

1. У першому рядку познайом читача з персонажем і місцем, звідки він походить.
2. У наступних трьох рядках розкажи про дії персонажа або про дивовижні події, які з ним трапилися.
3. У п'ятому рядку заверши неймовірну історію (як відреагувало оточення, які були наслідки описаних подій тощо).

There was an Old Man with a beard, who said, "It is just as I feared!—
Two Owls and a Hen, four Larks and a Wren,
Have all built their nests in my beard!"

Не переймайся, якщо не вдається дібрати риму.

Польове дослідження

10 А. Уяви, що добре відома тобі з казки Джозефа Редьярда Кіплінга «Як було написано першого листа» дівчинка Теффі одного вечора поставила батькам запитання: «Як виникла людська мова?». Як могли б відповісти на це запитання батьки Теффі та люди ХХІ століття? Обґрунтуй свою думку.

Б. Дай коротку відповідь на запитання Теффі «Як виникла людська мова?», використавши запропонований початок. Поділися історією з однокласниками.

Спочатку люди не вмiли говорити. Вони не могли ні покликати одне одного по імені, ні назвати рослину, яку знайшли, або тварину, яку спіймали. А потім...

Форум читачів і глядачів

11 Створіть з однокласниками та однокласницями шість груп. Скориставшись лічилькою, розподіліть між утвореними групами такі розділи з книжки *Лесі Мовчун*, що наведені в *Хрестоматії*: «Міф 1. Слово – частина природи», «Міф 2. Спочатку було слово...», «Міф 3. Маєш рот? Говори!», «Міф 4. Хто передав нам слова?», «Міф 5. Вавилонське стовпотворіння», «Міф 6. Коли ще звірі говорили».

Сформулюйте кожний / кожна по три запитання до тексту. Вислухайте відповіді одне одного, підготуйтеся до переказу свого тексту. Попередньо визначте, який буде вид переказу: **докладний** (переказати прочитане якнайближче до оригіналу), **стислий** (узагальнити прочитане й переповісти тільки найважливіше), **вибірковий** (переповісти найголовніше або найцікавіше) чи **творчий** (переповісти прочитане, додавши щось своє). Оберіть того, хто перекаже прочитане учасникам інших груп.

Прослухайте перекази всіх груп. Обговоріть у класі, який вид переказу найкраще допомагає передати зміст науково-популярного тексту.

Польове дослідження

12 А. Тебе, мабуть, зацікавило, чому в книзі *Лесі Мовчун* ти бачиш надрукованим слово **міф**, а раніше на сторінках цього посібника тобі траплялося два різних написання: і **міф**, і **міт**? Прочитай у *Хрестоматії* науково-популярний текст «**Як правильно: міф чи міт?**», щоб знайти відповідь на це питання.

Б. З'ясуй тепер, як у нашу мову ввійшов глухий приголосний звук [ф] і чим він особливий. Для цього прочитай у *Хрестоматії* наступний науково-популярний текст. Після прочитання дай відповіді на такі питання:

- Чому глухий звук [ф] в українській мові не має пари серед дзвінких звуків?
- Як орфоепічно правильно вимовити слова: *фіранка*, *футболка*, *марафон* та *хвиля*, *хвіртка*, *хвороба*?
- Яка вимова слів є орфоепічно правильною в реченні «*Я вчора чув мавпу*»? Чому?

1. Я [вчóра] [чув] [мáвпу]. 2. Я [ўчóра] [чуў] [мáўпу]. 3. Я [фчóра] [чуф] [мáфпу].

В. Поспостерігай упродовж тижня за мовленням своїх друзів і рідних. Збери дані щодо особливостей вимови ними слів зі звуками [ф], [в], [ў] та звукосполученням [хв]. Підготуй невелике повідомлення за результатами дослідження.

Практикум

13 А. Розпитай у рідних, яким було твоє перше слово. Які слова у твоєму дитячому мовленні були найкумеднішими? Чи виникали в тебе труднощі з вимовою якихось звуків? Склади лексикон (словник) власних дитячих слів. Запиши їх.

Обговоріть спільне і відмінне у ваших словниках.

Б. Прочитай скоромовки різними темпами – від повільного до надшвидкого. Поясни, яка користь скоромовок для розвитку дитячого мовлення. Чи вони можуть бути корисними для дорослих?

Біля броду бусол ходить, бусленя з собою водить.

В чаплі чорні черевички, чапля чапа по водичці.

Викис, вимок, виліз, висох, став на колоду, та знов – бовть у воду.

Прилип Пилип, Пилип прилип, прилип Пилип, прилип Пилип. Пилип прилип, прилип Пилип, прилип, прилип Пилип, Пилип.

Сік із берези тік, стік із берези сік.

Сів шпак на шпаківню, заспівав шпак півню: «Ти не вмієш так, як я, так, як ти, не вмію я».

Дзижчить над житом жвавий жук, бо жовтий він вдягнув кожу.

Чи є в тебе улюблені скоромовки? Запиши їх. Дізнайся, які скоромовки пригадали друзі й подруги. Позмагайся з ними в промовлянні скоромовок.

Польове дослідження

14 Розкажіть, де кожному з вас доводилося чути досконалу українську мову. Хто ці мовці? Який їхній фах? Як гадаєте, чи доводилося цим мовцям задля вдосконалення свого мовлення тренуватися на скоромовках?

Обговоріть, як ви можете навчитися вільно, невимушено, красиво говорити.

Дискусійний майданчик

15 А. Розгадай віршовану загадку.

Я з'явилася тоді, як зустрілись двоє.
Взагалі-то я добро, але часом – зброя.

Кожен ніби зна мене (хоч лиш краплю в морі) –
Бо я космос, де все є, а не тільки зорі.

Як же звуся, друже, га? Як мене назвати?
Чом мене ніби нема, поки не сказати?

Обговоріть, які «підказки» в цій загадці допомогли знайти відгадку. Як можна витлумачити слова «Я з'явилася тоді, як зустрілись двоє»?

Б. Поміркуй, чому діти люблять відгадувати загадки. Запиши свої улюблені.

Які загадки пригадали однокласники та однокласниці? Позмагайся з ними у відгадуванні загадок.

А чи можуть, крім словесних загадок, бути несловесні? Які знаки використовуються в таких загадках? Наведи кілька прикладів несловесних загадок. Яку гру ти знаєш, в основі якої лежить загадування / відгадування? Поясни однокласникам та однокласницям правила цієї гри.

Форум читачів і глядачів

- 16 А.** Прочитай у **Хрестоматії** оповідання «**Брати Мауглі**» зі збірника **Джозефа Редьярда Кіплінга «Книга Джунглів»**, а потім переглянь трейлер фільму «**Книга Джунглів**» (режисер **Джон Фавро**) за QR-кодом. Як зображено життя Мауглі серед звірів в оповіданні та у фільмі?

Б. Прочитай у **Хрестоматії** уривки статті «**“Дики” історії дітей-мауглі**» і поміркуй, наскільки відповідає дійсності зображення життя людини серед звірів в оповіданні та у фільмі. Як Мауглі та діти, про яких ідеться в статті, потрапили до тварин? Обговори з однокласником чи однокласницею вислів **Джулії Фуллертон-Баттен**: «Місто може бути не менш ворожим за джунглі».

Практикум

- 17 А.** Перечитай в оповіданні уривок, виділений курсивом після зірочок (***), до слів: «**Вовченя ніколи б не забуло сказаного, а Мауглі забув – адже він був усього лише малюком, хоч і вважав себе вовком і називав би себе так, якби вмів розмовляти людською мовою**». Чи дійсно Мауглі й вовки вмели розмовляти? Чи зміг би Мауглі почати говорити людською мовою, живучи не в оточенні людей? Наведи аргументи, звернувшись до матеріалів статті про дітей-мауглі.

Б. Знайди в уривку, на які знаки вчився звертати увагу Мауглі, щоб вижити в джунглях. Поясни значення згаданих в оповіданні знаків, що стосуються людини: **Червона Квітка, сльози**. Який із цих знаків був знаком і небезпеки, і захисту? Що було особливого в Мауглі, що мати Вовчиця дала йому ім'я-знак **Жабеня Мауглі**? Обговори свої спостереження й пояснення в класі.

В. Прочитай і поясни наведені прислів'я. Поміркуй, у яких епізодах оповідання ці прислів'я могли б бути використані кимось із персонажів. Перевір свої припущення, знайшовши відповідні прислів'я в тексті оповідання.

У своєму кублі і собака гавкає.
Спершу вдар, а тоді озивайся.

Д **Прислів'я** – жанр усної народної творчості (фольклору), який за формою є закінченим реченням (висловом) повчального змісту і формулює певну життєву закономірність або правило. Прислів'я часто стають основою для приказок, але приказка зазвичай є образним висловом, який не формулює правила.

Г. Об'єднайтеся в групи й обговоріть одне з наведених нижче прислів'їв з погляду того, чи можна його використати як знак історії, розказаної *Редьярдом Кіплінгом*. Визначте прислів'я, яке найбільше відповідає основній думці твору.

1. Це наука: знайся кінь з конем, а віл з волком.
2. З вовками жити – по-вовчому вити.
3. Скільки вовка не годуй, а він усе в ліс дивиться.
4. Або з вовками жити і по-вовчому вити, або з'їденим бути.
5. Хто вродився вовком, тому бараном не бути.

Дискусійний майданчик

18 Прочитай прислів'я. Запиши, як ти їх розумієш. Обговоріть з однокласниками та однокласницями, чи однаково ви розумієте ці прислів'я. Чи можна вважати прислів'я знаками певної історичної епохи або певного народу чи культури? Пригадайте кілька сучасних прислів'їв.

Від солодких слів кислиці не посолодшають.	
Коня керують уздами, а чоловіка – словами.	
Де слова з ділом розходяться, там непорядки водяться.	
Добрим словом мур проб'єш, а лихим і в двері не ввійдеш.	

Творча студія

19 Об'єднайтеся в групи для створення відеоролика із соціальною рекламою про вдумливе й обережне поводження зі словами.

Д **Соціальна рекла́ма** – інформація, що поширена в будь-якій формі (без наміру отримати матеріальний прибуток) і спрямована на досягнення суспільно корисних цілей, популяризацію загальнолюдських цінностей.

Розіграйте можливу ситуацію спілкування, яка була б живою ілюстрацією до прислів'я «Хто багато обіцяє, той рідко слова дотримує». На основі розіграної ситуації напишіть сценарій для відеоролика. Орфограми перевіряйте в зручний спосіб.

Обмінюйтеся сценаріями з іншою групою та перевірте, чи є у них:

☐ перелік дійових осіб	☐ ремарки	☐ титри в середині фільму
☐ діалог персонажів	☐ вступні титри	☐ прикінцеві титри

Польове дослідження

20 Прочитай слова. Поміркуй, це запозичені слова чи їх уже можна вважати власне українськими. Для підтвердження своєї думки проведи опитування людей старшого віку (чи знають вони ці слова?). Від яких слів іншомовного походження вони утворені? Поясни, як мова пристосовує запозичені слова до власних законів.

Гуглити – _____

Шазамити – _____

Тролити – _____

Булити – _____

Лайкати – _____

Френдити – _____

Які закінчення матимуть ці дієслова в особових формах? Запиши кожне дієслово у формі 2-ї особи однини, не забуваючи про чергування звуків.

Дискусійний майданчик

21 А. Спробуйте в класі дібрати власне українські відповідники до запозичених дієслів, про які йшлося попередньо. Обговоріть, у чому перевага тих чи тих слів. Які з них зрозуміліші? Які більше сприяють розвитку мови?

Б. Як ви гадаєте, мова зберігається краще, коли люди послуговуються нею лише усно чи коли спілкуються ще й письмово?

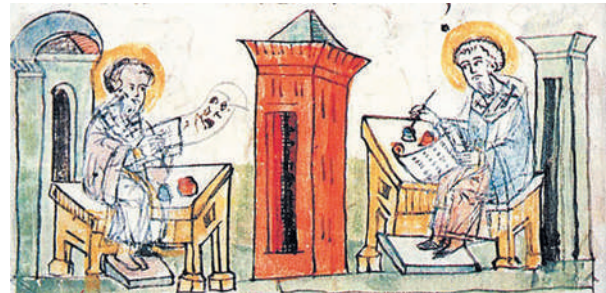
Форум читачів і глядачів

22 Подивися фрагмент науково-популярної передачі «*Мова про мову*» (перші 8 хвилин) до Дня слов'янської писемності за QR-кодом.

З'ясуй, скільки століть існує слов'янська писемність. Визнач послідовність етапів її становлення на основі переглянутого фрагмента.

- Використання грецького й латинського алфавіту.
- Упорядкування власного алфавіту.
- Письмо «чертами і ризами».

Практикум

23 Прочитай уривок із казки «*Як було написано першого листа*» і підкресли в тексті чергування букв у/в та і/й, викликане принципом милозвучності.

– Дивися сюди, – сказала Теффі, малюючи старанно, але досить невміло. – Оце ти. У тебе в руці татусів остень, якого ти маєш принести сюди. Тепер я покажу, як знайти маму. Ти йтимеш, ітимеш, аж поки прийдеш до двох дерев (ось ці дерева), тоді зійдеш на гору (оце – гора), а тоді підеш через болото, в якому сила-силенна бобрів. Я не малювала цілих бобрів, бо я не вмю їх малювати, але я намалювала їхні голови. Та ти лише голови й побачиш, коли йтимеш через болото. Гляди ж не провались

у нього! Ну, а наша печера одразу за Бобровим болотом. Насправді вона не така висока, як гора, але я не вмію малювати нічого маленьким. А ось біля печери моя мама. Вона дуже гарна. Вона найкраща з усіх мам на світі, але вона не образиться, що я намалювала її так невдало. Вона зрадіє, що я вмію малювати. Тепер, щоб ти не забув, я намалювала таткового остеня біля печери. Насправді він у печері, але ти покажеш мамі картинку, і вона винесе його. Ось я намалювала, як мама простягає руки: я знаю, що їй буде приємно тебе бачити. Правда ж, гарна картинка вийшла? Ти все зрозумів, чи я мушу пояснювати ще раз?

Поміркуй і напиши, які переваги має звуко-буквене письмо перед малюнком для збереження мови.

Творча студія

24 Об'єднайтеся в групи для організації шкільного конкурсу плаката «Ціную й бережу рідну мову» до Дня української писемності та мови, що його відзначають щороку 9 листопада. Складіть план, визначтеся з термінами проведення заходу, складом журі тощо. Готуючи конкурс, не забудьте нагадати всім учасникам, що 9 листопада кожного року відбувається акція «Диктант національної єдності». Закличте інших і візьміть самі участь у цій акції.

Д **Плакат** – це медіатекст, який поєднує зображення та слово й спрямований на донесення до широкої аудиторії якоїсь значущої інформації.

Створіть у будь-якій соціальній мережі групу, у яку всі охочі зможуть надсилати свої конкурсні роботи. Роботи можна оцінювати за такими критеріями:

- відповідність тематиці конкурсу;
- оригінальність і креативність задуму;
- яскравість, виразність, естетичність роботи;
- якість виконання;
- творчий підхід з дотриманням вимог академічної доброчесності.

Д **Академічна доброчесність** – це сукупність правил, якими мають керуватися учасники освітнього процесу під час навчання та провадження творчої діяльності задля довіри до їхніх результатів.

Учасникам конкурсу плакатів потрібно врахувати такі етапи:

1. Пошук ідеї до плаката (мозковий штурм).
2. Обговорення розмірів плаката, способів розташовування малюнка (горизонтально чи вертикально).
3. Створення декількох ескізів та вибір найкращого.
4. Обмірковування та вибір кольору, шрифту.

Мірило поступу

1. Якими бувають знаки?
2. Як з'ясувати значення морфем?
3. Які існують міфи (міти) про походження мови?
4. Чому мовне середовище важливе для опанування мови?
5. Чому мови можуть зникати?

Тема 3.3. Пам'ятаю

З цієї теми ти дізнаєшся:

1. Як людина зберігає пам'ять про події минулого?
2. Що робить оповідання достовірним?
3. У якому стилі факти викладають точно і водночас емоційно?
4. Що таке епіграф?
5. Коли в пригоді може стати диктофон?

Нові поняття теми				
Комунікація	Інформація	Мовні засоби	Текст	Літературний твір
Пошання множина. Очевидець (свідок)	Достовірна інформація. Свідчення	Скорочення слів	Публіцистичний стиль. Публіцистична стаття. Документ. Епіграф	Щоденник

Польове дослідження

- 1 Об'єднайтеся в групу. Запишіть асоціації до слова **пам'ять**.

		ПАМ'ЯТЬ		

Порівняйте свої міркування із визначенням цього слова в тлумачному словнику: «Здатність зберігати і відтворювати в свідомості минулі враження».

Чи потрібно докладати зусиль, аби щось зберегти в пам'яті? Для чого люди роблять світлини, ведуть щоденники, зберігають деякі подарунки? Обговори це з однокласником або однокласницею. Представте результати своєї роботи класові.

Д **Щоденник** (застарілі назви: *діаріуш, діяріуш, діарій*) – літературно-побутовий жанр, фіксація щойно побаченої, почутої, пережитої події.

Форум читачів і глядачів

- 2 **А.** Прочитай у **Хрестоматії** уривок зі щоденника *Олександри Радченко* з книжки «**“Репресовані” щоденники. Голодомор 1932–1933 років в Україні**», виданої Українським інститутом національної пам'яті.

Що описує вчителька в записі від «10 травня 1931 року, неділя»?

Про що вона розповідає в записі від «28 серпня 1931 року, п'ятниця»?

Про які власні почуття вона пише в записі від «12 листопада 1931 року, середа»?
Що викликало в неї ці почуття?

Чи видається тобі інформація *Олександри Радченко* достовірною?

Д Інформація може бути **достовірною** або **недостовірною**. **Достовірна інформація** – це інформація, у правильності якої людина не сумнівається, інформація, у якій немає помилок і неточностей.

Б. Обговоріть у класі, що ви знаєте про ті події, які описує *Олександра Радченко* у своєму щоденнику. З яких джерел ви дізналися про ті події?

В. Що означають слова, використані *Олександром Радченко* у щоденнику? За потреби зверніся до словника. Які із цих слів є історизмами? Про який період історії нашої країни вони повідомляють?

Колгосп, соціалізм, радгосп, хлібозаготівля, конфіскація.

Практикум

3 А. Розглянь фотографії пам'ятника жертвам Голодомору, встановленого поблизу Харкова (скульптор *Олександр Рідний*). Які образи автор відтворив у цій композиції? Свої висновки перевір, ознайомившись у *Хрестоматії* з уривком статті «*Голодомор. Про що розповідають пам'ятники*».

Б. Для чого люди встановлюють пам'ятники? Запиши свої міркування (5–6 речень). У парах прочитай і обговоріть свої припущення.

Форум читачів і глядачів

4 Прослухай за QR-кодом уривок з оповідання *Оксани Данилевської* «*Червона мітла*» і порівняй зі щоденником *Олександри Радченко*. Що робить це оповідання для тебе достовірним?

Практикум

5 А. Перечитай уривок з оповідання «*Червона мітла*».

Лихі дядьки, що наїхали бозна-звідки, влаштували в зеленому верховітті засідку, з якої спостерігали за полем: чи не йде часом хтось збирати недозбирані колоски. Коли ж з'явиться поблизу чи старий, чи малий – починають, регочучи, стріляти з рушниць.

Чому люди мусили збирати «недозбирані колоски»? У парі обговоріть свої міркування.

Б. Що означають слова з оповідання **трудодень**, **верховіття**, **вовкодав**? За потреби зверніся до тлумачного словника. Запиши транскрипцію цих слів.

Підкресли ті зі слів, у яких букв більше, ніж звуків. Чим можна пояснити різницю в кількості букв і звуків у цих словах?

Форум читачів і глядачів

6 Прочитай у *Хрестоматії* оповідання «*Червона мітла*» повністю. У чому авторка вбачає причину Голодомору 1932–1933 років? Висновки занотуй. Порівняй свої записи із записами однокласників та однокласниць. Обговоріть їх.

Практикум

- 7 Розподіліть між групами запропоновані питання і опрацюйте їх на основі тексту оповідання. Домовтеся, хто представлятиме результат вашої роботи перед класом.
1. Куди збирається вирушити Васильків тато? Чому він приймає таке рішення?
  2. Як Васильків тато ставиться до колгоспу та колгоспників? Які причини такого ставлення?
  3. Кого в оповіданні названо «куркулем»? Як розуміє це слово Васильків тато, а як – дядьки-охоронці?
  4. Як ви розумієте слова з тексту «...де раніше був і їхній наділ, ...біля їхнього колишнього поля...». Кому належало поле раніше? А кому належить тепер?
  5. Чому авторка говорить про охоронця «береже від народу всенародну власність»? Про яку власність ідеться?
  6. Що ховає тато в лісовій коморі? Що означає цей сховок для його родини?
  7. Хто допомагає дядькам-охоронцям вистежити сховок Василькового тата? Чому цього персонажа названо «активіст»? Як авторка розуміє це слово?
  8. Що або кого авторка називає «червоною мітлою»?

Форум читачів і глядачів

- 8 Прочитай у *Хрестоматії* уривок статті «*Голодомор*», автором якої є третій Президент України *Віктор Ющенко*. Обговори з однокласниками та однокласницями, як автор тлумачить причини Голодомору.

Польове дослідження

- 9 А. Поміркуй, для чого автор статті наводить дати, цифри, офіційні назви. Поділися своїми думками з однокласником або однокласницею.
- Б. Як автор статті висвітлює закон 7 серпня 1932 року? Навіщо спочатку наводить його народну назву? Обговоріть свої думки в парі.
- В. Поміркуй, чого більше в статті *Віктора Ющенка*: наукової точності чи особистого ставлення автора? Запиши свої міркування (3–5 речень). У парах прочитайте свої записи. Поміркуйте: ця стаття – наукова чи публіцистична?

Д Публіцистична стаття відрізняється від наукової наявністю авторської оцінки явищ (подекуди суб'єктивної) та спонуканням до висновків на майбутнє. Публіцистична стаття є основним жанром **публіцистичного стилю**, який характеризується точністю, послідовним викладом тез і водночас емоційністю.

Г. Який документ згадано в статті? У якому стилі створюються документи? Перевір свою відповідь за статтею «*Документ*» у *Довіднику*.

- розмовний   науковий   публіцистичний
- художній   офіційно-діловий

Д Документ – це діловий папір, що підтверджує право на що-небудь, служить доказом чого-небудь.

Практикум

10 Прочитай слова зі звуком [й], які трапилися тобі в прочитаних текстах.

[най^іхали^е], [й^акос^і], [зй^ави^ец:^а], [й^ого], [п^амйат^і], [й^іс^ті^юного], [у^йй^азне^н:^а], [м^іл^ій^онам], [й^ій^і], [й^ід^те^і], [й^оси^епом], [п^йят^і], [зл^од^ій^ій], [й^ушче^нком], [пе^іре^ізи^ем^ійе^іте^і], [ўс^мі^ха^йучи^ес^і], [рай^он]

Пригадай, що тобі вже відомо про звук [й]. Він голосний чи приголосний, твердий чи м'який? Чим він особливий, порівняно з іншими звуками?

Запиши подані слова буквами, з'ясовуючи способи позначення звука [й] на письмі в різних позиціях.

1. Випиши слово / слова, де звук [й] вимовляємо **перед [о]**:

_____

Запиши в клітинку, якою буквою позначають звук [й] у цій позиції.

2. Випиши слово / слова, де звук [й] вимовляємо перед [а], [у], [е], [і] на початку слова або в середині слова **після голосного**:

_____

Запиши в клітинку, якими буквами позначаємо звук [й] у цих позиціях.

3. Випиши слово, де звук [й] вимовляємо **після м'якого приголосного звука перед [о]**: _____. Додатково запиши буквами такі слова: [м^іл^ій^ард], [н^ій^уй^орк], [ре^іл^ій^еф], [е^іскадріл^ійі]:

_____

Запиши в клітинку, якими буквами позначаємо звук [й] у цих позиціях.

Запиши в клітинку словом назву знака, який ми використовуємо на письмі для того, щоб показати, що приголосний звук, який у слові йде перед звуком [й], треба вимовляти м'яко.

4. Випиши слово / слова, де звук [й] вимовляємо **після твердого приголосного перед голосними звуками [а], [у], [е], [і]**: _____

_____

Запиши в клітинку, якими буквами позначаємо звук [й] у цих позиціях.

Запиши в клітинку словом назву знака, який ми використовуємо на письмі, щоб показати, що приголосний звук, який у позиції перед звуком [й], вимовляємо твердо.

Обговоріть у парі свої записи в клітинках. Чи збіглися ваші висновки? Зверніться до **Довідника** для уточнення власних спостережень.

Дослідницька лабораторія

- 11 А. Знайди в попередньому завданні приклади затранскрибованих слів, у яких трапився нескладотворчий звук [ʏ], і прочитай їх, правильно вимовляючи.

У яких трьох позиціях звук [ʏ] з'являється в словах? Заповнюючи таблицю, ураховуй оточення цього звука (попередні й наступні звуки чи відсутність звуків).

Позиції звука [ʏ] в словах

--	--	--

Б. Прочитай затранскрибовані слова, звертаючи увагу на звук [і] у транскрипції (з дужечкою зверху замість крапки).

[колгоспни^еі], [ідé], [п'ід'іішоў], [ўрожаї], [подéйкували^е], [заїди^е], [д'ітеї]

Визнач, у яких позиціях трапляється звук [і] у цих словах. Чи виявлені тобою позиції звука [і] такі самі, як і позиції звука [ʏ]? Запропонуй назву звука [і] за аналогією до назви звука [ʏ]: _____

Запиши затранскрибовані вище слова буквами. Якою буквою ти позначиш звук [і]?

Практикум

- 12 А. Перечитай уривок зі статті «Голодомор» Віктора Ющенка, де грубим шрифтом виділено всі випадки вживання букв й, я, ю, є, ї. Підкресли однією рискою ті букви, які позначають звук [й], та обведи ті, які позначають звук [і].

7 серпня 1932 року з легкої руки Йосипа Сталіна був підписаний кривавий, жорсткий, репресивний закон, який не мав прецедентів у світовій історії, котрий і став першим кроком до Голодомору в Україні.

Його назвали в народі «Закон про п'ять колосків» через те, що навіть за кілька колосків, узятих з поля, покаранням міг бути смертельний вирок як для дорослого, так і для дитини.

Офіційна ж назва документа – закон «Про охорону майна державних підприємств, колгоспів і кооперації за зміцнення суспільної (соціалістичної) власності» (Віктор Ющенко).

Звір свої підкреслення та обведення із друзями й подругами.

Б. Прочитайте в класі вголос кілька разів цей уривок, зважаючи на підкреслення й обведення. Прислухайся до того, як ти чи твої друзі вимовляють звуки [й] та [і]. Обговоріть свої слухові враження. Переконайтеся в правильності спостережень, звернувшись до Довідника.

Дискусійний майданчик

- 13 Як ти розумієш назву оповідання Зоряни Живки «Ангел на ймення грушка»? Вислови припущення, яку роль в оповіді гратиме грушка.

Прочитай епіграф до оповідання: Голодному – кожда страва добра (Нар. мудрість). Чи допомагає цей епіграф передбачити зміст твору?

Д **Епіграф** (від грецького *ἐπιγραφή* – напис) – влучний вислів, афоризм чи прислів'я, подані перед текстом літературного твору або перед окремими розділами. Зазвичай автори добирають епіграфи, які акцентують тему чи важливі мікротеми твору.

Форум читачів і глядачів

14 Прочитай перші два розділи оповідання *Зоряни Живки* «*Ангел на ймення грушка*» до слів «Але груша мовчала». Обговори в парі, про який час життя оповідачки йдеться у творі. Які риси характеру притаманні їй?

Практикум

15 Запиши словосполучення з тексту, вставляючи або не вставляючи апостроф на місці пропусків. Порівняйте в парі свої записи.

Пам..ятаю з дитинства, р..ясним цвітом, духм..яний хліб, св..ятої стихії, гар..яча перепічка, вечер..яти видавалося непосильною працею, м..якими губами, кучер..явилася кропива.

Форум читачів і глядачів

16 Продовж читати оповідання *Зоряни Живки* (третій розділ від слів «Бабуся чомусь не знала казок...» до кінця розділу). Чому бабуся оповідачки не читала їй у дитинстві казок? Обговоріть, як поступово змінювалися почуття й емоції дівчинки під час розмови з бабусею. Результати обговорення записуйте в рядках таблиці.

Розвиток емоційного стану людини під час бесіди

Репліка дівчинки	Почуття, емоції дівчинки
– Ну то прочитайте! Мама ж книжку лишила!	
– Бабусю, так не буває, щоб людина не вміла читати! Усі вміють читати! Навіть я.	
– Хіба вас мама не вчила читати?	
– Ну а школа? До школи ж ви мали ходити! Всі діти ходять до школи! Я вже теж ходжу. Ось зараз я ходжу в перший клас... А наступної осені піду в другий клас. Потім у третій. А коли я провчуся у школі стільки, як сестричка, то піду в університет... і буде в мене не одна вчителька, а десять професорів, і ота-акенні товсті книжки.	
– Бабусю, а чого ви не ходили до школи?	
– А чого ж ви наступної осені до школи не пішли?	
– Бабусю, як це «голод прийшов»?	
– Як це «не стало, що їсти»? Хіба ви не мали поля, не мали городу? Хіба тоді не садили картоплі? Не сіяли пшениці?	
– Й у вас не було хліба?	

Наукова лабораторія

- 17 А. Прочитай речення з тексту. Підкресли в них підмет і присудок. З'ясуй, форму однини чи множини мають у реченнях підмети. А присудки?

Як мати не старалася, не спромоглася мені на чоботи того року.
Тато застудилися й померли.

Поміркуй, чому стосовно матері чи тата оповідачка використовує форму множини. Обговоріть у класі, чи хтось із вас або вашого оточення дотримується такої традиції. Більше про це дізнайтеся в Довіднику в статті «Пошанна множина».

Б. Прочитай речення, звертаючи увагу на значення виділених форм дієслів.

Прийшло на людей страшне лихо. **Голод прийшов**. **Прийшли** лихі люди.

Де виділене дієслово вжито в прямому значенні, а де – у переносному? Прочитай статтю «**Пряме й переносне значення слова**» у Довіднику.

В. Розподіли наведені словосполучення залежно від значення виділених слів, уписуючи потрібні цифри в ту чи ту колонку таблиці.

(1)Віття **ворушилося** на вітрі. (2)**Гули** бджоли з дідової пасіки. (3)Груша **зацвітала** найпершою. (4)**Простують** пахощі свіжого хліба. (5)Корова трепетно-лоскітно **брала** шматочок. (6)**Зацвітала** сонячна мати-й-мачуха. (7)З усіх кутків злидні **дивилися**. (8)В її очах **застигла** скорбота. (9)**Родила** земля наша.

Пряме значення	Переносне значення

Обговоріть гуртом у класі, як уживання слів у переносному значенні допомагає увиразнити в тексті певну думку або емоцію.

Дискусійний майданчик

- 18 А. Порівняй думки героїні про грушу на початку оповідання *Зоряни Живки* та в кінці. Чому в назві твору авторка використала слово **грушка**, а не **груша**? Поділися своїми міркуваннями з однокласниками та однокласницями.

Б. Визнач, на які деталі звертає увагу оповідачка, коли описує грушу на початку та в кінці твору. Як ці деталі допомагають читачам сформулювати глибше враження про цей образ та його роль?

Форум читачів і глядачів

- 19 Пригадай, як називаються художні прийоми, коли в тексті часто повторюються певні голосні чи приголосні звуки. Прочитай уривок з оповідання.

Добре пам'ятаю її ще з дитинства: чорні гілки, схожі на розчепірені пальці казкової потвори, товстезний вузлуватий стовбур... Особливо страшно було проходити повз грушу ввечері – пізньої осені чи навесні, коли голе віття ворушилося на вітрі, мов крила дракона. Дуже рідко в тих гілках зависав ліхтарик-місяць або зорі, частіше за них чіплялися темні кошлаті хмари, які несли негоду. Лиха груша.

Часто повторювані голосні звуки	Часто повторювані приголосні звуки
[ ], [ ], [ ]	[ ], [ ], [ ], [ ], [ ], [ ]

Який емоційний ефект виникає завдяки часто повторюваним в уривку голосним звукам? Схарактеризуй часто повторювані приголосні звуки за ознаками

дзвінкості / глухості, сприйняття на слух. З якими відчуттями асоціюються ці звуки? Порівняй свої спостереження зі спостереженнями друзів і подруг. Обговоріть важливість звукових деталей тексту.

Польове дослідження

20 А. Знайди в оповіданні названі бабусяю події, що, на її думку, спричинили Голодомор, і запиши їх. Порівняй цей перелік з тим, що записав / записала однокласник чи однокласниця. Доповніть переліки одне одного.

Б. Об'єднайтеся в групи. Доповніть створені вами переліки причин Голодомору, скориставшись інформацією з оповідання *О. Данилевської «Червона мітла»* та статті *В. Ющенко*. Представте результати роботи класові.

Форум читачів і глядачів

21 Подивись анімафільм «*Голодний дух*» за QR-кодом. Визнач, для кого створено цю стрічку і з якою метою. Поміркуй, який вплив медіатекст про Голодомор може мати на громадську думку. Познач свою відповідь.

- Розкривати маловідомі сторінки історії України про геноцид, який учинила радянська влада проти українського народу.
- Формувати в нащадків співчуття до жертв Голодомору.
- Поширювати серед людей страх перед невідомим.

Д **Геноцид** (від грецького *γένος* – рід, плем'я та латинського *caedo* – убиваю) – цілеспрямовані дії на знищення повністю або частково груп населення чи цілих народів за ознакою належності до певної національності, раси, релігії тощо.

Дискусійний майданчик

22 А. Прочитай уривок з оповідання «*Ангел на ймення грушка*». Поміркуй, чому старші люди саме так поводитися.

...Ми ніколи не викидали їжі. Чомусь ніколи. І тато, і мама, й обидві бабусі, й обидва дідусі, і навіть всі тітки одноставно мені повторювали, що залишати в тарілці недоїдки – гріх. Не хочеш крізь силу доїдати – не бери наступного разу стільки.

...Всі якось дивно шанували той хліб. Варто було впустити кусник на землю, як чулося: «Підійми, поцілуй...»

Як змінюється ставлення оповідачки до їжі й, зокрема, до хліба наприкінці оповідання?

Запиши свої міркування (5–6 речень). У парі поділіться написаним.

Б. Обговоріть у класі такі питання:

- Яка тема й головна думка оповідання?

- Яких персонажів, змальованих у творі, можна назвати антигероями?
- Які образи природи є надзвичайно важливими для розкриття головної думки авторки оповідання?
- Образи яких предметів в оповіданні є важливими для розуміння почуттів дівчинки (оповідачки)?

Полюве дослідження

23 А. Прочитай уривок з оповідання та обговоріть у парі, чому під час збирання свідчень так важливо записувати на диктофон мовлення свідка певних подій. Що означає *розшифровувати записи*?

Завідувач кафедри історії мобілізував добровільних помічників, які збирали б свідчення людей, що пережили Голодомор. Зранку з нотатником я обійшла усіх старших людей на селі... «Мені б журналістський диктофон! Ох...» Розшифровувати записи мала наступного дня.

Д Свідчення – це повідомлення про щось, підтвердження чого-небудь очевидцем (свідок) або обізнаною в певній справі людиною.

Б. А як оформити запис усного мовлення так, щоб пізніше його легко можна було розшифрувати, якщо звукозаписувальна техніка не використовувалася? Обговоріть у класі спільно сформульовані правила.

Спробуй відновити слова за прикладами їх скорочень. Запиши ці слова. Правильність виконання завдання перевір за статтею «*Деякі правила скорочення слів*» у Довіднику.

обл. – _____	багатомов. – _____
млн – _____	см – _____
грн – _____	міськ. – _____
р. – _____	тис. – _____
км/год – _____	ПК – _____

Спільно поміркуйте, у яких життєвих, зокрема навчальних, ситуаціях вам може знадобитися вміння належно скорочувати слова.

Практикум

24 Обговоріть удома з рідними тему Голодомору. Можливо, й у вашій родині є болючі спогади, які варто пам'ятати як тобі, так і наступним поколінням, щоб таке лихо ніколи не повторилося. Поділіться пізніше в класі своїми враженнями від розповідей рідних.

Мірило поступу

1. Чому пам'ять про минуле важлива для нашого сьогодення?
2. Чи можна історію окремих людей назвати історією народу?
3. У якому стилі мовлення можна поєднати точність і пристрасність викладу?
4. Для чого використовують епіграф?
5. Яку цінність мають свідчення учасників подій для історії й для нащадків?

Тема 3.4. Вивчаю та пишу історію

З цієї теми ти дізнаєшся:

1. У чому цінність родинних історій?
2. Як просити про допомогу, щоб вам не відмовили?
3. Як співіснують правда та вигадка в родинних історіях?
4. Символом чого може бути рослина в художньому творі?
5. Як знання про сюжет можуть допомогти переказати будь-який твір?

Нові поняття теми

Комунікація	Інформація	Мовні засоби	Текст	Літературний твір
Погроза словесна	Сімейний архів	Пом'якшені приголосні звуки	Цитата	Сюжет

Форум читачів і глядачів

1 А. Прочитай у **Хрестоматії** анотацію до книжки італійської дитячої письменниці **Анджели Ханетті «Мій дідусь був черешнею»**. Випиши з анотації підказки, які допомагають зрозуміти, що це – епічний твір.

Б. Прослухай за QR-кодом уривок із твору **«Мій дідусь був черешнею»**. Хто з дідусів – міський Луїджі чи сільський Оттавіано – посадив черешню?

В. Хто є головними персонажами твору, а хто – другорядними? Як згадана в назві черешня може бути пов'язана із сюжетом твору? Запиши свої припущення. У парах прочитайте й обговоріть написане. За потреби відредагуйте свої тексти.

Д **Сюжет** (від французького *sujet* – тема, предмет) – сукупність подій, дій, учинків у їхньому розвитку в літературному, кінематографічному або іншому творі.

Практикум

2 За допомогою якої морфеми від слова **родина** утворилося слово **родинний**? Познач її у відповідному рядку нижче. Утвори від інших слів тим самим способом спільнокореневі слова та запиши їх буквами. З'ясуй, що відбувається зі звуками на межі кореня й суфікса за утворення похідних слів. Запиши транскрипцію утворених слів.

Родина – родинний [_____]

Стіна – _____ [_____]

Туман – _____ [_____]

Район – _____ [_____]

Бетон – _____ [_____]

Осінь – _____ [_____]

Обговоріть у класі зміст таких мовознавчих термінів, як «подвоєна буква» і «довгий звук». Уточніть результати своїх обговорень за **Довідником**.

Польове дослідження

3 А. Чи важливо мати цікаві родинні історії, щоб переповідати їх із покоління в покоління? Запиши свої міркування.

У парах прочитайте й обговоріть написане. З'ясуйте, чи трапилися у ваших творах слова з подвоєними буквами.

Б. Поцікався в батьків, чи є у вас сімейний архів або записана історія твоєї родини. Якщо є, то хто її писав? Коли? З якою метою? Якщо немає, то чи не хочеш це зробити ти з допомогою родичів (опікунів або піклувальників)?

Д **Архів** (від давньогрецького *ἀρχεῖον* – урядовий будинок) – сукупність листів, знімків, документів та іншого, що стосується діяльності певної установи чи особи. **Сімейні архіви** стосуються певної родини.

Започаткуй власний тижневий проєкт «**Родинні історії**». Розпитай своїх рідних або людей, які знають твою родину, про цікаві події, пов'язані з історією вашої сім'ї. Використай відеокамеру або диктофон для запису свідчень. Розшифруй почуті й записані тобою історії. Обери й представ у класі ті, якими ти хочеш поділитися з друзями й подругами.

В. Чи є у твоїй родині якась пам'ятна річ? За бажанням розкажи про неї в класі. Як такі речі та пов'язані з ними історії сприяють згуртованості членів родини? Запиши свої міркування. У парах прочитайте й обговоріть написане.

Практикум

4 Розглянь у **Хрестоматії** ілюстрації до повісті *Анджели Ханетті «Мій дідусь був черешнею»*. У творі немає опису зовнішності Тоніно. Але художниця *Анастасія Стефурак* зобразила й Тоніно. Як гадаєш, завдяки чому їй це вдалося? Яку роль відіграє опис героя (портрет) у художньому творі? Запиши свої міркування щодо обох питань.

У парах прочитайте й обговоріть написане. Які слова з подвоєними літерами трапилися у ваших текстах? Чи правильно ви записали ці слова?

Форум читачів і глядачів

5 Прочитай у **Хрестоматії** уривок «*Город*» з твору *Анджели Ханетті* до слів «І я провів у дідуся найкращий місяць свого життя». Обговоріть питання:

1. Кому з рідні дідусь Оттавіано здавався дивакуватим? 2. У чому, на думку оточення, виявлялося дивацтво дідуся? 3. Як це пов'язано з тим, що Тоніно називає місяць, проведений разом з дідусем, найкращим місяцем у своєму житті?

Практикум

6 А. У прочитаному тобою уривку є опис городу, яким опікувався дідусь Оттавіано. Які висновки про господаря цієї землі можна зробити на основі опису?

Б. Доведи, що слова **город**, **городництво**, **городина** є спільнокореневими. Доповни цей ряд ще кількома спільнокореневими словами.

Як ти поясниш появу звука [ц] в слові **городництво**? Як називається таке фонетичне (звукове) явище? Проілюструй його, дібравши до поданих слів спільнокореневі слова, утворені за допомогою суфікса **-ств-**.

виноградник – _____

бджоляр – _____

боягуз – _____

дивак – _____

фермер – _____

посередник – _____

садівник – _____

дитина – _____

юнак – _____

птах – _____

Обговори з однокласником чи однокласницею, які закономірності спостерігаються при додаванні суфікса **-ств-** до основ слів з різними кінцевими приголосними.

В. Прочитай епізод, коли дідусь Оттавіано просить доньку дозволити Тоніно провести з ним кілька тижнів у селі. Чи легкою була ця розмова для дідуся? Знайди в тексті твору й запиши цитати на підтвердження твоєї думки. У парі прочитайте й обговоріть написане.

Д **Цитата** (від латинського *cito* – приводжу в рух, викликаю) – точний, дослівний уривок з якого-небудь тексту. Академічна добросовісність передбачає, що мовець завжди має вказувати, з якого тексту він узяв цитату до власного тексту. На письмі цитати оформлюють за допомогою розділового знака – **лапок**.

Наукова лабораторія

7 А. Прочитай речення з тексту *«Мій дідусь був черешнею»* і доведи, що в деяких випадках заміна в слові твердого звука на м'який зумовлює появу нового слова з іншим значенням (з'являється новий мовний знак). Запиши це слово.

З боку річки дід висадив [р'ад] яблунь. [р'ад] – [_____]

Д В українській мові визначають **10 м'яких звуків**: [д'], [т'], [з'], [с'], [дз'], [ц'] [л'], [н'], [р'], [й]. З-поміж них 9 звуків, крім [й], мають твердий парний звук: [д], [т], [з], [с], [дз], [ц] [л], [н], [р]. Таку парність можна встановити, добираючи пари слів, значення яких розрізняють відповідні звуки: [тин] / [т'ін']. Тобто тверда або м'яка вимова певного звука може виконувати значеннєворозрізнявальну роль, через це тверді та м'які звуки вважають окремими звуками.

Продовж дослідження значеннєворозрізнявальної ролі звуків мови, парних за твердістю / м'якістю. Запиши поруч із поданим словом таке слово, яке відрізнялося б лише м'яким парним приголосним звуком.

[лук] – [_____], [тук] – [_____], [рис] – [_____], [ба́нка] – [_____]

[лаз] – [_____], [згин] – [_____], [га́лка] – [_____], [сад] – [_____]

Визнач, у яких позиціях у словах з'являються парні тверді та м'які приголосні звуки мови.

кінець слова

перед будь-яким голосним звуком

перед твердим приголосним звуком

Як ми позначаємо м'якість приголосного в транскрипції? А як ти це відобразиш, записуючи слово буквами? Запиши пари слів, утворені вище.

Що може трапитися, якщо м'якість не позначити? Поясни це на прикладах.

Б. Випиши з прочитаного тобою уривка «Город» слова, у яких є буква м'який знак. Поясни, у яких позиціях у слові вона трапляється та м'якість яких приголосних позначено цією буквою. Пригадай, чим буква м'який знак особлива.

В. Запиши буквами слова, подані в транскрипції. Як на письмі слід позначити м'якість приголосного звука в позиції перед голосним?

[л'ук] – _____ [с'ун'е] – _____ [л'оду] – _____

Г. Прочитай слова, дібрані з тексту, підкресли звуки [б'], [п'] [в'], [м'], [к'], [ч'].
[о́ч'і], [в'і́б'і́р], [в'і́др'а́зу], [к'і́не́ц'], [п'і́ка́п], [м'і́сце"]

З'ясуй і познач, у якій позиції в слові підкреслені тобою звуки трапилися.

- кінець слова   перед будь-яким голосним звуком
 перед твердим приголосним звуком   перед голосним звуком [і]

Спробуй з однокласниками та однокласницями пригадати хоч одне українське слово, де б звуки [б'], [п'] [в'], [м'], [к'], [ч'], а також звуки [г'], [к'], [х'], [ж'], [ч'] [ф'], [г'], [ш'], [дж'] були в кінці слова. Або, наприклад, перед голосним звуком [о]. Або перед твердим приголосним. Який висновок можна зробити з цього?

Зроби припущення, чи потрібно писати м'який знак у словах після букв, які позначають губні звуки [б'], [п'] [в'], [м'], [ф'], передньоязикові шиплячі [ж'], [ш'], [дж'], [ч'], глотковий [г'] та задньоязикові [г'], [к'], [х'].

Д Крім **10 м'яких приголосних звуків** [д'], [т'], [з'], [с'], [дз'], [ц'] [л'], [н'], [р'], [й], які трапляються в будь-якій позиції в слові (у кінці слова, перед будь-яким голосним або приголосним), в українській мові є **13 пом'якшених приголосних звуків** [б'], [п'] [в'], [м'], [ф'], [г'], [к'], [г'], [х'], [ж'], [ш'], [дж'], [ч'], які в словах трапляються лише в позиції перед голосними звуками, зазвичай перед звуком [і]. Саме тому на письмі **в словах після букв на позначення пом'якшених приголосних звуків букву м'який знак ніколи не пишуть**.

Пом'якшені приголосні звуки вважають звуками мовлення, а не звуками мови. Це варіанти відповідних твердих звуків, а не окремі звуки. Тобто, наприклад, звуки [б'] та [б] вважаємо одним звуком (варіантами одного звука), а не двома парними звуками, як, наприклад, звуки [д'] та [д], які є окремими звуками, які парні за ознакою «м'якість / твердість».

У транскрипції м'якість позначаємо так: ['], а пом'якшеність так: [' '].

Творча студія

8 Уяви, що тебе запросили озвучити аудіокнижку «Мій дідусь був черешнею». Попрацюйте в парах, читаючи розділ «Скалка в серці», запишіть його план. Виберіть кожен одну з частин і по чергово прочитайте вголос. Слухач оцінює читця за наведеними критеріями, зафарбувавши будь-яким кольором відповідне слово.

Мовлення читця	
швидко	повільно
голосно	тихо
емоційно	стримано
невимушено	дуже скуто
переконливо	непереконливо

Форум читачів і глядачів

- 9 З розділу «Скалка в серці» дізнайся, чому Тоніно хотів би стати пташкою. Поміркуй, за якою формулою розгорталося спілкування дідуса й онука: 1) Я – Ок, ти – Ок; 2) Я – Ок, ти – не Ок; 3) Я – не Ок, ти – не Ок; 4) Я – не Ок, ти – Ок.

Дискусійний майданчик

- 10 Розгляньте у Хрестоматії ілюстрації до книжки *Анджели Ханетті* з різними зображеннями черешні. Обговоріть, символом чого може бути рослина в художньому творі.

Творча студія

- 11 Прокоментуй слова дідуса Оттавіано: «Доки тебе хтось любить, померти неможливо». Напиши есе на цю тему. У парах прочитайте й обговоріть написане. З'ясуйте, чи були труднощі під час написання есе, заповнивши таблицю.

Труднощі під час запису висловлювання

Орфограми в різних частинах слова				Велика буква на початку речення та у власних назвах	Розділові знаки
Префікс	Корінь	Суфікс	Закінчення		

Форум читачів і глядачів

- 12 В одному з інтерв'ю *Анджела Ханетті* сказала: «Коли я пишу, то думаю про теми, які мені хотілося б висвітлити у книжці. У “Мій дідусь був черешнею” – це тема втрати». Стисло схарактеризуй стосунки між членами родини Тоніно. Що є тим «цементом», який тримає родину разом?

Дискусійний майданчик

- 13 Розгляньте за QR-кодом світлини з лялькової вистави **Полтавського театру ляльок**, створеної за мотивами повісті «Мій дідусь був черешнею». Які особливості декорацій, ляльок ви можете відзначити? Які, на твою думку, мотиви твору *Анджели Ханетті* зацікавили авторів вистави?

- мотив порятунку   мотив випробування   мотив утрати
 мотив покарання   мотив взаємодопомоги   мотив любові

Форум читачів і глядачів

- 14 Прочитай у Хрестоматії ще один уривок із цього твору під назвою «Черешня». Чому Тоніно висунув мерові ультиматум? Про яку рису вдачі Тоніно це свідчить?

Практикум

- 15 А. Кому з персонажів належать репліки, наведені в таблиці? Обговоріть у

класі комунікативні наміри мовців (переконати, пригрозити, наказати, пояснити тощо), посилаючись на текст уривку «Черешня». Заповніть таблицю.

Комунікативні наміри мовців

Репліка	Персонаж	Намір
– Тепер ідіть он туди і зріжте дерево, а тоді будете копати далі.		
– Та це ж дідусева черешня!		
– Мамо!		
– Агов, що це ти робиш? Нехай злізе, бо я викличу пожежників!		
– Вони хочуть зрізати черешню!		
– Нехай дитина злізе! У нас є розпорядження мера. Сьогодні мають розпочатися роботи.		
– Спробуй тільки до неї торкнутися!		
– Ти не змерз, Тоніно? Злізай уже, я тебе прошу.		

Д **Погроза** (словесна) – це обіцянка заподіяти зло, неприємність. Слід розрізняти погрозу беззахисній людині та погрозу з метою захистити когось або щось.

Б. Напиши потрібні префікси в наведених нижче словах. Спирайся на правило в **Довіднику**, яке пояснює, коли пишемо префікс з-, а коли – префікс с-.

..нервована, ..хвильована, ..дивована, ..тривожена, ..турбована, ..концентрована, ..фокусована, ..пантеличена, ..бентежена, ..чудована, ..ціпеніла, ..журена, ..харапуджена, ..лякана, ..полохана, ..томлена

В. Прочитай наведені нижче характеристики. У першу колонку таблиці запиши номери тих, які краще характеризують Тоніно, а в другу – які характеризують тата. Які характеристики стосуються обох персонажів?

(1)розлючений(____), (2)розгублений(____), (3)розсерджений(____), (4)розосереджений(____), (5)розважливий(____), (6)розгніваний(____), (7)роздратований(____), (8)безпечний(____), (9)безкомпромісний(____), (10)беззахисний(____), (11)безпомічний(____), (12)безславний(____), (13)безжурний(____), (14)безшабашний(____), (15)безщасний(____)

Характеризують Тоніно	Характеризують батька Тоніно
№	№

Познач у словах префікси. Спільно поміркуйте, чи їх написання відповідає правилу для префіксів з-/с-.

Г. Прочитайте вголос у швидкому темпі пронумеровані слова з префіксами **роз-** та **без-**. Уважно прислухайтесь до звуків на стику префікса й кореня. Біля кожного слова в порожніх дужках упиши цифру, під якою наведено прийнятний опис того, що ти чуєш:

1) [с]; 2) [с:]; 3) [зс]; 4) [з]; 5) [з']; 6) [з:]; 7) [ш:]; 8) [шч] або [жч]; 9) [ж:].

Обговоріть, у яких словах вимова збігається з написанням, а в яких – не збігається. Поміркуйте, які зі слів написані за фонетичним (звуковим) принципом правопису, а які – за морфологічним.

Д **Фонетичний (звуковий) принцип правопису** слів передбачає, що слова ми пишемо так, як вимовляємо, наприклад: [ма́ма] – мама. Натомість написання слів за **морфологічним принципом правопису** передбачає збереження в слові без змін тих морфем, із яких слово утворилося, незалежно від вимови слова, наприклад: студент + ств(о) = студентство, а вимовляємо [студе́нство].

Спробуйте самостійно сформулювати правило, яким слід керуватися для позначення на письмі префіксів **роз-** та **без-**. Перевірте його слухність за **Довідником**.

Дискусійний майданчик

- 16 А. Об'єднайтеся в групи й оберіть для роботи одну з наведених цитат:
- «Знаєш, що трапляється зі старими деревами, коли їх пересадити? Вони помирають».
  - «Знаєш, старі – як діти, вони не можуть бути самі, бо потребують одне одного».
  - «Якщо дерева дихають, то хто сказав, що вони не можуть сміятися?»
  - «Якщо слухати уважно і зосередитися, то можна побачити купу всякої всячини – так, ніби очі в тебе відкриті».

Спочатку прокоментуйте цитату індивідуально в зошитах за схемою:

1. Я вважаю, що... (уписати свою думку щодо обраної цитати)
2. Тому що ... (навести аргументи на підтвердження думки)
3. Наприклад, ... (підтвердити свої аргументи прикладом із прочитаного твору або власного досвіду)
4. Отже, ... (викласти висновок до наведених вище міркувань)

Потім обговоріть спільну позицію й занотуйте її на аркуші.

Б. Зверніть увагу на вживання лапок і розділових знаків при них у цитатах, наведених в цьому завданні. Узагальніть свої спостереження, звернувшись до теми «**Цитата**» в **Довіднику**.

Польове дослідження

- 17 Як ти вважаєш, яка основна відмінність у сюжетах таких жанрів, як оповідання (наприклад, «**Ангел на ймення грушка**» Зоряни Живки), повість (наприклад, «**Мій дідусь був черешнею**» Анджели Нанетті) та роман (наприклад, «**Бабця-бандитка**» Девіда Вольямса)? До якого роду літератури належать ці жанри?

Обговори свої відповіді з однокласниками та однокласницями. Переконайтеся в слухності ваших міркувань, звернувшись до статті «**Сюжет**» у **Довіднику**.

Мірило поступу

1. У чому цінність родинних історій?
2. Як просити про допомогу, щоб вам не відмовили?
3. Як співіснують правда та вигадка в родинних історіях?
4. Символом чого може бути рослина в художньому творі?
5. Як знання про сюжет можуть допомогти переказувати будь-який твір?

Тема 4.1. Бачу неймовірне навколо

З цієї теми ти дізнаєшся:

1. Чому люди, крім прізвищ, інколи мають прізвиська?
2. Як визначити жанр твору?
3. Чи всі люди мають власний девіз?
4. Коли повтор не є недоліком тексту?
5. Чому люди заперечують?

Нові поняття теми

Комунікація	Інформація	Мовні засоби	Текст	Літературний твір
Заперечення	Газета	Спрощення приголосних	Девіз	Композиція

Форум читачів і глядачів

- 1 Прослухай за QR-кодом перший розділ твору відомої шведської дитячої письменниці *Астрід Ліндгрен «Брати Лев'яче Серце»* і з'ясуй, хто є оповідачем у творі. Обговоріть це питання в класі.

Практикум

- 2 Обговори з однокласником або однокласницею наведені питання. Познач ті, з відповідями на які виникли труднощі.
- Оповідач у творі є спостерігачем чи персонажем?
  - Хто головні персонажі твору?
  - Що в словах оповідача вказує на родинну історію?
  - Яку мету має оповідач, говорячи «Розповідь моя буде схожа на казку..., а проте все це правда»? Чому він починає саме так?
  - В оригіналі прізвисько Карла – Scorpion, українською це перекладається як «сухарик». Поміркуй, чому перекладачка обрала для головного героя прізвисько Хрущик.
  - Як Юнатан пояснює походження прізвиська Хрущик?
  - Навіщо Юнатан розповів Карлові про Нангіялу? Знайди в тексті опис цієї країни. Як ти вважаєш, це реальна країна чи вигадана?

Наукова лабораторія

- 3 А. Перечитай у *Хрестоматії* перший розділ твору «Брати Лев'яче Серце». Запиши найважливіші деталі описів Юнатана й Карла.

Опис Карла	Опис Юнатана

Це описи зовнішності, характеру чи внутрішнього стану персонажів? Чи можна зробити висновок про ставлення Карла до старшого брата з того, як він його описує? Визнач, за якою формулою Карл спілкувався з Юнатаном та Юнатан з Карлом. Чи однакові ці формули?

Я – Ок, ти – Ок

Я – не Ок, ти – не Ок

Я – Ок, ти – не Ок

Я – не Ок, ти – Ок

Якби оповідь велася від імені Юнатана, як, на твою думку, він описав би брата? Створи й запиши такий опис. Обговоріть ваші описи в класі.

Б. Спільно поміркуйте, з якою метою письменники використовують описи зовнішності: для того, щоб допомогти читачеві виразно уявити персонажа, чи для забезпечення послідовного розвитку подій у тексті?

В. Прочитай у **Хрестоматії** стислий переказ прочитаного раніше повністю першого розділу. Чим повний текст і його переказ відрізняються? Чого саме немає в переказі, порівняно з повним текстом? Що справляє більше враження на читачів – переказ чи повний текст? Чому? Запиши відповіді на ці питання.

Обговоріть у парі свої записи, а також поміркуйте, чому в стислому переказі немає розлогих описів персонажів чи місцевості.

Д **Описи** (зовнішності, місцевості, стану персонажа тощо) не впливають на розвиток подій у художньому тексті, але дуже важливі для зображення індивідуальності персонажа, обставин, у яких відбуваються події. Описи разом із сюжетом є основою будови епічного твору, тобто його **композиції**.

Форум читачів і глядачів

4 Прочитай у **Хрестоматії** другий розділ твору «*Брати Лев'яче Серце*». Перший розділ *Астрід Ліндгрєн* завершує фразою «Отак ми собі гадали!». Яким відомим прислів'ям, пов'язаним із цією фразою, можна було б розпочати другий розділ? Наскільки точно це прислів'я відображає те, що відбулося згодом у житті братів?

Польове дослідження

5 **А.** Обговори в парі наведені питання. Підкресли ті, з відповідями на які виникли труднощі. Як відповіли інші однокласники та однокласниці?

- Як ми дізнаємось про те, що сталося з Юнатаном? Чому оповідач наводить статтю з газети?
- Якою могла б бути розповідь Карла про цю подію? Чим вона відрізнялася б від допису в газеті?

Д **Газета** – це періодичне або щоденне друковане видання, яке містить різноманітні матеріали про поточні події суспільно-політичного, культурного та економічного життя. Нині існують також онлайнві газети. Газети разом із журналами, збірками, листівками є друкованими засобами масової інформації.

Б. Поцікався вдома, які паперові (друковані) газети передплачує ваша родина або які онлайнві засоби масової інформації читають твої родичі. Чи є серед цих газет якась місцева? Чим, на твою думку, інформація в ній відрізняється від інформації в загальнонаціональних виданнях?

Форум читачів і глядачів

- 6 Знайди в другому розділі казки-повісті уривок, де авторка наводить допис учительки Юнатана в місцеву газету.

Яке ім'я-прізвисько дала вчителька Юнатанові Леву, чому саме таке?

Прочитай у **Хрестоматії** статтю про англійського короля Річарда Левове Серце. Знайди в ній і запиши інформацію, яка вплинула на вибір прізвиська для Юнатана. Обговоріть з однокласниками та однокласницями свої висновки. Чи збігаються ваші погляди?

Творча студія

- 7 Уяви, що ти працюєш на радіо й ведеш новинну передачу. Одного дня тобі треба озвучити новину про пожежу й трагічну загибель тринадцятилітнього хлопчика Юнатана. Попрацюй у парі з другом чи подругою. Почергово прочитайте статтю з другого розділу книги *Астрід Ліндгрен*. Слухач оцінює читця за наведеними критеріями, зафарбувавши будь-яким кольором відповідне слово.

Мовлення читця	
швидко	повільно
голосно	тихо
емоційно	стримано
невимушено	дуже скуто
переконливо	непереконливо

Дискусійний майданчик

- 8 Знайди в другому розділі й прочитай уривок, у якому Карл спілкується з голубом. Чи можна образ голуба у творі вважати символом?

Обговоріть у класі, символом чого можуть бути образи птахів у художніх творах, наприклад голуб або голубка, лелека або журавель, зозуля, сова або сич, ворон або ворона, синичка, горобчик чи інші. Чи пов'язані символічні значення птахів з якимись народними уявленнями чи міфами, легендами, зокрема й біблійними?

Наукова лабораторія

- 9 А. Під час ознайомлення з дописом учительки та статтею про англійського короля тобі, мабуть, упало в око різне написання імені цього короля: **Річард Лев'яче Серце** і **Річард Левове Серце**. А крім цього, трапляється ще й варіант **Річард Левине Серце**. Розподіліться в класі на три групи, кожна з яких має з'ясувати за тлумачним словником значення одного з прикметників **левиний**, **лев'ячий** та **левовий**. Обговоріть результати пошуків. А тепер з'ясуйте, чи відрізняються за значенням прикметники **серцевий**, **сердечний** і **сердешний**. Зробіть висновки щодо того, чи завжди спільнокореневі прикметники є взаємозамінними.

Б. Визнач корінь у спільнокореневих словах та формах того самого слова.

серце, сердець, сердечко, серденько, серцевий, сердечний, сердешний, безсердечний, передсердя, серцевина, осердя, серцебиття, сердобольно

Спільно обговоріть, що відбувається з коренем у цих словах. Чи щось подібне спостерігаємо в наведених нижче випадках?

тиждень – тижневик, проїзд – проїзний, щастя – щасливий, жалість – жалісний, бризкати – бризнути, область – обласний, кількість – кількісний, радість – радісний, капуста – капусняк, якість – якісний, честь – чесний

Підкресли в першому слові кожної пари слів ту букву, яка позначає звук, що зник у другому слові, наприклад: **тиждень** – **тижневик**. Тепер ланцюжком у класі послідовно вимовляйте одне за одним кожне друге слово, а потім вимовляйте його ще раз, але так, ніби в ньому є підкреслена в першому слові буква, а отже, ніби в ньому треба вимовляти й відповідний звук. Наприклад: **ти[жн]евик/ти[ждн]евик**. Яке з двох слів легше було вимовити? Чи можна таке явище легшої вимови назвати **спрощенням**? Обговоріть у класі, як і коли виникають такі спрощення. Перевірте правильність своїх висновків у **Довіднику**.

Форум читачів і глядачів

10 А. Послухай за QR-кодом третій розділ книги «*Брати Лев'яче Серце*», звертаючи увагу на опис нового житла Карла та Юнатана.

Б. За допомогою діаграми Венна порівняйте в парі описи квартири на третьому поверсі, де жили брати Леви, і будинку братів Лев'яче Серце в Нангіялі. Чому нове житло де в чому схоже на попереднє?

В. Прослухай четвертий і п'ятий розділи казки-повісті *Астрід Ліндгрен* за QR-кодами. Перекажіть у парі по одному розділу, зосереджуючи увагу на подіях.

Дискусійний майданчик

11 Чи можемо ми визначити жанр твору на підставі прочитаного й прослуханого? Обґрунтуй свою думку, спираючись на фрагменти.

Практикум

12 Обговоріть у парі наведені питання. Підкресли ті, з відповідями на які виникли труднощі. З'ясуй, як відповіли інші друзі та подруги.

- Як проводили час Карл і Юнатан у Нангіялі?
- Із ким тут познайомився Карл?
- Як Карл поставився до кожного з нових знайомих?
- Чи однаково оцінив усіх знайомих Карл?
- У чому Юнатан допомагає Софії?
- Чи все Юнатан розповідає своєму братові?
- Що розповів Юнатан про другу долину Нангіяли?
- Хто така Софія насправді?
- Навіщо Юнатанові скриня із секретом?

Форум читачів і глядачів

13 Прочитай у **Хрестоматії** шостий розділ повісті *Астрід Ліндгрен*. Знайди в тексті девіз Юнатана. Запиши його.

Як ти розумієш цей девіз? Як Юнатан його дотримувався?

Поміркуй, яким міг би бути твій девіз. За бажанням запиши його і дізнайся, які девізи записали твої однокласники та однокласниці. Обговоріть, який девіз можна обрати для вашого класу.

Д Девіз – стисле формулювання провідної ідеї, програми дій.

Творча студія

- 14 Вирушаючи на пошуки брата, Карл залишає Софії лише приховані послання: «Хтось гукнув мене вві сні, я шукаю вдалині, аж за горами високими, його» та «Руда борода хоче мати білих коней і знає надто багато. Бережіться!». Чи справді вони незрозумілі для всіх, крім Софії? Як би ти зашифрував / зашифрувала ці послання? Запиши свій варіант. За ідеями можеш звернутися до **Хрестоматії**, ознайомившись з інформацією «*Тємні шифри*».

Дискусійний майданчик

- 15 **А.** Прочитай уривок. Обговоріть у класі, чому Карл все ж узяв запропоноване Губертом м'ясо. Чи правильно вчинив хлопчик?

– Хочу дати тобі ось це, – відповів Губерт і простяг мені щось загорнене в білу полотнину. – Ти вчора ввечері здавався дуже пригніченим і голодним, от я й подумав собі: може, в Рицарському дворі тепер, коли Юнатан ще не вернувся з полювання, суточно з харчами?

Я не знав, що казати й що робити. Взяв пакуночок і промимрив: «Дякую». Але ж не міг я прийняти їжу від зрадника! Чи міг?

Я розгорнув полотнину й витяг із неї чималий шмат баранини – такої копченої й підсушеної, що зветься шинкою.

Б. Знайди в тексті й прочитай опис Губерта та його поведінки. Обговоріть спільно, чому Губерт викликав підозру в Карла. Чи не помилявся Карл у своїх підозрах? Чи завжди можна судити людину за її зовнішністю? Чи завжди сказане нами свідчить про наші справжні думки й почуття?

Польове дослідження

- 16 Прочитай уривки з твору і визнач, які засоби виразності використано в них. Запиши свою відповідь.

1) Я лежав на канапі і все думав про Юнатана, аж голова в мене розколювалась. І так тужив за ним, як ніхто ні за ким не тужив.

Моя відповідь: _____

2) А коли звів очі, то побачив на підвіконні голуба, що дивився на мене лагідними очима. Білого як сніг, зверніть увагу, не сірого, як усі голуби в нас на подвір'ї! Білого як сніг голуба – ніхто не зрозуміє, що я відчув, побачивши його.

Моя відповідь: _____

3) Я відчув, що почервонів, мов буряк.

Моя відповідь: _____

З'ясуй, які відповіді дали однокласники та однокласниці. Яку роль визначені засоби виразності відіграють у тексті? Вони допомагають читачеві краще зрозуміти зміст чи сильніше переживати емоції?

Форум читачів і глядачів

17 Прослухай ще кілька наступних розділів книги *Астрід Ліндгрен «Брати Лев'яче Серце»* за такими QR-кодами:

Розділ 7

Розділ 8

Розділ 9

Розділ 10

Об'єднайтеся в групи й вибірково перекажіть по одному розділу, зосереджуючи увагу на подіях.

Практикум

18 Обговоріть у парі наведені питання. Підкресли ті, з відповідями на які виникли труднощі.

- Що відчував Карл, відправляючись у подорож?
- Як Карл урятувався від вовків?
- Чи здалася тобі підозрілою поява Губерта?
- Про що дізнався Карл, підслуховуючи розмову двох вояків Тенгіла?
- Карл був упевнений, що очікуваним зрадником виявиться Губерт. Чи думав / думала ти так само, слухаючи розділ 7? Чи в тебе були інші ідеї? Які? Чому?
- Про що дізнався Карл із розмови вояків зі зрадником?
- Які риси характеру проявив Карл, коли його ввіймали?
- Як йому вдалось урятуватися?
- Хто виявився справжнім зрадником? Знайди опис його і його дій. Чому він не викликав підозри?
- Поміркуй, чи міг Карл одразу правильно оцінити Губерта і зрадника? На що треба було звернути увагу?

Обговори з друзями й подругами, у чому ваші погляди збіглися.

Польове дослідження

19 А. У творі білі голубки переносять таємні повідомлення: «Учора схопили Урвара й ув'язнили в печері Катли. Хтось із Вишневої Долини виказав його схованку. Серед вас є зрадник, довідайтеся, хто він!» та «Ім'я навіки проклятого зрадника – Йосі Золотий Півень. Негайно візьміться до нього. Мій брат тепер тут».

Проте ці повідомлення не зашифровані. Як би ти приховав / приховала зміст цих звісток? Відповідь запиши.

Б. Знайди у *Хрестоматії* в третьому розділі опис Вишневої Долини і в аудіозаписі в розділі 10 – опис Шипшинової Долини. Порівняй ці описи. Які засоби використовує авторка, щоб показати відмінність вільної Вишневої Долини від поневоленої Шипшинової Долини? Відповідь запиши.

В. Які засоби виразності використано в наведених уривках? Відповіді запиши.

1) Тоді ліг у найтемнішому й найдалшому кутку печери, загорнувся в ковдру й заснув як мертвий, навіть не встиг навіяти собі ніяких страхів.

Моя відповідь: _____

2) Знав, що їм нічого їсти і що вони зовсім не веселі й не спокійні, а нещасні.

Моя відповідь: _____

3) Шипшина дуже гарно пахне. Не міцно, а ніжно.

Моя відповідь: _____

4) Побачив, як Тенгіл зійшов із човна на поміст, сів у сідло, проїхав крізь браму і раптом опинився так близько від мене, що я розгледів його жорстоке лице й жорстокі очі. Він жорстокий, як гадюка, сказав Юнатан. Такий він і був – по-звірячому жорстокий і кровожерний.

Моя відповідь: _____

Обговоріть, з якою метою авторка використовує ці засоби у фрагментах. А навіщо вона використовує повтори?

Практикум

20 Поясни значення виділених сполук у реченнях із повісті.

Можна було подумати, що люди сидять собі, смачно вечеряють або просто розмовляють, граються зі своїми дітьми й наспівують їм пісеньки, одне слово, приємно **бавлять вечір**.

...він **важив життям** щоразу, коли залишав свій сховок у таємній комірчині, яку звав «кублом».

На Додіра **жаль було дивитися**.

– Його вельможності скоро **урветься терпець**, – повів далі П'юке.

Тенгіл наказав усім чоловікам Шипшинової Долини **вишикуватись перед ним у лаву**.

Якби про це довідався Тенгіл, то **залив би їм сала за шкуру**.

Форум читачів і глядачів

21 Прослухай наступні розділи казки-повісті *Астрід Ліндгрен* за QR-кодами:

Розділ 11

Розділ 12

Розділ 13

Поділіться в класі на три групи, кожна з яких має переказати зміст свого розділу за основними подіями. Як називаємо ці елементи сюжету? Чому?

Польове дослідження

22 А. Вояки Тенгіла так описували зовнішній вигляд Юнатана: «Незвичайно вродливий юнак з русявим чубом і блакитними очима, високий, стрункий».

Чи можна за таким описом знайти людину? Чим, на твою думку, відрізняються між собою описи в художньому творі та в поліцейських повідомленнях з метою ідентифікації (упізнання) людини?

Спробуй створити словесний портрет Юнатана. Обміняйтеся в парі текстами, щоб визначити, чи вказали ви на таке:

- загальні фізичні ознаки (стать, вік, зріст, статура);
- анатомічні ознаки (фігура, волосся, обличчя, брови, очі, ніс, губи, зуби тощо);
- поведінкові характеристики (постава, хода, жести, міміка, голос, манера поведінки, особливості мовлення);
- супутні ознаки (одяг і його особливості, аксесуари);
- інші особливі прикмети.

Б. Спробуйте здійснити за цими пунктами опис одне одного.

Практикум

23 А. Які засоби виразності використано в наведених уривках?

1) Спалахнула ще одна блискавка, страшніша за всі інші. На мить вона осяяла все навколо.

Моя відповідь: _____

2) І в тому світлі я побачив Катлу. Я побачив Катлу.

Так, я побачив Катлу, а що було далі, не пам'ятаю.

Моя відповідь: _____

3) Тієї ночі мало хто спав. Нарешті настав ранок.

Так, настав ранок і день повстання.

Моя відповідь: _____

Обговоріть, для чого авторка використовує повтори в тексті.

Б. Поясни значення виділених сполук у реченнях із повісті.

– Чого ви шукаєте? – спитав він. – Того Юнатана Лев'ячого Серця взагалі, мабуть, немає. Ви його вигадали, щоб ходити по хатах і **робити** людям **розгартіяш**.

– Всі як один **дурні непроторенні**, – зробив висновок Матіас.

Нічого, що тут темно, **хоч око виколи**...

Хай тому Тенгілові **добра не буде!**

Тепер їдь собі, Перку, **мчи, голубе, на зламану голову**.

В. Постав наголос у словах: вишикуватись, розгартіяш, непроторенні.

Дискусійний майданчик

24 Юнатан ризикував життям, щоб урятувати Тенгілового вояка Перка, хоча той міг упізнати і схопити його. Чому він так вчинив? Знайди відповіді в тексті (аудіозаписі). Обговоріть у класі запропоновані вами пояснення вчинку Юнатана.

Практикум

25 Юнатан в одному з епізодів сказав: «Тирани завжди бояться». Чи згодний / згодна ти з ним? Запиши свої міркування, спираючись на факти з історії чи інших творів.

Дискусійний майданчик

- 26 У розділі 14 між Урваром і Юнатаном виникла суперечка:
- Але ж я не можу нікого вбивати, – сказав Юнатан. – Ти сам знаєш це, Урваре!
  - Навіть тоді, коли йдеться про твоє життя? – спитав Урвар.
  - Навіть тоді, – відповів Юнатан.
- Урвар не міг цього зрозуміти, і Матіас також.
- Якби всі були такі, як ти, – сказав Урвар, – то зло запанувало б на віки вічні!
- Знайди в тексті, як заперечив Урварові Карл. Із чією думкою кожний / кожна з вас погоджується? Аргументуйте.

Д **Заперечення** – висловлювання, у якому мовець не погоджується з ким- або чим-небудь у чомусь, висловлює протилежну думку або доказ проти чогось. Мовці часто висловлюють заперечення категорично (безумовно, рішуче).

Форум читачів і глядачів

- 27 Карлові з Юнатаном довелося залишити Нанг'ялу. Обговоріть у класі, чи було причиною тому лише поранення Юнатана? Який прихований зміст вклала авторка у фінал своєї повісті? Яка основна ідея твору?

Творча студія

- 28 *Астрід Ліндгрен* відкидала можливість написання продовження повісті, але схематично змалювала майбутнє героїв ось так:

Обидва брати оселилися в Яблуневій Долині разом з Маттіасом і відтепер могли будувати хатини, роз'їжджати по лісах і спати біля вогнища. У Карла з'явився свій песик на ім'я Мекке. Дракониша Катла і зрадник Йоссі потрапили не в Нанг'ліму, а в іншу країну під назвою Локруме.

Запропонуй продовження повісті *Астрід Ліндгрен*. Опиши життя Юнатана й Карла в Нанг'лімі. Яким буде їхній будинок, чи будуть у них пригоди, чи їхнє життя буде спокійним і розміреним? Обговоріть у парі сюжет створених вами текстів за такими питаннями:

- Що стало зав'язкою всіх наступних подій у житті братів?
- Як розвивалися події після зав'язки?
- Яка подія стала кульмінаційною?
- Як розв'язалася проблема, яка виникла («зав'язалася») на початку?

Намалюй схему свого сюжету, позначивши кружечками **зав'язку**, **розвиток подій**, **кульмінацію** і **розв'язку**.

Мірило поступу

1. Звідки беруться прізвиська?
2. Які ознаки тексту є істотними для визначення жанру?
3. Чи можуть люди «запозичувати» девізи?
4. Коли повтор стає засобом виразності?
5. Чому заперечення часто висловлюють категорично?

Теми 4.2. Дивуюся й дивую

З цієї теми ти дізнаєшся:

1. Як мова твору може розказати про час і місце подій?
2. Для чого цікавитися, до якого жанру належить твір?
3. Що таке буктрейлер?
4. Про що може бути передмова в казці?
5. Чому важливо піклуватися про власне емоційне здоров'я?

Нові поняття теми				
Комунікація	Інформація	Мовні засоби	Текст	Літературний твір
Насмішка	Буктрейлер	Етнографічна територія	Відеомонтаж	Пролог

Польове дослідження

1 А. Під час читання казки-повісті Астрід Ліндгрен «*Брати Лев'яче Серце*» тобі траплялося чимало невідомих слів іншомовного походження. Утім і серед українських слів є ще багато незрозумілих для тебе, наприклад діалектизмів, архаїзмів, історизмів тощо. Прочитай наведені слова. Щодо значення яких слів у тебе виникли питання? Обведи їх.

- 1) ґазда, господар; вівчар, чабан, пастух, пастушок; нень, неньо, батько; драпуга, скупак, скупар, скупендяжко, псявіра, відлюдько, хитрюга;
- 2) король, тиран, монарх, вельможа, граф, принц, панич, слуга, паж, клоун, жовнір, вартовий, челядь, владика, кат, охорона;
- 3) ґражда, стайня, стодола, оборіг, садиба, замок; гараздувати, хазяйнувати, господарювати; мжичити, крапотіти; кпити, насміхатися; уздріти, побачити;
- 4) файно, навперестриб, навпрошки, навздогінці, голіруч, пиняво, некрадки, невтямки, навстіж; гроші, монети, злото, золото, червінець;
- 5) фрїлка, фрела, фрїлочка, сопілка, сопілочка, трембіта; трачка, опилки; шати, одяг; їдло, їжа, люцерка, люцерна, травичка; глей, сік; стіг, копиця;
- 6) бескеття, урвище; смерека, ялиця, глиця, бриндушка; полонина, дебрина, плай, скала, пуца, галявина, поляна, галявня, грунь, обоча, скала, леговище, нетрі, гущавина, калабаня, калюжа;
- 7) сарна, сарничка, лань, олениця, кізлиця, олень, сохатий, рогань, сохань; росохи, роги, панти; отара, стадо, череда.

Б. Об'єднайтеся в сім груп і розподіліть між собою групи слів. Кожна група має визначити **діалектизми** (підкреслити однією лінією), **історизми** (підкреслити пунктирною лінією) та **архаїзми** (підкреслити хвилястою лінією). У разі сумнівів користуйтеся тлумачним словником.

Представте в класі результати роботи, правильно наголошуючи слова й пояснюючи їхнє значення.

В. Уявіть, що якийсь письменник вирішив використати ці слова для написання твору. Обговоріть гуртом такі питання:

У якому регіоні нашої країни могли б відбуватися події?

У який час могли б відбуватися події?

Про що міг би бути цей твір? (Придумайте тему й коротко опишіть сюжет).

Г. Прочитай у *Хрестоматії* статтю «*Етнографічні регіони України. Коли вони сформувалися та звідки пішли їхні назви*». Розглянь наведені в ній мапи та ілюстрації, ознайомся з текстом. Чи правильним було твоє припущення щодо місця подій можливого твору (тобто щодо регіону України)? Запиши найважливіші докази з тексту.

Узгодьте свої гіпотези в парі, представте спільну думку класові й гуртом дійдіть висновку щодо місця подій уявного твору.

Наукова лабораторія

2 У прочитаній статті тобі трапилося багато назв областей і етнографічних (історичних) територій нашої країни. У якому етнографічному регіоні мешкаєш ти? У якій області? Районі / місті / селі? Запиши ці назви.

Етнографічний регіон _____

Область _____

Район _____

Місто _____

Село, селище, хутір _____

До якої частини мови належать записані тобою назви області та району? Запиши, що є спільного в будові цих слів. _____.

Спробуй утворити від цих слів іменники за допомогою суфікса **-ин-** за зразком:

слобожан[с'к]ий – Слобожан[шч]ина; буча[ц'к]ий – Буча[чч]ина, південнобу[з'к]ий – Південнобу[жч]ина

Запиши утворені варіанти. Обговоріть у парі, які звукові зміни відбуваються і як це позначається на письмі. За потреби зверніться до **Довідника**.

Форум читачів і глядачів

3 А. Пригадай прочитаний тобою раніше твір *Миколи Вороного «Євшан-зілля»*. Що характерно для цього твору, який за жанром є **поемою**? Обговоріть у класі, чого очікувати читачеві від твору, знаючи, що це поема.

Б. Прочитай у *Хрестоматії* першу частину поеми *Дмитра Павличка «Золоторогий олень»* і з'ясууй, яку саме подію автор робить зав'язкою всіх наступних подій у житті гуцульського хлопчика Василька. Між ким виникає конфлікт і чому? Спрогнозууй, чим може «розв'язатися» в кінці твору те, що «зав'язане» на його початку.

В. Доведи, що вже за першою частиною твору *Дмитра Павличка* можна стверджувати про належність цього твору до жанру поеми. Обговоріть у парі, які ознаки лірики та які ознаки епосу має цей твір.

Наукова лабораторія

4 А. Знайди й прочитай ті строфи поеми, у яких ідеться про Карпатський край. Зроби й запиши припущення, чому автор починає свій твір з опису Карпат, а не відразу розповідає про гуцульського хлопчика Василька.

Б. Переглянь трейлер лялькової вистави «*Золоторогий олень*», створеної за мотивами поеми *Дмитра Павличка* у Львівському театрі ляльок, за QR-кодом. Яка музика використана в цій виставі? Чому?

В. Зроби й запиши припущення, чому автор після опису Карпат не відразу переходить до розповіді про Василька, а розказує про життя і вдачу людей з прагуцульських родів.

Г. Переглянь два відео про Карпати за QR-кодами. Чи є в цих відеороликах інформація, яка дає підстави сприймати твір *Дмитра Павличка* «*Золоторогий олень*» як достовірний? Що це за інформація? Запиши її.

Практикум

5 Обговори з однокласником або однокласницею наведені питання. Підкресли ті, з відповідями на які виникли труднощі. З'ясуй відповіді інших друзів і подруг.

- Коли відбуваються події? Наведи докази.
- Де відбуваються події?
- Хто з персонажів твору герой, а хто антигерой?
- Які риси характеру притаманні Василькові? Обґрунтуй свою думку, покликаючись на текст.
- Які риси характеру притаманні королю? Обґрунтуй свою думку, покликаючись на текст.
- Які особливості мови твору?

Поміркуйте, наскільки ваші відповіді збігаються з тими припущеннями щодо можливого твору, які ви робили раніше. Оцініть точність вгадування за 5-бальною шкалою (1 – слабкий прогноз, а 5 – влучний прогноз).

Польове дослідження

6 А. Визнач, який мовленнєвий жанр використав батько Василька, промовляючи до короля.

– Гарно бігаєте ви,
Мабуть, швидше зайця!

похвала

запрошення

насмішка

вітання

Д **Насмішка** – це глузливий жарт, висміювання когось, чогось.

Б. Постав наголоси в словах. Напиши на місці пропусків літери **е** або **и**. У разі сумнівів щодо написання потрібної літери перевіряй за правилом наголошеного звука або звертайся до орфографічного словника.

л..б..дина, ведм..дило, ол..ні, д..ч..на, тр..мтіли, в..лося, д..тяти, кр..ваво, загр..буці, заб..рати, ол..нину, х..жаки, п..ха, шв..денько, зал..шилися, б..нтежила, п..кла, д..тячій

Творча студія

7 А. Уяви, що ти журналіст / журналістка і тобі необхідно взяти інтерв'ю в поета *Дмитра Павличка*, автора поеми «*Золоторогий олень*». Як ти знаєш, добрий інтерв'юєр чи інтерв'юєрка не йдуть до співрозмовника, заздалегідь не підготувавшись. З'ясуй із різних джерел важливі дані щодо біографії *Дмитра Павличка*. Запиши 4–5 запитань, які допомогли б тобі провести розмову з поетом так, щоб вона була цікавою майбутнім читачам / глядачам цього інтерв'ю.

Б. Обговоріть у класі підготовлені запитання і виберіть з-поміж них 7 найцікавіших. Укладіть спільний перелік запитань.

Практикум

8 А. Дочитай поему до кінця. Об'єднайтеся в кілька груп. Заповніть таблицю, запропонувавши назви для всіх частин поеми «*Золоторогий олень*». Обговоріть у групі й запишіть у відповідну колонку основні події, про які йдеться в кожній із частин. Визначте й запишіть, у якій частині та яка подія була **зав'язкою**, у яких частинах розказано про **розвиток подій**, у якій частині відбулася найнапруженіша подія (**кульмінація**) і в якій – відбулася **розв'язка**.

№ частини	Назва	Події	Роль у сюжеті
1-ша частина			
...			

Обговоріть з іншими групами результати своєї роботи. Чи виникли у вас розбіжності у визначенні події-зав'язки, події-кульмінації та події-розв'язки? Якщо так – то спробуйте знайти спільне бачення.

Б. Переглянь за QR-кодом мультфільм «*Золоторогий олень*». Порівняй сюжети анімаційного фільму та поеми *Дмитра Павличка*. Порівняй текст поеми з тим, який звучить в анімафільмі. Напиши, чим відрізняється фільм від однойменної поеми.

В. У початкових титрах анімафільму сказано, що його створено за мотивами поеми *Дмитра Павличка*. Визнач, які саме мотиви зацікавили авторів мультфільму.

мотив творчості

мотив випробування

мотив свободи

мотив помсти

мотив дружби

мотив втрати

Дискусійний майданчик

9 А. Спільно обговоріть, як ставиться олень до своїх золотих рогів. Позначте відповідь на шкалі та аргументуйте свою позицію, наводячи докази з тексту поеми.

Як олень ставився до своїх золотих рогів?

Олень пишався й вихвалявся своїми золотими рогами

Олень соромився своїх золотих рогів

Олень уважав, що це його доля, і змирився з своїми золотими рогами

Важко визначитися

Б. Як ставилися інші персонажі поеми до золотих рогів? Чому, наприклад, у Василька і короля це ставлення різне? Чи дійсно **золото, злото** – це найбільша цінність у житті? Обговоріть свої думки в класі. Що ж є цінністю в житті?

В. Чи змінювалося ставлення оленя до своїх рогів упродовж розвитку подій? У якій життєвій ситуації олень усвідомив, що свої золоті роги, які насправді «варті більше, ніж усі стоги й оборogi», він готовий віддати за «стебло єдине»? Поміркуйте в парі, від чого може залежати наша оцінка обставин, подій, явищ. Наскільки важливим є фізичне здоров'я і від чого воно залежить?

Практикум

10 Розподіліть цитати з поеми *Дмитра Павличка* між групами. Обговоріть відповідну цитату й повідомте іншим групам, з якого вона епізоду твору, що означає. Наскільки актуальними є думки поета для сьогодення?

«Що незвичність і краса – то біда і згуба...»

«Хто за золотом біжить, той загубить совість!»

«Злих людей чуже добро в саме серце коле».

«Кожен платить у житті за свою скупоту».

«Але горе – це вогонь, що від сліз не гасне».

«Вільні люди там, і їм золота не треба».

Творча студія

11 А. Об'єднайтеся в кілька груп. Створіть групою буктрейлер до поеми *Дмитра Павличка «Золоторогий олень»*. Розмістіть свій творчий доробок на онлайнній дошці для спільного перегляду.

Як створити буктрейлер

1. Створіть сценарій до буктрейлера (продумайте сюжет і напишіть текст). Важливо, щоб у ньому була інтрига, тобто щось, що зацікавлює, містить якусь недомовленість, таємницю. Сюжет сценарію має бути вибудований так, щоб читачеві неодмінно захотілося дізнатися, що ж буде далі. А дізнатися це можна, лише прочитавши книгу.

2. Доберіть до свого сценарію картинки, відскануйте ілюстрації з книги, зніміть відео з власною участю.

3. Запишіть озвучений текст, якщо це передбачено вашим сценарієм.

4. Завершальний етап – відеомонтаж. Виріжте зайве, склейте вдалі фрагменти відео, додайте звукову доріжку (з цього питання краще проконсультуватися в дорослих). Тривалість вашого відеоролика не повинна перевищувати 3 хвилини.

Д **Буктрейлер** (від англійських *book* – книга та *trailer* – тягач, причіп) – короткий відеоролик за мотивами книжки з метою заохотити прочитати її. Як і в кінотрейлерах, розповідь про книжку в буктрейлерах подається в образній, візуально ефектній та гостроцікавій формі.

Д **Відеомонтаж** – добір і об'єднання окремо знятих фрагментів відео в закінчений відеоролик, кінострічку тощо.

Б. Перегляньте на онлайнній дошці буктрейлери інших груп. Обговоріть гуртом, авторам якого відеоролика дійсно вдалося створити інтригу, щоб спіймати майбутнього читача «на гачок».

Форум читачів і глядачів

- 12 Прослухай аудіокнижку Ганса Крістіана Андерсена «Снігова Королева» за QR-кодом. Поміркуй, чи є в цій казці та в поемі «Золотий олень» Дмитра Павличка спільні теми або мікротеми. Які саме? Запиши.

Дискусійний майданчик

- 13 Прочитайте у Хрестоматії першу частину «Розбите дзеркало». Чи з'являються в цій частині головні персонажі? Про що важливе хоче розказати читачеві автор до того, як з'являться головні персонажі? Яка роль цієї частини в тексті?

Д Пролог – вступна частина якогось тексту, введення, передмова; у літературі – початок оповіді, де описано події, що передували головним подіям (сюжету).

Практикум

- 14 Поміркуй, чому Ганс Крістіан Андерсен сказав, що «Найбільш дивною казкою є життя людини». Напиши есе, у якому погодься чи не погодься з думкою письменника-казкаря. Аргументуй свою позицію, наводячи доречні приклади. Обміняйтеся з другом чи подругою текстами та визначте, чи є в них:

чітка позиція

міркування (аргументи)

приклади

яскраві визначення

цікаві порівняння

несподівані окличні запитання

Творча студія

- 15 Об'єднайтеся в групи, прочитайте у Хрестоматії уривок із казки «Снігова Королева» («Оповідання друге. Хлопчик і дівчинка» до слів «Другого дня був славний мороз») та перетворіть цей текст на уривок тексту п'єси до однойменної вистави.

Перед початком роботи пригадайте, що ви знаєте про п'єсу, і заповніть пропуски, використовуючи слова з Довідки після тексту.

П'єса – це загальна (родова) назва творів, які належать до такого роду літератури, як _____. Вони призначені для показу на сцені в театрах. П'єса, яку ми бачимо на сцені, називається _____. Авторів п'єс називають _____.

Відповідно до зображення дійсності п'єси поділяють на три основні жанри: _____, _____, _____.

Крім того, п'єси можуть поєднувати в собі ознаки різних жанрів, як-от _____.

Текст п'єси розбивають на частини, які називають _____. Фрагмент тексту п'єси, де автор дає пояснення щодо обставин дії та поведінки персона-

жив, – це _____. Персонажа в п'єсі називають _____.

Слова персонажа в п'єсі – це _____.

Довідка: комедія, дії, репліка, трагедія, дійова особа, п'єса-казка, драматург, ре-марка, драматургія, драма, постановка.

Після написання тексту п'єси розподіліть ролі й розіграйте діалог між пер-сонажами, передаючи інтонацією характер кожного з них.

Практикум

16 А. Запиши транскрипцію слів: **своїх східців, бджілки, рояться, посаджу.** Скільки звуків і букв містить кожне з них? Поясни цю невідповідність.

Б. Поясни правопис префіксів у словах: **спочатку, розтане, розповідати, роз-дягся, злякався.**

Дискусійний майданчик

17 Обговоріть гуртом, які зміни відбулися в характері Кая. Як гадаєш, перетво-рення Кая справді є дивом чи це наслідок слабкості його характеру?

Польове дослідження

18 Розглянь обкладинку та ілюстрації сучасного українського художника, май-стра книжкової графіки *Владислава Єрка* до книжки «*Снігова Королева*». При-думай назву для кожної з цих ілюстрацій та добери відповідний уривок з тексту. Представ свою роботу класові.

Польове дослідження

- 19 Об'єднайтеся в групи. Запишіть у таблиці назви всіх частин казки «Снігова Королева», обговоріть описані в них події. Визначте й запишіть, яка подія була зав'язкою, у яких частинах описано розвиток подій, де міститься кульмінація і розв'язка. Не забудьте згадати про позасюжетний елемент – пролог.

№ частини	Назва	Події	Роль у сюжеті
Оповідання перше			
Оповідання друге			
Оповідання третє			
Оповідання четверте			
Оповідання п'яте			
Оповідання шосте			
Оповідання сьоме			

Обговоріть з іншими групами результати роботи.

Практикум

- 20 А. Серед поданих слів вибери й підкресли назви тих почуттів, що спонукали Герду вирушити на пошуки Кая й подолати чари Снігової Королеви.

Чесність, ненависть, щастя, цікавість, удячність, захоплення, безсердечність, злість, любов, радість, горе, жалість, гордість.

Б. Від виділених у списку іменників утвори прикметники, запиши їх, поясни правопис. Пригадай, чому в українській мові відбувається спрощення в групах приголосних. Як це пов'язано з милозвучністю мови?

Творча студія

- 21 Об'єднайтеся в групи, прочитайте у Хрестоматії уривок із казки «Снігова Королева» («Оповідання шосте. Лапландка і фінка» до слів «Вона побігла що було сили вперед») і перетворіть цей текст на уривок тексту п'єси. Розподіліть ролі й розіграйте діалог між персонажами, передаючи інтонацією їхні характери.

Дискусійний майданчик

- 22 Зроби припущення, як зміниться життя людини, якщо вона втратить усі людські почуття. Що можна назвати емоційним здоров'ям, чому важливо про нього дбати, як це робити? Запиши свої міркування.

Об'єднайтеся в пари, прочитайте написане вами й обговоріть ваші міркування.

Мірило поступу

1. Що таке етнографічна територія (регіон)?
2. Як знання про жанр твору впливають на читацькі очікування?
3. Як створити буктрейлер?
4. Що таке пролог?
5. Що називають емоційним здоров'ям?

Тема 4.3. ДАРУЮ ПОДАРУНКИ Й ДІЛЮСЯ ДОБРОМ

З цієї теми ти дізнаєшся:

1. Чи є сміх засобом спілкування?
2. Чому в епічних творах важливо знати, де і коли відбуваються події?
3. Як музикантам і читцям допомагає партитура?
4. Чи можна відрізнити усмішку від посмішки?
5. Чим корисні відгуки на книжки?

Нові поняття теми				
Комунікація	Інформація	Мовні засоби	Текст	Літературний твір
Сміх. Гіпертекстове посилання	Звукова інформація	Уподібнення приголосних звуків за м'якістю. Паронім	Мем. Відгук	Прототип. Експозиція

Польове дослідження

1 А. Ви вже довідалися про історію героїв казки *Ганса Крістіана Андерсена «Снігова Королева»*. Пригадай, який подарунок обіцяла вручити Снігова Королева Каєві. Чи зрадив би хлопчик йому? А який подарунок Герда зробила річці, щоб дізнатися бодай щось про зниклого Кая? Яким словом можна назвати такий подарунок? Обговоріть у класі, яким має бути справжній подарунок. Поділіться спогадами про найнесподіваніші подарунки, які колись дарували вам або ви дарували комусь. Поміркуйте, чи можна вважати подарунком тепле слово, добрий настрій, усмішку. Обґрунтуйте свою позицію.

Б. Згадай перше оповідання *«Розбите дзеркало»* та кінець казки, коли Герда знайшла Кая. З якого приводу персонажі сміялися в цих епізодах? Чи однаковий був сміх у чорта (оповідання перше) та Кая з Гердою (кінець казки)? Чий сміх можна вважати ознакою емоційного здоров'я? Обґрунтуй свою думку.

В. Які дієслова з-поміж наведених у словниковій статті *«“Сміятися”: синонімічні ряди»* у *Хрестоматії* можна було б використати в казці *«Снігова Королева»* для означення способів сміху персонажів у згаданих епізодах? Випиши кілька доречних.

Чорт: _____

Кай з Гердою: _____

Г. Дослідіть питання, чи є людський сміх засобом спілкування. Для цього об'єднайтеся в чотири групи, розподіліть списки з різними характеристиками сміху й придумайте по чотири ситуації спілкування, де можна було б почути відповідний сміх. Якщо якісь означення вам невідомі – зверніться до словника.

1-ша група: підбадьорливий, нахабний, боязкий, ворожий.

2-га група: іронічний, дружній, наївний, саркастичний.

3-тя група: зверхній, переможний, нервовий, сором'язливий.

4-та група: веселий, сумний, безсоромний, істеричний.

Домовтеся в групі, як ви представите свої напрацювання: розіграєте сценки чи розкажете про ту чи ту ситуацію спілкування як оповідач чи оповідачка. Обов'язково зафіксуйте в таблиці, як сміх вплинув на співрозмовника.

Характеристика сміху	Ситуація спілкування	Як вплинув сміх на спілкування
Щирий	Перегляд анімафільму	Покращився настрій

Дійдіть висновку, яку роль відіграє сміх як несловесний засіб спілкування в нашому житті, як він впливає на емоційний стан співрозмовників. Переконайтеся у слушності своїх висновків, прочитавши в **Хрестоматії** статтю «*Сміх як комунікація. Чому сміятися вкрай важливо (і не лише для здоров'я)?*».

Д **Сміх** – вираз емоційного стану людини, пов'язаного з переживанням позитивних, радісних подій. Сміх як емоційна реакція тримісячного немовляти з віком стає виразником складних емоційних станів.

Сміх як **звукова інформація** (поряд з плачем, зітханням, хіхиканням, покашлюванням, скрипінням, шурхотом тощо) є важливим для людини джерелом відомостей про безпеку або небезпеку в навколишньому середовищі.

Д. Пригадай і (за бажанням) розкажи однокласникам та однокласницям смішну ситуацію зі свого життя або життя знайомих, щодо якої доречно було б використати один з наведених фразеологізмів.

аж падати від сміху, аж лягати покотом з реготу, померти зі сміху, давитися від реготу, лускати від сміху, ледь не лопнути від сміху, рвати кишки від реготу, трохи не впасти зо сміху, аж боки рвати

Обговоріть у класі, що саме в цих ситуаціях стало приводом для неймовірних проявів сміху. Чи завжди такий бурхливий сміх доцільний?

Форум читачів і глядачів

2 А. Прочитай у **Хрестоматії** текст «*Добрий Лоскотон*» із газети «*Молодь Черкащини*». Це спогади *Олеся Симоненка* про свого батька – відомого нашого поета *Василя Симоненка*. З'ясуй, чому В. Симоненко вирішив написати казку про сміх. Хто став **прототипом** головного персонажа казки «*Цар Плаксі́й та Лоскотон*»?

Д **Прототіп** (від грецьких слів *πρῶτος* – перший і *τύπος* – відбиток) – це прообраз, зразок, оригінал.

Прототип персонажа в мистецькому творі – це конкретна особа, факти життя або риси характеру якої покладені в основу образу цього персонажа.

Б. Прочитай у **Хрестоматії** назви всіх шести розділів казки *Василя Симоненка* «*Цар Плаксі́й та Лоскотон*». Чи зрозуміло з назв розділів, хто головні персонажі цього твору і яким буде сюжет? Переглянь за QR-кодом однойменний анімафільм, створений за мотивами казки.

Визнач, які мотиви зацікавили авторів анімафільму:

- мотив заздрості
- мотив порятунку
- мотив випробування

- мотив дружби
- мотив свободи
- мотив утрати

Наукова лабораторія

3 А. Прочитай і порівняй перші чотири рядки двох віршованих творів. Визнач, що спільного в інформації, яку повідомляють читачам ці уривки. З якою метою автори на початку своїх творів дають цю інформацію? Чи йдеться в цих уривках про якісь події?

«Золоторогий олень» Дмитра Павличка	«Цар Плаксій та Лоскотон» Василя Симоненка
Це було давно-давно У карпатській краї, Ще коли літали там Лебедині зграї.	Там, де гори і долини, Де гуляє вітровий, – Там цвіте краса-країна З дивним ім'ям Сльозолий.

А чим різняться отримана читачами із цих двох уривків інформація щодо того, коли й де відбуватимуться події, про які далі буде розказано в кожному з творів? Обговоріть це в класі, пригадуючи раніше прочитану поему *Дмитра Павличка* та казку *Василя Симоненка*, анімафільм за мотивами якої ви подивилися.

Б. Пригадай, з яких елементів складається сюжет. Запиши назви цих елементів.

Обговоріть гуртом, чи можна вважати інформацію щодо того, де й коли відбуваються події у творі, ще одним елементом сюжету. Обґрунтуйте свої позиції. Щоб переконатися у правильності своїх аргументів, зверніться до статті «*Експозиція*» у *Довіднику*.

Д **Експозиція** (від латинського *expositio* – виклад, опис, пояснення) – це початкова частина художнього твору, де стисло подається ситуація перед зав'язкою, зокрема наводиться інформація про час і місце події (дії), обставини, у яких діятимуть персонажі.

В. Як ти пам'ятаєш, твір *Дмитра Павличка* «*Золоторогий олень*» за жанром є **поемою**. Натомість жанр твору *Василя Симоненка* «*Цар Плаксій та Лоскотон*» визначають як **казка**. Поміркуйте, що спільного й відмінного в цих творах. Чи є казкове у творі *Дмитра Павличка*? Чи можна твір *Василя Симоненка* назвати поемою? Чи можна було б обидва ці твори назвати якоюсь спільною назвою на зразок **казкова поема**, **поема-казка**, **поема-феєрія** (феєрія – від французького *féerie*, яке походить від слова *fée* – фея, чарівниця). Аргументуйте свої позиції, за потреби звертаючись до *Довідника*.

Практикум

4 А. Розподіліться на дві групи, оберіть один із попередніх віршованих уривків і продекламуйте його. Обговоріть, який ритм відчувався під час гуртового декламування кожного з уривків – **маршовий** (РАЗ-два або раз-ДВА) чи **вальсовий** (РАЗ-два-три, або раз-ДВА-три, або раз-два-ТРИ).

Б. Підрахуй у попередній таблиці кількість складів у рядках кожного уривку. Визнач, яких уривків стосуються схеми в таблиці нижче, де кожна риска – це склад. Напиши над схемами відповідну назву твору.

----- ----- ----- -----	----- ----- ----- -----
----------------------------------	----------------------------------

В. Познач на підписаних тобою схемах наголошені склади. Яка закономірність у чергуванні наголошених і ненаголошених складів спостерігається в кожному з уривків: **двоскладова** (РАЗ-два або раз-ДВА) чи **трискладова** (РАЗ-два-три, або раз-ДВА-три, або раз-два-ТРИ)? Запиши свій висновок: _____.

Чи збігається він із раніше зробленими висновками після гуртового декламування уривків?

Визнач на підставі отриманої інформації, якою стопою написаний кожен з віршованих творів: **ямбом, хоресом, дактилем, амфібрахієм чи анапестом**. Запиши свій висновок: _____

Г. Познач у таблиці зі схемами уривків у кінці кожного рядка, як кінцівки рядків римуються між собою. Для цього використовуй букви алфавіту, як у зразку:

Нас обіймали трави й квіти,	а
нас огортав у сутінь ліс,	б
і то не ми були – а діти,	а
щасливі діти – я і лис.	б

У якому з уривків рядки добре римуються?(1) Як можна було б назвати таке римування – **паралельне, перехресне чи оповите (кільцеве)**?(2) А чому в іншому уривку не всі рядки римуються?(3) Запиши відповіді на ці три запитання.

(1) _____

(2) _____

(3) _____

Обговоріть у парі свої відповіді. Якщо виникнуть розбіжності, зверніться до статті «**Види римування**» в Довіднику.

Форум читачів і глядачів

5 А. Прочитай у Хрестоматії перші два розділи казки «**Цар Плаксі́й та Лоскотон**», звертаючи увагу на те, що автор змальовує образи головних персонажів за допомогою антонімів. Випиши антоніми, які пов'язані із царем Плаксієм та Лоскотоном, у відповідні колонки. Уточни власні знання про антоніми, прочитавши статтю в Довіднику.

Плаксі́й	Лоскотон

Б. Знайди в другому розділі казки *Василя Симоненка* портрет Лоскотона. Обговори з однокласником або однокласницею такі питання:

1. Скільки років Лоскотонові?
2. Якої він був статури?
3. Як одягався?
4. З якої місцевості він був родом?
5. Яку вдачу мав Лоскотон?
6. Якими здібностями був наділений?

Поміркуйте в парі, чи можна із цього опису дізнатися про ставлення автора до персонажа. Що допомагає читачам це зрозуміти?

Наукова лабораторія

- 6 А. Прочитай останні чотири рядки розділу «*Дядько Лоскотон*», звертаючи увагу на використання сполучника **і** та прийменника **в**.

Він ходив по всій країні
І носив з собою сміх

В розмальованій торбині,
В пальцях лагідних своїх.

Заміни в наведеному фрагменті **і** та **в** відповідно на **й** та **у** згідно з правилами милозвучності. Прочитай «виправлений» уривок. Що змінилося? Як гадаєш, для чого письменник «порушує» правила у своєму творі?

Б. Перечитай рядок, де вжито прийменник **з**. Відповідно до правил милозвучності цей прийменник у певних випадках має чергуватися з прийменниками **зі** або **із**. Як ти вважаєш, чи милозвучно вимовляти поєднання звуків, букви яких виділені грубим шрифтом: **носив з собою**? Обговори з однокласником чи однокласницею, чи варто було автору все ж дотримуватися правил милозвучності.

Від чого залежатиме вибір якогось з-поміж прийменників **з/із/зі**? Перевір своє припущення за допомогою **Довідника**.

Практикум

- 7 А. Прочитай наступні розділи казки: «*Арешт Лоскотона*» та «*Весілля в палаці*». Уяви себе актором, який працює над озвучуванням мультфільму. Спробуй передати емоції персонажа через інтонацію, гучність голосу, темп мовлення, ритм. Для цього зроби спеціальний запис реплік царя Плаксія – **партитуру** (від італійського *partitura* – розподіл). Познач у відповідних фрагментах тексту паузи, зниження або збільшення гучності голосу. Звертай увагу на розділові знаки, які пропонує автор. Про те, які позначки використовують для створення партитури, можеш прочитати в статті «*Партитура*» в **Довіднику**.

«Гей, ледачі сльозівці!
Хто впіймає Лоскотона,
Буде муж моїй дочці!
Хто його посадить в льох –
Вибирай одну із трьох!
Бо уже цей Лоскотон
Скоро нам розвалить трон:
Що тоді ми будем пити,
Як не будуть плакати діти!»

«Ну, тепер
Лоскотон, вважай, умер!
Недоступним став для всіх
Голосний та щирий сміх.
Тож від радості стрибайте!
Тож від радості ридайте!
Ми тепер встановим скрізь
Віковічне царство сліз!»

Б. Прочитай останні два розділи казки: «*Звільнення Лоскотона*» та «*Продовження весілля*». Як ти розумієш слова автора про Лоскотона: «Сам же він живе й понині, дітям носить щирий сміх в розмальованій торбині, в пальцях лагідних своїх»? Обери один із варіантів відповіді та аргументуй свій вибір. Запропонуй власний варіант, якщо не погоджуєшся із жодним з-поміж поданих.

- А. Коли автор писав цей твір, то мав на увазі себе, тому так і сказав «живе понині».
 Б. Автор хотів сказати, що добро завжди буде жити в цьому світі.
 В. На думку автора, у будь-які часи є такі люди (клоуни, артисти, коміки), які можуть розвеселити дітлахів.

Наукова лабораторія

- 8 А. Прочитай слова, подані в транскрипції: [с'м'іх], [с'л'óзи^е].

Як потрібно вимовляти звук, який позначає в цих словах знак [с]? Прочитай у Довіднику про те, як і коли відбувається уподібнення звуків за м'якістю. Підкресли серед наведених нижче слів ті, у яких відбувається уподібнення за м'якістю.

радість, звільнення, цвісти, Плаксій, дні, грізний, молодці, сльозівці, гвардія, сніг, появлявся, охоронці, всій, розізливсь, дочці, гнівно, впіймати, завзяті, кінці, скрізь, заглядали, всюди, бідняцькі, їхні, змія, царський, світанок, дні, твір, свято, цвіт

Б. Порівняй буквенний запис слів із їхнім транскрипційним записом та доведи, що позначення м'яких приголосних звуків перед м'якими приголосними звуками на письмі є орфограмою.

усі [к'і н'ц'і]

у [скрин'ц'і]

усі кінці

у скриньці

З'ясуй, що відбудеться зі звуком [н'], якщо слова змінити так, щоб замість наступного м'якого приголосного в словах був твердий приголосний звук. Запиши транскрипцію.

Спробуй сформулювати правило перевірки орфограми «позначення на письмі м'якого приголосного перед м'яким або пом'якшеним приголосним». Перевір свою гіпотезу за допомогою Довідника.

В. Запиши слова, перевіряючи орфограми.

на [хво'с'т'і], у [коліс'ц'і], [біл'ц'а], на [к'ул'ц'і], [шчас'т'а], [сучас'н'і], [п'іс'н'а], [к'уз'н'а], [г'орд'іс'т'], у [к'іл'ц'і], [пром'ін'ц'і]

Г. Запиши буквами пари слів, у яких певні частини записані транскрипцією.

кі[н'] – кі[н'с'к]ий, се[л]о – сі[л'с'к]ий, кова[л'] – кова[л'с'к]ий, Маріупо[л'] – маріупо[л'с'к]ий, ірпі[н'] – ірпі[н'с'к]ий, Прип'я[т'] – прип'я[ц'к]ий, бра[т] – брат[ц'к]ий, заво[д] – заво[дз'ц'к]ий, чел'а[д'] – челя[дз'ц'к]ий

Які звукові явища відбуваються, коли ми утворюємо прикметники за допомогою суфікса -ськ-? Про яку орфограму необхідно пам'ятати, записуючи такі слова?

Польове дослідження

- 9 А. Прочитай, як можна описати певні емоційні стани. Розташуй слова або сполучення слів у кожній групі від найслабшої міри вияву стану до найсильнішої. Порівняй свої результати з варіантами однокласників та однокласниць.

- Сльози крапають, течуть сльози, сльози градом, дівочі сльози, крокодилячі сльози, виступили сльози, очі на мокрому місці, **сміятися на кутні**, котяться сльози, сльозами вмиватися, ковтати сльози, висушити очі на сухий колос.
- Усміхатися, посміхатися, сміятися, зуби скалити, боки надривати, реготати, хихотіти, гикати, гомеричний сміх, заливатися сміхом, сардонічний сміх, сміх крізь сльози, смішки справляти, заходитися сміхом, зуби продавати.

Поміркуй, чому виділений вислів опинився в тій групі, де йдеться про сльози, хоча містить слово **сміятися**.

Б. Прокоментуй зміст наведених прислів'їв.

До роботи плачучи, а до танців скачучи. Зимом сонце крізь плач сміється. По сміху часто плач настає. Шкоре на сміх – гостре на плач. Всі бачать, коли веселюся, ніхто не бачить, коли плачу. Людям сміх, а мені плач. Від гніву старієш, а від сміху молодієш. Одні очі і плачуть, і сміються.

Доповни цю добірку іншими прикладами, у яких є антоніми **сміх** і **сльози**, **плакати** і **сміятися**. Чому ці слова часто трапляються в прислів'ях?

Дискусійний майданчик

10 Поміркуй, чи слова **усміхатися** та **посміхатися**, **усмішка** і **посмішка** – це синоніми, які можна вживати як взаємозамінні. Обговоріть у парі це питання, аргументуйте прикладами. Перегляньте за QR-кодом відеоролик **«Говоримо Українською. Усміхатися чи посміхатися»**.

Чи збіглися ваші позиції з тим, про що ви довідалися в цьому відеоролику? Коли ви переглядали відео, ви усміхалися чи посміхалися? Що саме – усмішку чи посмішку – викликали у вас деякі персонажі цього відео, наприклад павучок? Прочитай у **Довіднику** статтю **«Пароніми»**, щоб з'ясувати, чому слова на зразок **усмішка** та **посмішка** бувають «небезпечними».

Польове дослідження

11 Розглянь у **Хрестоматії** таблицю з мемом і смайликами (емодзі / емоджі) і визнач, яку емоцію він у тебе викликає, намалювавши відповідний знак. Добери своєму смайлику назву з-поміж слів чи виразів, які запропоновані в завданні 9. Порівняй свою емоцію з емоціями інших однокласників та однокласниць. Обговоріть, як ви зрозуміли зміст мему.

Прочитай низку власне українських слів, якими інтернет-користувачі пропонують замінити іншомовне слово **смайлик**. Яке зі слів тобі до вподоби?

милик, млинчик, мордасик, пичка, личко, жовток, колобок, бузя, паця, усміхайко, усміхник, веселун, веселунчик, усміханко, смішок, посмішка, чуйлик, почуттівка, посміхайко, усміханець, сміхунець, усміхайчик, либа, посміхайлик, усміх, усміхасик, сміхун, сміхлик, смішко, усмішка, посміхайчик, усміхайлик

Обговоріть у класі, кому яке слово найбільше сподобалося і чому. Проведіть голосування для визначення слова-переможця.

Д **Мем** (від англійського *tete*; в іншій транскрипції – «мім») – жанр, поширений в онлайн-середовищі, у якому інформація гумористичного змісту передається за допомогою зображення або відеозапису.

Практикум

12 Обговоріть у парі з однокласником чи однокласницею сюжет казки **«Цар Плаксі́й та Лоскотон»**, відповідаючи на такі питання:

Де й коли відбуваються події? Що стало зав'язкою всіх наступних подій? Як розвивалися події після зав'язки? Яка подія стала кульмінаційною? Як розв'язалася проблема, яка виникла («зав'язалася») на початку?

Побудуйте схему сюжету.

Польове дослідження

- 13 Накресли в зошиті таблицю за зразком і заповни її, використовуючи в першій колонці розповідні речення, а в другій – питальні.

Факти про сміх

Знаю	Хочу дізнатися	Дізнався / Дізналася

Які факти записали твої однокласники й однокласниці? Чи кожен «факт» є справді фактом? Чи трапилися серед записів судження?

Прочитай у *Хрестоматії* текст «*Цікаві факти про сміх*». Чи всі наведені там твердження є фактами? Чи трапилися й судження? Також перечитай ще раз статтю «*Сміх як комунікація. Чому сміятися вкрай важливо (і не лише для здоров'я)?*», звернувши увагу на підкреслені в ній і позначені іншим кольором слова «присвятив», «притримується», «цьому матеріалі», «тут». Що відбулося б, якщо б ми клікнули на ці слова, якби вона була онлайновою? Чи вдалося б нам тоді знайти ще більше фактів про сміх? Обговоріть у класі, що ви знаєте про гіпертекстові посилання, за потреби звернувшись до *Довідника*.

Чи вдалося тобі в текстах знайти відповідь на якесь із питань, зазначених тобою у другій колонці? Заповни третю колонку таблиці. Чи багато питань залишилося без відповідей? Як тобі допоможуть знайти цю інформацію гіпертекстові посилання?

Практикум

- 14 А. Переглянь за QR-кодом трейлер до художнього фільму «*Тім Тайлер, або Проданий сміх*» (режисер *Андреас Дрезен*).

Чи є щось спільне між хлопчиком Тімом Тайлером та Лоскотомом? А між чоловіком, який запропонував Тіму продати сміх, і царем Плаксієм? Чим відрізняються Тім та Лоскотон, незнайомиць із фільму та цар Плаксієй? Використай діаграму Венна для порівняння. Обговоріть висновки.

Б. Прочитай у *Хрестоматії* читацький відгук на книгу *Джеймса Крюса «Тім Тайлер, або Проданий сміх»*, за якою був знятий однойменний фільм. Якщо завдяки відгуку читача книга тебе зацікавила, то хутчіш до бібліотеки!

Д **Відгук** – це коротко висловлена думка про книгу, твір із вираженням власного ставлення до них. У наш час відгук – дуже поширений мовленнєвий жанр, зокрема характерний для наукового, офіційно-ділового та публіцистичного стилів мовлення. Його часто використовують на сайтах, у соціальних мережах. Відгуки впливають на рейтинги книжок на книжкових сайтах. На відміну від рецензії, яка базується на фактах, відгук часто є висловлюванням суджень.

Мірило поступу

1. Яку інформацію можна почерпнути зі сміху?
2. Що таке експозиція?
3. Як партитура допомагає увиразнити звучання тексту?
4. Коли людина усміхається, а коли посміхається?
5. Чому відгуки так популярні в наш час?

Тема 4.4. ОЧІКУЮ НА СВЯТО

З цієї теми ти дізнаєшся:

1. Чому здавна існує традиція співати пісні?
2. Що таке обряд?
3. Які існують різновиди вертепу?
4. Як знання з фонетики допомагають стати вправним мовцем і читачем?
5. Чи виживуть гарні народні звичаї, традиції, обряди в сучасному світі?

Нові поняття теми				
Комунікація	Інформація	Мовні засоби	Текст	Літературний твір
Обряд. Віншування	Інфографіка. Маніпуляція	Уподібнення звуків за місцем і способом творення. Складоподіл	Привітальна листівка	Пісня. Календарно- обрядові пісні. Колядка. Щедрівка

Польове дослідження

1 А. Поміркуй, для чого люди здавна складають і виконують пісні. Чи є у твоїй родині традиція співати пісні? Якщо так, то коли і які пісні ви співаєте? Якщо такої традиції немає, то коли й де співаєш ти? Напиши це (5–6 речень).

Прочитайте у парі написане та обговоріть, що спільного й що відмінного є у вашому досвіді співати пісні.

Б. Спираючись на свої знання про народну та літературну казки, порівняй народну та авторську пісні. Заповни діаграму Венна.

Д **Пісня, співанка** – словесно-музичний твір, призначений для співу. Розрізняють народні та авторські пісні.

Практикум

2 А. Послідовно читай наведені слова і, зважаючи на їх вимову, уставляй на місці крапок апостроф, де це потрібно.

духм..яний, рутв..яний, св..ятковий, брукв..яний, горохв..яник, дзв..якнуті, коринф..янин, крокв..яний, лижв..яр, мавп..ятник, мавп..ячий, медв..яний, моркв..яний, різдв..яний, різьб..яр, св..ященний, тьм..яний, цв..ях, моркв..яник, арф..яр, фарб..яр, верб..я, черв..як, торф..яник, верф..ю, стерв..ятник, інтерв..ю, багатобарв..я, пір..я, сузір..я, матір..ю, безвір..я, під..язичний, від..ємний, об..єм, безриб..ї, лев..ячий

Порівняй свої записи із записами друга чи подруги. Погодьте розбіжності.

Б. Тобі відомо, що приголосний звук [й] м'який і не має парного твердого приголосного звука. Відчуй його м'якість, протягнувши: [й-й-й-й-й-й...]. А які з-поміж слів, наведених вище, у тебе теж асоціюються із чимось м'яким, легким, теплим, прекрасним, смачним, одне слово – святковим? Підкресли їх, прочитай однокласнику чи однокласниці й послухай його / її «святкові» слова.

В. Які з-поміж цих слів асоціюються в тебе із зимовими – новорічними й різдвяними – святами? Обведи ці слова. Порівняй свої асоціації з тими, що виникли в друзів і подруг. Обговоріть у класі, що ще у вас асоціюється з цими святами удома, у школі, у торговельно-розважальних комплексах або в інших громадських місцях. А які пісні хочеться заспівати, коли думаєте про день Святого Миколая, Новий рік, Різдво, Водохреще? Складіть спільно їх перелік.

Дискусійний майданчик

3 Поміркуй, чому в магазинах, супермаркетах, торговельних центрах, центрах розваг у святкові дні можна почути багато радісних пісень. Розглянь у **Хрестоматії** інфографіку «*Маніпуляції в медіа. Як їх розпізнати*». Обговоріть у класі, як ви зрозуміли цю інформацію. Поміркуйте, чому в святкові дні важливо бути уважними й намагатися розпізнавати різні види маніпуляцій.

Д **Інформаційна графіка, або інфографіка** – це графічне чи візуальне подання інформації (графіки, схеми, малюнки, короткі тексти).

Маніпуляція (від французького *manipulation*) – різновид впливу, приховане управління людьми та їхньою поведінкою.

Форум читачів і глядачів

4 А. Прослухай за QR-кодом українську народну пісню «*Добрий вечір тобі, пане господарю!*». Яким є настрій цієї пісні? У якому темпі вона виконується? Як, на твою думку, пов'язані темп і настрої пісні?

Б. Тепер ще раз прослухай цей запис, але водночас читай текст пісні, наведений у **Хрестоматії**. Чи в усьому збігаються тексти прослуханого й прочитаного? Обговоріть у класі, із чим це може бути пов'язано.

В. Заспівайте пісню гуртом – разом із виконавцями з відео, адже так важливо знати пісні, у яких ідеться про добро, які об'єднують і надихають.

Практикум

5 А. Обговоріть у парі щойно прослухану / проспівану пісню за наведеними питаннями. За потреби звертайтеся до тексту в **Хрестоматії**.

- Під час якого дійства співають цю пісню?
- Яких гараздів бажають слухачам виконавці пісні?
- Яке значення має виконання цієї пісні для людей, які її співають?
- А яке значення цієї пісні для тих, хто слухає її?

Б. Продовжуючи працювати в парі, виписіть у першу колонку таблиці назви свят, згадані в тексті пісні. Доповніть таблицю потрібною інформацією.

Назва свята	Інша назва, уживана в народі (якщо є)	Дата святкування

На яке саме свято (або напередодні якого свята) виконують цю пісню? Як називають її виконавців і обряд, під час якого її виконують? За потреби зверніться до статті «*Календарно-обрядова поезія новорічно-різдвяного циклу*» в Довіднику.

Д **Обряд** – сукупність традиційних символічних дій, які супроводжують важливі моменти життя людини, громади, суспільства.

Колядка – жанр величальних календарно-обрядових пісень, що за дохристиянських часів супроводжували обряд, приурочений до дня зимового сонцестояння – «народження» нового календаря. Згодом, з утвердженням християнства, цей період став відповідати різдвяному циклу (від Різдва 7 січня до Богоявлення 19 січня).

Польове дослідження

6 А. Ознайомся у вікіпедії зі списком іноземних колядок за QR-кодом.

Б. Знайди в списку колядку австрійського композитора *Франца Грубера «Stille Nacht»*, послухай її звучання в оригіналі. Перейди за гіпертекстовим посиланням у списку на статтю про цю колядку та її переклади українською мовою («*Тиха ніч, свята ніч!*»).

В. Чому ця колядка зрозуміла багатьом народам і популярна в багатьох країнах? Чи збігаються твої припущення з думками однокласників і однокласниць?

Форум читачів і глядачів

7 А. Послухай за QR-кодом колядку «*Во Вифлеємі зоря сіяє*» у виконанні бандуристів. Обговори з другом чи подругою свої враження від такого виконання.

Завдяки чому створюється настрій колядки – змістові тексту, супроводу музичних інструментів, хоровому співу? Чи ще завдяки чомусь? Обговоріть це питання в класі й дійдіть спільної позиції.

Б. Прочитай у *Хрестоматії* текст «*Во Вифлеємі зоря сіяє*» та послідовно перелічи всіх, хто прославляє народження Христа в цій колядці. Чи всі назви тобі зрозумілі? Якщо ні, то звернися по допомогу до однокласника чи однокласниці або зазирни в тлумачний словник.

На якому музичному інструменті грають музиканти з колядки? Запиши цю назву та синонім до неї (якщо знаєш). Випиши з тексту прикметники, якими цей інструмент означено.

Назва інструмента (та синонім): _____

Прикметники – означення інструмента: _____

Як гадаєш, чому кожному виконавцеві відповідає інструмент, виготовлений з певного матеріалу? Спробуй пояснити свої міркування та асоціації під час обговорення в класі.

Завдяки чому, на твою думку, колядку легко співати гуртом і будь-хто швидко зможе влитися в хор, навіть не знаючи слів? Переконайся у правильності свого припущення, переглянувши текст колядки «*Добрий вечір тобі, пане господарю!*», а за потреби – звернувшись до *Довідника*.

Практикум

8 А. Перечитай тексти двох попередніх колядок. Де міститься більше інформації про подію, до якої вони приурочені? Що тобі відомо про цю подію? З яких джерел ти знаєш про неї? Обговоріть ці питання у класі.

Б. Випиши із колядок незнайомі або незрозумілі тобі слова. Порівняй вписане з тим, що занотували однокласники та однокласниці. З'ясуйте значення цих слів на підставі обговорення або звернувшись до тлумачного словника.

В. Які з опрацьованих вами гуртом слів є історизмами, а які – архаїзмами? Чи є серед них діалектизми? А чи є в цих текстах слова, які підказують, де саме була створена та чи та колядка?

Поміркуй: колядка «*Во Вифлємі зоря сіяє*» є запозиченою чи створеною в Україні? Запиши свої міркування, на початку чітко сформулювавши відповідь на питання, а потім навівши докази (5–6 речень).

Прочитайте в парі написане та обговоріть ваші міркування.

Польове дослідження

9 А. Як ти розумієш слово **вертеп**? Це слово має одне чи багато значень? Звернися до словника та випиши всі значення цього слова (якщо їх кілька).

Б. Переглянь за QR-кодом відеозапис вертепу, поставленого школярами. З'ясуй, яке з вписаних тобою значень слова **вертеп** пояснює дійство, відзняте на відео. Доведи свою позицію, навівши аргументи.

В. Працюючи в парі, перегляньте відеозапис іще раз, спостерігаючи за тим, ролі яких персонажів виконують учасники й учасниці вертепу. Заповніть таблицю.

Вертеп	
Персонаж	Риси характеру персонажа

Уточніть свої записи, звернувшись до статті «*Вертеп*» у Довіднику.

Творча студія

10 А. Об'єднайтеся в пари та поміркуйте, які ще різновиди вертепу, окрім представленого на відео, поширені в Україні. Обговоріть, чи траплявся вам, наприклад, ляльковий вертеп або вертеп, сценарій якого заснований на подіях сьогодення. Збагатити свої міркування та підтвердити чи спростувати свої висновки ви можете, переглянувши відео за QR-кодами.

Обговоріть у парі, який з різновидів вертепу вам сподобався найбільше.

Б. Об'єднайтеся в групи для підготовки вертепу. Домовтеся, який саме різновид вертепу втілюватиме ваша група. Обговоріть, якою ви бачите свою вертепну виставу. Яку основну ідею хочете донести глядачам своєю постановкою?

В. Створіть, спираючись на приклади з інтернет-джерел і звернувшись за потреби по допомогу до дорослих, сценарій свого вертепу. Розподіліть ролі, домовтеся, хто працюватиме як режисер. Підготуйте необхідні елементи костюмів, реквізиту, декорацій та проведіть репетиції. Зробіть відеозапис і розмістіть його на онлайн-новій дошці для спільного перегляду. Перегляньте вистави (відео) інших груп. Відзначте творчі знахідки і водночас зауважте, над чим варто ще попрацювати, щоб ваш вертеп дарував людям радість, коли ви вийдете з ним у святкові дні.

Форум читачів і глядачів

- 11** Прочитай у Хрестоматії уривок «*Хвали січень сніговий*» із книги *Василя Скуратівського «Місяцелік»*, щоб дізнатися, чому Новий рік в Україні святкують двічі.

Дискусійний майданчик

- 12** Знайдіть в інтернеті, у яких країнах Новий рік святкують зовсім в інші дні, ніж в Україні, або навіть кілька разів на рік. Обговоріть здобуту інформацію й поміркуйте: це добре чи погано – зустрічати Новий рік двічі?

Практикум

- 13 А.** Поясни, як нині в Україні називають святкові дні 1 січня та 14 січня. Як ти вважаєш, чому саме такі назви використовують?

Б. Поясни лексичне значення слів, які трапилися тобі в тексті *Василя Скуратівського* та в прочитаних раніше колядках. За потреби звернися до тлумачного словника. Добери до них по два синоніми (якщо це можливо) і запиши їх.

празник _____	пращур _____
дайбожич _____	зело _____
ярий _____	господар _____

Обговори свої записи з однокласником або однокласницею.

В. Чи є серед синонімів слова **господар** слово **газда**? Пригадай, для якого регіону нашої країни та для якого діалекту (наріччя) воно характерне та в якому творі тобі траплялося. Вимов звуки [г] та [ґ], спостерігаючи за тим, де саме в ротовій порожнині вони творяться. Поясни різницю між ними за місцем і способом творення в ротовій порожнині. Які глухі звуки є парними дзвінким звукам [г] та [ґ]?

Пограйте в класі в гру «**Гекати й гекати**»: кожен з вас по чергово має вимовляти по парі слів, у яких є звуки [г] та [ґ]. Перемагає той, хто запропонує найбільше таких пар.

Г. Прочитай пари варіантів іншомовних слів: Ганс – Ханс, Крістіан – Християн, гобі – хобі, гостел – хостел, гриль – ґриль, генерал – ґенерал. Яке зі слів, на твою думку, правильно вживати? Аргументуй своє припущення.

Обговоріть у класі, чому виникає проблема з вимовлянням іншомовних слів українською мовою, зокрема тих, які в інших мовах (наприклад, в англійській, німецькій) мають звуки, що позначаються буквами **Hh** та **Gg**. Під час обговорення залучайте свої знання з іноземної мови, яку вивчаєте. Щоб переконатися в слушності своїх міркувань, зверніться до статті «*Звуки [g] та [ґ] в українській мові*» в **Довіднику**.

Польове дослідження

14 А. Переглянь за QR-кодом відео з гравцями Національної баскетбольної асоціації. Яку мелодію вони відтворюють? Що ви знаєте про неї? А можливо, навіть умієте її співати? Нумо спробуйте підспівати баскетболістам!

Б. Прочитай у *Хрестоматії* фрагменти статті *Богдана Скаврона* «*Музичний дарунок світові*». Визнач тему цієї статті, основну думку та мету автора. Спираючись на текст, з'ясуй, чому «*Щедрик*» став популярним у світі. Запиши причини популярності пісні у вигляді нумерованого переліку.

Звірте з однокласником або однокласницею свої переліки. За потреби доповніть списки.

В. Ще раз переглянь статтю *Богдана Скаврона*, звертаючи тепер увагу на те, як саме надруковано текст на сторінці. У яких видах джерел часто подають текст у такий спосіб, тобто в кілька стовпчиків на сторінці? Як ти вважаєш, навіщо використовують такий спосіб розміщення тексту?

Що завадило зекономити місце в статті *Богдана Скаврона*? Як можна зарадити цьому? Обери один зі способів і поясни, чому ти пропонуєш саме його. Запиши свої аргументи нижче.

1. Варто використовувати лише короткі слова.
2. Варто використовувати переноси.
3. Варто не використовувати три стовпчики.

Що, на твою думку, необхідно добре знати з фонетики, щоб застосувати другий із запропонованих вище способів? Обговоріть це питання в парі. Перевірте свої здогадки, звернувшись до статті «*Перенесення слів з рядка в рядок: як знання фонетики може допомогти*» в *Довіднику*.

Наукова лабораторія

15 А. Прочитай слова, узяті зі статті *Богдана Скаврона* «*Музичний дарунок світові*». Читаючи, звертай увагу на поєднання підкреслених букв. Як слід вимовляти ці поєднання? Визнач (обведи) ті з них, у яких написання збігається з вимовою (одне з таких слів виділене). Поясни чому.

митці, колядка, **домігся**, обробка, щедрик, підкидали, американці, українців, український, співаночка, пісні, постійно, повторюється, асоціюється, світовій, східнослов'янське, легкої, радянську, дохристиянські, використовується, відтворюючи, самотійну, популярність, натомість, тексті, творчості, ластівку, навесні

Розподіли слова в колонки таблиці залежно від виду уподібнення приголосних звуків у цих словах.

Уподібнення за глухістю	Уподібнення за дзвінкістю	Уподібнення за м'якістю	Уподібнення за місцем і способом творення

Порівняйте свої записи в парі та обговоріть можливі відмінності. Прочитайте по черзі записані слова знову, дотримуючись під час вимовляння визначених вами звукових змін.

Уподібнення приголосних звуків за місцем і способом творення – це звуковий процес, який виявляється в тому, що перший звук стає повністю або частково подібним до наступного за ознаками місця творення та/або способу творення. Типовими випадками такого уподібнення є: [тц] > [ц], [тц'] > [ц'], [тс] > [с:], [т'с'] > [с'], [тч] > [ч:], [тш] > [ч:], а також уподібнення свистячих до шиплячих або шиплячих до свистячих, наприклад: [жс'] > [з'с'], [шс'] > [с:], [зш] > [ш:], [зж] > [ж:] та ін. Під час таких уподібнень інколи водночас відбувається ще й уподібнення за м'якістю.

Б. Прочитай низку наведених слів із тексту *«Музичний дарунок світові»*: музичний, класичний, поліфонічний. Чи відбувається щось між звуками, що позначені підкресленими буквами? А тепер порівняй такі пари слів: сердечний – сердешний, сонячний – соняшний, ручник – рушник. Чи є такі пари у слів, узятих із тексту? Поміркуйте спільно, у чому відмінність між словами з тексту та прикладами, які мають пари. Перевірте свій здогад, прочитавши інформацію в Довіднику.

Форум читачів і глядачів

16 А. Прочитай у Хрестоматії текст української народної пісні *«Щедрик»* та обговоріть у парі наведені питання.

- На яке саме свято (або напередодні якого свята) виконують цю пісню?
- Як називають виконавців пісні й той обряд, під час якого її виконують?

За потреби зверніться до Довідника.

Д **Щедрівка** – це жанр величальних, віншувальних календарно-обрядових пісень, які виконують із 13 на 14 січня, тобто в Щедрий вечір.

Б. Переглянь за QR-кодом анімафільм *«Щедрик»*. З'ясуй, хто є персонажами фільму. Які перетворення відбуваються з персонажами впродовж звучання щедрівки?

Дискусійний майданчик

17 Прочитай у Хрестоматії розділ *«Добрим людям на здоров'я!»* з книги Василя Скурлатівського *«Місяцелік»*, щоб дізнатися про традиції щедрування напередодні Нового року. Дай відповіді на наведені питання, обґрунтовуючи свою позицію доказами з тексту.

- Які пісні виконують під час щедрування? Кого уславляють у цих піснях?
- Що значить «віншувати»? Якими іншими словами можна замінити це слово?
- Чи конкурують між собою дідух і ялинка? Хто має виграти в цій конкуренції, на думку автора?
- Як автор ставиться до новорічних народних обрядів і з чим це пов'язано?

- Чи певний автор у тому, що гарні народні звичаї, традиції, обряди виживуть у сучасному світі?

Д **Віншування** – це добре щире побажання, вітання.

Дискусійний майданчик

- 18 Чи траплялося тобі колядувати / щедрувати / посипати в дні новорічно-різдвяних свят? А можливо, тобі навіть доводилося бути в ролі господаря / господині й приймати колядників / щедрівників / посівальників у себе вдома? Поділися з другом чи подругою своїми спогадами, розкажи про свої емоції й враження. Вислухай тепер його / її розповідь. Обговоріть, чим подібний і чим відмінний ваш новорічно-різдвяний досвід.

Спільно обговоріть у класі таке питання: Чи виживуть гарні народні звичаї, традиції, обряди у сучасному світі?

Творча студія

- 19 Знайди і перечитай у тексті «*Добрим людям на здоров'я!*» уривок, присвячений дідуху. Як автор пояснює назву цього давнього новорічного атрибута? Які особливості його виготовлення?

Намалюй дідуха, спираючись на опис у книзі *Василя Скуратівського*. На звороті малюнка напиши новорічно-різдвяні побажання тій людині, якій ти потім захочеш подарувати зображення дідуха. У такий спосіб твій малюнок з віншуваннями перетвориться на привітальну листівку.

Д **Привітальна листівка** – різновид листівок, що їх надсилають поштою (зокрема й електронною), у яких адресант бажає адресатові усіляких гараздів з певної нагоди чи свята.

Польове дослідження

- 20 Об'єднайтеся в групи й підсумуйте свої знання з фонетики та орфоєпії української мови. Створіть на великому аркуші мапу понять за темою «Українська мова», на якій зазначте, що вам уже відомо. Кожний / кожна працює з певним питанням і виносить на спільне обговорення свої пропозиції.

1. Які є голосні звуки мови й мовлення?
2. Які є приголосні звуки мови й мовлення?
3. Яку роль відіграють голосні та приголосні звуки в художньому мовленні?
4. Які є уподібнення приголосних?
5. Які є спрощення в групах приголосних?
6. Які є найпоширеніші чергування голосних звуків?
7. Які є найпоширеніші чергування приголосних звуків?
8. Що таке склад і як знання про склади використовують поети?

Представте свою роботу іншим групам. Обговоріть, які орфограми пов'язані з необхідністю добре знати фонетику. Пограйте в гру «Хто знає найбільше?». Пам'ятайте, що в цій грі всі будуть гарними гравцями, адже впродовж кількох місяців ви добре навчалися.

Форум читачів і глядачів

21 А. Переглянь список творів. Оціни за 5-бальною шкалою (де 1 – не дуже сподобалася, а 5 – неймовірно сподобалася) ті книжки, які тобі вже вдалося прочитати. Навпроти ще не читаних творів в останній колонці постав «+». Можливо, ці плюси стануть для тебе читацьким планом на канікули або на майбутній рік.

Автор і твір	1	2	3	4	5	План
Гауф Вільгельм. Маленький Мук						
Конопніцька Марія. Про карликів та сирітку Марисю						
Полтава Леонід. Маленький дзвонар із Конотопу						
Вдовиченко Галина. 36 і 6 котів						
Настя Мельниченко. Що знаходять в Хрулях.						
Треверс Памела. Мері Поппінс						
Нестайко Всеволод. Тореадори з Васюківки						
Діана Вінн Джонс. Мандрівний замок Хаула						
Керролл Льюїс. Аліса в Дивокраї						
Дал Роальд. Чарлі і шоколадна фабрика.						
Малетич Наталка. Щоденник Ельфа						

З'ясуй у друзів і подруг, до яких ще не прочитаних тобою творів вони можуть надати свої відгуки. Пошукай також в інтернеті відгуки на ці книжки. На основі зібраної інформації обери із запропонованого списку одну книжку, яку тобі захотілося прочитати, і зроби це впродовж канікул. Підготуй власний відгук про неї й розмісти його на онлайнній дошці для спільного ознайомлення.

Б. За можливості організуйте з однокласниками та однокласницями соціальну акцію «Світло різдвяної книги». Поділіться книжками зі своєї домашньої бібліотеки з тими, хто їх потребує і для кого вони стануть гарним різдвяним чи новорічним подарунком. З допомогою дорослих доправте свої подарунки за попередньо визначеними адресами.

Мірило поступу

1. Чим народні пісні відрізняються від авторських?
2. Які жанри є в календарно-обрядовій поезії?
3. Чи можна створити вертеп на сучасну тему?
4. Які знання з фонетики допомогли в останні пів року покращити власне мовлення?
5. Як збереження гарних народних звичаїв, традицій, обрядів урізноманітнює сучасний світ?

ЧАСТИНА 1

РОЗДІЛ 1. ПІЗНАЮ РІЗНОМАНІТТЯ СВІТУ

Комунікація	Інформація	Мовні засоби	Текст
Тема 1. Спілкуюся й вивчаю світ ...			
Адресат, адресант Ситуація спілкування	Гіпотеза Факт	Державна мова Фраза, такт Фонетика	Типи мовлення
Тема 2. Подорожую Україною й шаную культурне різноманіття ...			
Комунікативний намір	Судження. Буклет	Українська літературна мова Жанри мовлення	Кліп (відеокліп)
Тема 3. Ціную індивідуальність ...			
Етикет. Етикетні слова	Світлина як носій інформації. Світлина репортажна та постано- вочна	Звуки мови та звуки мовлення	Стилі мовлення
Тема 4. Запозичую й збагачую ...			
Масова комунікація	Трейлер	Іншомовні слова	Інструкція. Офіційно- діловий стиль. Медіатекст. Інтерв'ю
Художні твори українських і зарубіжних авторів			
<p>Білоус Дмитро. «Найдорожче», «Із прадавнього коріння», «Чудесні барви». Франко Іван. «Грицева шкільна наука». Кіплінг Редьярд. «Як було написано першого листа». Верлен Поль. «Chanson d'automne» та переклади. Костенко Ліна. «Осінній день, осінній день, осінній...», «Я хочу на озеро Світязь». Луценко Дмитро. «Мамина вишня». Кримськотатарська легенда «Ведмідь-гора». Івасюк Володимир. «Червона рута». Українська народна казка «Мудра дівчина», кримськотатарська народна казка «Розумна донька скотаря», українська народна казка «Ріпка», українська народна казка в обробці Івана Франка «Ріпка».</p>			

Грімми Якоб та Вільямс. «Бременські музиканти» **Андерсен Ганс Крістіан.** «Непохитний олов'яний солдатик», «Гидке каченя». **Міфи різних народів про створення світу.** **Біблія.** Старий заповіт. **Байки:** Езоп «Вовк і Ягня», «Крук і Лисиця», «Мурашки й Цикади», «Лисиця і виноград», «Галка і голуби». Федр «Вовк та Ягня», Лафонтен Ж. де «Вовк і Ягня». Крилов І. «Вовк та Ягня». Глібов Л. «Вовк та Ягня», «Муха й Бджола», «Лисиця Жалібниця», «Жаба й віл», «Щука». **Індійська народна казка** «Фарбований шакал». **Франко Іван.** «Фарбований лис». **Шейко-Медведєва Неля.** «Лисиця, що впала з неба». **Савка Мар'яна.** «Я і лис».

РОЗДІЛ 2. ДІМ, ЯКИЙ МИ БУДУЄМО

Комунікація	Інформація	Мовні засоби	Текст
Тема 5. Дбаю про себе та інших ...			
Переклад	Рейтинг книг	Групи приголосних звуків. Уподібнення приголосних звуків	Анотація. Рецензія
Тема 6. Беру участь у житті громади ...			
Прямий та прихований зміст. Громадська думка	Каталог. Бібліотечний каталог	Звуконаслідувальні слова	Біографічний фільм
Тема 7. Стаю відповідальним громадянином ...			
Збори. Соціальна акція. Ультиматум. Публічний виступ	Літопис	Милозвучність. Асоціація	Стаття. Промова. Доповідь. Мікротема
Тема 8. Люблю свою родину й рідний край ...			
Літературно-пізнавальний проект			
Художні твори українських і зарубіжних авторів			
Королів-Старий Василь. ХухаМоховинка. Вольямс Девід. Бабця-бандитка. Гарріс Джоель. Братець Кролик і Братець Лис. Життя видатних дітей (серія): Шолом-Алейхем, Довбуш. Лотоцький Антін. Михайло семиліток. Вороний Микола. Євшан-зілля. Савка Мар'яна. Україна. Янссон Туве. Зима-чарівниця.			

РОЗДІЛ 3. ДОСЛІДЖУЮ, ЦІНЮЮ Й БЕРЕЖУ

Комунікація	Інформація	Мовні засоби	Текст
Тема 9. Досліджую минуле ...			
Вимога. Заклик	Суперечність інформації	Архаїзми та історизми. Порівняння	Анонс
Тема 10. Пізнаю й бережу мову ...			
Академічна добросесність	Соціальна реклама	Знак	Плакат
Тема 11. Пам'ятаю ...			
Пошання множина. Очевидець (свідок)	Досто- вірна ін- формація. Свідчення	Скорочення слів	Публіцистичний стиль. Публіцистична стаття. Документ. Епіграф
Тема 12. Вивчаю та пишу історію ...			
Погроза словесна	Сімейний архів	Пом'якшені приголосні звуки	Цитата
Художні твори українських і зарубіжних авторів			
<p>Повість минулих літ (уривки). Олесь Олександр. Княжа Україна, Микита Кожум'яка. Дерманський Сашко. Лімерики. Мовчун Леся. Цікава розмова про мову. Зернятко надії (збірник). Нанетт Анджела. Мій дідусь був черешнею.</p>			

РОЗДІЛ 4. СКАРБИ, ЯКИМИ ВОЛОДІЮ

Комунікація	Інформація	Мовні засоби	Текст
Тема 13. Бачу неймовірне навколо ...			
Заперечення	Газета	Спрощення приголосних	Девіз
Тема 14. Дивуюся й дивую ...			
Насмішка	Буктрей- лер	Етнографічна територія	Відеомонтаж

Тема 15. Дарую подарунки й ділюся добром ...

Сміх. Гіпертекстове посилання	Звукова інформація	Уподібнення приголосних звуків за м'якістю. Паронім	Мем. Відгук
-------------------------------------	-----------------------	---	----------------

Тема 16. Очікую на свято ...

Обряд. Віншування	Інфогра- фіка. Маніпуля- ція	Уподібнення звуків за міс- цем і способом творення. Складоподіл	Привітальна листівка
----------------------	---------------------------------------	---	-------------------------

Художні твори українських і зарубіжних авторів

Ліндгрен Астрід. Брати Лев'яче Серце. **Павличко Дмитро.** Золоторогий олень. **Андерсен Ганс Крістіан.** Снігова королева. **Симоненко Василь.** Цар Плаксій та Лоскотон. **Календарно-обрядова поезія** (колядки, щедрівки). **Вертеп** (театр). **Скуратівський Василь.** Місяцелік.